CELĂLALT
VEAC AL XVIII-LEA
FRANCEZ

Joseph de Maistre

ISTORIE
ȘI MASONERIE

EDITURA AMARCORD

Seria „CELĂLALT VEAC AL XVIII-LEA FRANCEZ"

Serie ingrijită de DANIEL VIGHI

Joseph de Maistre

ISTORIE ŞI MASONERIE

Antologie de texte, prefaţă, tablou cronologic şi bibliografie selectivă: DANIEL VIGHI

Traducere: BEATRICE STANCIU

EDITURA „AMARCORD"
TIMIŞOARA, 1995

Coperta colecției: **Nicolae Dancu**
Reproduceri după gravuri de epocă

Consilier editorial: **Ion Nicolae Anghel**

PREFAȚĂ

Intr-o peregrinare imaginară învăluită în nostalgie, Matei Caragiale numește, în Craii de Curtea Veche, *veacul al XVIII-lea „cel mai falnic dintre toate". După cum ne încredințează autorul crailor, lumea epocii luminilor nu este numai aceea a raționalismului enciclopedic și a avînturilor revoluționare, ci și una ivită din cu totul alte zări istorice. Seria pe care o inițiem acum intenționează să dezvăluie acest alt veac al XVIII-lea, diferit de acela consacrat de ideologia luminilor de factură raționalist-pozitivistă și pedagogică. Lumea pe care o propunem cititorilor este hotărît anti-raționalistă, o lume a șarlatanilor bizari, a falșilor profeți de salon, a lojilor masonice și a societăților oculte în care se practicau magia și trăirile mistice; o lume care descoperea fascinația Evului Mediu, prelungind creștinismul printr-un simbolism sincretic spre un orizont ezoteric ce se regăsea în ocultismul antic printr-o solidaritate a unor principii metafizice ieșite cu totul din delimitarea tradițională a istoriei europene. Afirmarea acestei organicități spirituale a Europei, a unei alte Europe care contrazice o perspectivă mentală exte-*

rioară, încremenită în succesiunea unor falii istorice inatacabile, se regăsește în perspectivele metodologice moderne ale Școlii istorice franceze de la Anale. Astfel, în momentul în care un istoric precum Fernand Braudel. afirmă, după cel de-al doilea război mondial, necesitatea abordării epocilor istorice din perspectiva existenței unor durate lungi ale istoriei, această opțiune de filozofie a istoriei fusese practicată de acest „alt veac al XVIII-lea", care căuta atunci pentru prima dată identitatea nealterată a unor realități spirituale dincolo de convenționalitatea exterioară a delimitărilor istorice de tip pozitivist. Ideea acestor gînditori cvasinecunoscuți din vremea luminilor era aceea că între lumea veche și lumea actuală nu se întinde în primul rînd o succesiune de rupturi, de falii esențiale, ci, mai degrabă, o continuitate care își schimbă înfățișarea, păstrîndu-și substanța spirituală. Pentru ei, bunăoară, monoteismul creștin se regăsește în misteriile antice grecești sau egiptene. Dincolo de adevărul acestei afirmații, principiul metodologic este același la noii istorici; pentru aceștia o realitate spirituală, cultura și civilizația materială se înscriu într-un timp lung al istoriei, depășind granițele impuse de comoditățile noastre metodologice și mentale în favoarea unei dinamici organice și vii a curgerii istoriei. Pentru Fernand Braudel, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie sau Georges Duby,

bunăoară, lungul Ev Mediu se regăsește în civilizația europeană printr-o extensie remarcabilă, începînd din secolele al III-lea și al IV-lea și pînă tîrziu în vremea marilor revoluții industriale din veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea. Afirmația aceasta se sprijină și pe argumente din antropologie, care probează faptul că omul cultural de astăzi este suma organică a unor realități culturale anterioare. Psihanaliza crede și ea că în noi trăiește, în pulsiunile simbolice ale unui subconștient individual sau colectiv, omul medieval sau antic. Omul vechi se ascunde în cel nou și îi determină dinlăuntru individualitatea. Sîntem astăzi așa și nu altfel, pentru că istoria, toată istoria, a luat acum chipul nostru.

Privită din această perspectivă, incursiunea propusă de seria de traduceri inițiată prin această primă apariție editorială își vădește, credem, utilitatea, chiar dacă lumea pe care o vom explora a putut apărea multă vreme ca fiind naivă și puțintel nebună, o lume practicînd, cu o seriozitate ironizată copios de marile spirite ale veacului, experiențe inedite transcendentale și taumaturgice, o lume deodată cu ardoare și aplicație comunicării cu spiritele, prin pseudoștiințe născute în ședințe de spiritism și de tratamente magnetice de felul celor ale lui Mesmer.

Numele implicate în acest curent antirationalist subversiv sînt multe și amestecate. Mai întîi Mar-

tinez de Pasqualis, un evreu portugez creştinat de pe la începutul veacului al XVIII-lea, care amestecă sincretic Kabbala cu scrierile evanghelice într-un manuscris intitulat Tratat despre reintegrarea ființelor în Dumnezeu. *Scrierea a circulat o sută de ani prin mediile saloanelor aristocratice pînă cînd a fost tipărită, după 1860, de Maurice Matter. Îi urmează un discipol, un fost locotenent în armata franceză, pe nume Saint-Martin, care își va semna cărțile în fel ocult, sub denumirea (prețioasă) de Filozoful Necunoscut. Admiratorul și ucenicul acestuia se mărturisește a fi Joseph de Maistre, singurul dintre ei care a pătruns în conștiința literară franceză datorită, în primul rînd, valorii sale artistice. În preajma lor gravitează o serie largă, compozită și halucinantă de teosofi, mistici contemplativi, iluminați cutreierați de viziuni și entuziasm cucernic. Iată doar cîteva nume: Court de Gébèlin, Fabre d'Olivet, dom Pernety, Dutoit-Membrini, marchiza de la Croix, contele d'Hauterrive, contesa Potoka, prințul rus Galițin, ducesa de Würtenberg, contele de Fortia, prințul Lichtenstein, un oarecare Oberlin, madame de Boeklin, Eckharthausen, Rodolphe de Salzmann, filozoful de la curtea de Saxa-Meiningen, altul decît Daniel Salzmann, vărul său și prietenul lui Goethe și Herder.*

Importanța lor în gîndirea europeană nu este deloc minoră și nu ține doar de aspectul pitoresc și nebun al unui veac marcat prin excelență de extravaganțe și lipsă de măsură. Un cercetător al fenomenului, Auguste Viatte, scrie, pe la începutul veacului nostru, un studiu (Les sources occultes du romantisme, *Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion) în care radiografiază similitudinile atitudinale cu noul curent literar din secolul următor prin admirația pentru Evul Mediu, gustul pentru mister, exaltarea mistică și reveriile hermeneutice fantastice, sfidînd precauțiile posace ale discursului științific. Auguste Viatte delimitează limpede, în relația romantism-creștinism, locul distinct al acestui areal spiritual specific: fiecare perspectivă analitică, fie ea catolică sau protestantă, motivează, în beneficiu propriu, apariția gîndirii romantice. Astfel „unii văd romantismul ca pe o expresie culturală avînd temeiuri în mistica romano-catolică, în timp ce protestanții cred că acest curent literar exprimă arhetipal revolta reformei". „Și unii și alții", afirmă Viatte, „omit cu bună știință să-i ia în considerare pe acești dizidenți care tind să părăsească cele două biserici, pentru a forma un al treilea grup"* (op. cit., p. 7). *Această atitudine are ea însăși propria justificare, pe care Auguste Viatte o exprimă convingător: „Scientismul", susține el, „ca și, probabil, lipsa unei informații cuprinzătoare, au deformat multă vreme demersul istoricilor. Începînd din secolul al XVIII-lea, aceștia nu au cunoscut decît gîn-*

direa raționalistă. Orice altceva era împins în derizoriu; de bună seamă că teosofii pot fi tratați astfel, numai că importanța lor nu poate fi negată. Acești oameni care păreau niște maniaci, și uneori chiar și erau așa ceva, au avut totuși atîta forță cîtă era necesară pentru a-i irita și a-i contraria pe succesorii Enciclopediei" (op. cit. *p. 8). Acuzațiile aduse iluminaților din școlile teosofice sînt, de altfel, previzibile și bine cunoscute pînă în ziua de astăzi și se referă la cultivarea ignoranței (agnosticismul era asimilat cu așa ceva) prin reînvierea unor superstiții milenare. Din acest punct de vedere, pozitivismul enciclopedist se întîlnește în atitudine cu biserica: un abate pe nume Grégoire, citat de Viatte, scria în epocă următoarele: „Trăim într-o țară în care necredința anticreștină este concurată de incredibila credulitate, chiar și a unor oameni de litere, în reveriile lui Swedenborg, ale lui Jacob Boehme și ale altora asemenea lor stăpîniți de himere" (A. Viatte,* op. cit. *p. 8*).

Dincolo de aceste atitudini însă, cercetarea trebuie să-și urmeze imparțială propriile întrebări; cîteva dintre acestea sînt formulate de Viatte, ele motivînd, de altfel, chiar inițiativa de față. Așadar, ne vom întreba împreună cu cercetătorul francez de la începutul secolului nostru: „Care sînt aceste reverii? Cum influențează ele acei oameni ai literelor și în ce măsură această influență a contribuit la

reînnoirea misticismului, a intuiționismului, a lirismului, care vor transforma încetul cu încetul întreaga literatură a veacului al XIX-lea"? (A. Viatte, op. cit. *p. 8)*

Volumul de față deschide seria printr-o antologie de texte din opera lui Joseph de Maistre, unul dintre marii scriitori ai literaturii europene, într-o tradiție a unei gîndiri care urcă de la el, prin Berdiaev sau Unamuno, spre zilele de astăzi. Emil Cioran îi dedică, de altfel, un eseu subintitulat semnificativ „Eseu despre gîndirea reacționară", așezîndu-l printre gînditori precum Nietzsche și Sfîntul Pavel, care au avut „gustul și geniul provocării" (Cioran, Exercices d'admiration, *Gallimard, p. 11). Specificul operei lui Maistre este descris printr-o radiografie a exotismului în atitudine susținut de performanța artistică a expresiei: „Ridicînd cea mai măruntă problemă la nivelul paradoxului și la demnitatea scandalului, mînuind anatema cu o cruzime amestecată cu fervoarea, el a sfîrșit prin a crea o operă bogată în enormități, un sistem care nu a încetat prin a ne seduce și a ne exaspera. Amploarea și elocvența gîlcevii sale, pasiunea în susținerea unor cauze greu de apărat, încrîncenarea sa în a legitima injustiția, predilecția pentru formularea anihilantă alcătuiesc profilul unui spirit excesiv care, necatadicsind să-și convingă adversarul, îl strivește dintr-o dată cu adjectivul"* (op. cit., *p. 11). Asemenea lumii*

de subterană ocultă a iluminaților, față de care își mărturisește atît slăbiciunea cît și posibila ascendență spirituală, Joseph de Maistre se vrea un antiprogresist într-o lume subjugată de iluzii liberale, oferindu-și luxul de a fi un profet al trecutului, expresie a unei supraviețuiri încăpățînate și aberante. Poetica sa întreține voit echivocul ideatic și deconcertarea; de aceea atît admiratorii cît și detractorii săi cei mai înverșunați au dificultăți, susține Cioran, în a stabili cu siguranță dacă Maistre face cu adevărat apologia călăului și a războiului sau se mulțumește să le sublinieze inevitabilitatea. La fel în ceea ce privește relația sa cu ideologia celor de la Port-Royal sau cu filozofia ierarhiilor de extract catolic; și aici este dificil de precizat cu limpezime „unde sfîrșește teoreticianul, pentru a lăsa loc partizanatului“ (op. cit., *p. 12*). *Autorul nostru practică, așadar, lipsa măsurii, își face din aceasta un principiu poetic în numele căruia refuză, după cum afirmă Cioran, „orice complicitate cu bunul simț“ în favoarea unui fanatism brutal, a unei impertinențe afirmative miraculoase, lipsită de echitate, de echilibru și, adesea, de o elementară decență. Această mișcare dezordonată a gîndului ne trimite spre temeiurile ulterioare ale gîndirii romantice: în sinele lui Maistre sînt conciliate lumi ireconciliabile, cum ar fi imaginea profetului din Vechiul Testament cu aceea a omului de veacul al XVIII-lea sau, altundeva, spațiul lumii rusești cu intimitatea ocrotitoare și mondenă a salonului aristocratic francez. Spiritul acestui om are nevoie de provocări, se hrănește din exasperări; de aceea scrisul său de pînă la revoluție este anodin, lipsit de tensiunea pasională și de furia tonică stîrnită de cursul istoriei.*

În același mecanism poetic se poate depista dizolvarea prin exces: și Maistre se dovedește priceput în a compromite și ceea ce iubește, ca și ceea ce detestă. Iată, drept exemplu oferit de Cioran, apologiile papale ale lui Maistre: „Masă de elogii, avalanșă de argumente ditirambice, cartea sa Despre Papă *l-a îngrozit chiar pe Suveranul Pontif care a simțit pericolul unei asemenea apologii. Cu toate că o simplă manieră de a lăuda, aceasta sfîrșește prin a inspira frică în cel lăudat, îl face să tremure, îl obligă să se ascundă departe de statuia care i se înalță, obligîndu-l, prin chiar hiperbolele generoase ce i se aduc, să-și măsoare propria mediocritate și să sufere (...) Orice apologie sfîrșește prin a deveni un asasinat din entuziasm“* (op. cit., *p. 14*).

Deoarece opera lui Joseph de Maistre se împletește strîns cu propria-i existență, vom încerca să schițăm cîteva momente biografice care au stîrnit în autorul nostru resursele expresive ce l-au proiectat în rîndul marilor scriitori. Tatăl său aparține aristocrației de robă, se numește François-Xavier Maistre și este originar din Languedoc. Bătrînul

Maistre „era deja magistrat, cînd un decret al regelui Sardiniei îl trimite, în 1740, în senatul de Savoia. (. . .) Senatorul Maistre era un om integru, cu un caracter drept și ferm, cu o judecată sigură. Figura sa păstrată într-un bust de epocă are trăsături severe, aproape dure. (. . .) Însărcinat de către rege să redacteze, împreună cu primul președinte Salteur al Senatului, constituțiile regale (o vastă compilație de drept politic, civil, administrativ și penal al Savoiei, care a apărut în 1770), a fost recompensat pentru reușita întreprinderii sale cu titlul de conte și cu funcția prestigioasă de al doilea președinte al Senatului. (. . .) În urma căsătoriei sale cu domnișoara Demotz, aparținînd unei distinse familii din Savoia, a avut zece copii, dintre care cinci erau băieți. Joseph, cel dintîi născut al familiei, vede lumina zilei la 1 aprilie 1753 într-un vechi palat din piața Lans din Chambéry" (George Cogordan, Joseph de Maistre, *Paris, Librairie Hachette et Cie, 1894, p. 7).*

Educația lui Joseph este încredințată, la fel ca în cazul altor copii ai aristocrației vremii, iezuiților, fapt nu lipsit de importanță pentru convingerile de mai tîrziu ale scriitorului. Urmează, mai apoi, cursurile Facultății de drept la Universitatea din Turin, revenind la Chambéry în 1774 pentru a intra în magistratură. În paralel studiază teologia și doctrinele secrete ale iluminaților, pe care îi cunoaște participînd la întrunirile acestora de la Lyon, care era în acele vremuri adevărata capitală religioasă a Franței. „Iluminații" pe care Maistre îi vizitează la Lyon erau discipoli ai evreului portughez Martinez de Pasqualis, cunoscător al Kabbalei, maestru al lui Saint-Martin, „Filozoful Necunoscut", autor al cărții Omul dorinței. *Acești „inițiați" erau creștini care, asemenea lui Saint-Martin, respectau (încă) practicile religiei catolice. Numai că simțeau nevoia a ceva mai mult decît ceea ce le putea oferi catolicismul tradițional și banal. Ei credeau că se pot inspira din credința primilor creștini, care au trăit în contact direct cu Isus: sfîrșind prin a scruta secretele naturii, aprofundînd ființa divină, acești oameni intră în contact cu lumea spiritelor. Așadar, Maistre a fost atras de aceste doctrine seducătoare, care-i satisfăceau aspirațiile intime fără a-i tulbura credința.*

Calitățile morale ale martiniștilor lionezi, blîndețea caracterului l-au fermecat într-o asemenea măsură pe Joseph de Maistre, încît își va aminti cu plăcere, peste treizeci de ani, de întîlnirile la care a participat atunci. În acei ani a studiat scrierile lui Saint-Martin, din care a preluat multe idei sociale și metafizice mai puțin obișnuite. „Filozoful necunoscut" „era, de altfel, una dintre cele mai atrăgătoare figuri ale vremii sale. Părăsind armata pentru a se dedica cu totul studiului și meditației,

plin de blîndețe și originalitate, acesta va exercita o mare seducție personală printre cei din preajma sa. Cînd se va stabili în Paris, el va fi sărbătorit în lumea saloanelor elegante. Femeilor trăind într-un mediu demoralizant și pervers, oamenilor răniți de sarcasmul și ironia voltairiană, le va fi plăcut datorită grației sale naive și simplității sufletești" G. Cogordan (op. cit., pp. 16—17).

Dincolo de exaltarea puțin naivă și, evident, lipsită de acuitate critică a rîndurilor de mai sus, interesul rămîne în chiar intenția radiografierii unei mentalități specifice. Romantismul se năștea în aceste entuziasme ridicole, care vor sfîrși prin a fisura și, mai apoi, prin a nărui edificiul raționalismului enciclopedist.

În aceeași perioadă, de Maistre se apropie de mișcările masonice. Un fragment din antologia de față ilustrează preocuparea lui Maistre pentru reformarea lojilor, mărturisită într-un memoriu inedit către ducele de Brunswick, mare maestru al francmasoneriei scoțiene. În studiul introductiv al Memoriului, publicat în 1925, Émile Dermenghem schițează sumar tabloul societăților masonice din veacul al XVIII-lea „frecventate de adepți de toate opiniile, din toate clasele și rangurile. Originea societăților acestora era confuză. Tendințelor lor variau după țări și ritualuri. Alături de francmasoneria obișnuită, oficială, ortodoxă am putea spune, au apărut o serie de secte mistice și oculte (martiniștii francezi, pietiștii nemți) sau altele mai decis politice (iluminații bavarezi). Din aceste medii amestecate au ieșit nenumărați aventurieri și șarlatani, alături de mulți visători cețoși și cîțiva gînditori elevați și profunzi" (*Joseph de Maistre,* La Franc-Maçonnerie, Mémoire inédit au duc de Brunswick, *(1782), publié avec une introduction par Émile Dermenghem, Paris, F. Rieder et Cie, Editeurs, 1925, p. 11).*

Francmasoneria propriu-zisă se împărțea atunci în două ramuri mai importante: „Masoneria oficială de origine engleză și Reforma scoțiană a ritului templier, despărțită de prima în anul 1735". (op. cit., p. *12). Cea din urmă cuprindea mai multe grade inițiatice, constituite în grupările secrete ale Superiorilor Necunoscuți care manevrau ocult lojile obișnuite. În orașul Chambéry, în care trăia de Maistre, funcționau, după Dermenghem, patru loji; într-una din ele a intrat în 1774 și autorul nostru. Maistre ajunge în ierarhia ezoterică dependentă de colegiul metropolitan din Lyon, care va intra sub influența lui Jean-Baptiste Willermoz, un personaj cu mare audiență în mediile oculte ale lojilor de orientare mistică. În Conventul din anul 1778 de la Lyon s-a decis formarea grupării Marilor Profeți, al cărei conducător a fost ales Willermoz. Conform lui Dermenghem, „Conventul de la Lyon va avea o mare importanță în istoria masoneriei scoțiene din*

Occident. Acest convent marchează triumful ideilor lui Willermoz în lojile franceze și savoiarde. În fapt, willermozismul nu este altceva, în întregul său, decît unul dintre aspectele cele mai importante ale misticismului ezoteric de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea“ (op. cit., p. 15). *În acest larg curent mistic se înscrie și Martinez de Pasqualis și, mai apoi, ucenicul acestuia, Saint-Martin, ale cărui loji au fost frecventate și de Joseph de Maistre. Asupra primilor doi vom reveni în seria noastră prin cîteva antologii de texte și printr-o prezentare pe cît cu putință amănunțită a vieții. Să reținem deocamdată faptul că gîndirea mistică a lui Saint-Martin este calitativ superioară aceleia a maestrului său portughez.*

În ce-l privește, Joseph de Maistre se păstrează la o distanță critică față de patosul mistic-exaltat al colegilor din loji. Aceștia ar avea, după Maistre, obiceiul stînjenitor să „dea nume extraordinare lucrurilor celor mai banale“. Mai mult, încă de la primele discuții cu superiorii săi în ocultism, de Maistre le ve reproșa, nu fără maliție, că toate adevărurile susținute de aceștia sînt, în fapt, „un catehism îmbrăcat în cuvinte bizare“ (apud E. Dermenghem, op. cit., p. 20). *Un alt reproș grav al lui Maistre se referă la tendința lojilor mistice de a nu se supune ierarhiei sacerdotale consacrate de biserică. Aceeași rezervă o păstrează de Maistre și față* de *practicarea comunicării cu spiritele și, în general, față de toate manifestările paranormale, cum le numim noi astăzi. O atitudine asemănătoare va avea, spre finalul vieții, și Saint-Martin, atunci cînd va susține că rugăciunea este superioară minunilor din imanent, din materie. Un alt punct divergent îl regăsim în credința martiniștilor că biserica actuală a pierdut valoarea inițiatică a creștinismului primitiv, negînd, implicit prin aceasta, legitimitatea autorității sacerdotale. Așadar, Joseph de Maistre se va menține în relația ocultism-creștinism pe o poziție moderată, care căuta să păstreze lojile sub controlul bisericii.*

Și, în sfîrșit, un alt punct divergent care va inflama verbul lui Maistre se referă la misterioasa și legendara legătură ocultă ce ar fi existat între loji și revoluție. Argumentele lui de Maistre au autoritatea unuia care a pătruns în gradele înalte ale lojilor; pentru magistratul din Chambéry răsturnarea tronului și a altarului, ca autorități cu legitimitate transcendentală, nu se datorează lojilor, cît acțiunii nefaste a filozofiei enciclopediste care, e drept, a putut influența unele loji, însă nicidecum pe acelea care aveau la bază o filozofie profundă, legată de tradiție. Toate aceste idei sînt prefigurate în Memoriul *pe care îl traducem în antologia de față, ca document al unei dinamici spirituale fără de care*

chipul spiritual și politic al veacului următor este inevitabil incomplet.

După izbucnirea revoluției, viața lui Joseph de Maistre intră în alt ritm, evenimentele se precipită tragic provocînd verbul și talentul acestui emigrant care a împrumutat ceva din figura revoluționarilor pe care îi combate cu patosul identic, chiar dacă de sens opus, al celor care dărîmau lumea Vechiului Regim. Pentru Joseph de Maistre totul este miraculos rău în ceea ce-i este dat să trăiască: faptul acesta îi va marca gîndirea și îl va împinge să se întîlnească cu sursele cele mai dinlăuntrul său, care i-au făcut cu putință arta. Considerații asupra Franței, Serile la Sankt-Petersburg *sau* Corespondența diplomatică, *scrise în vremea cît a trăit în peregrinări diplomatice prin Rusia și aiurea, fac, de altfel, inutilă detalierea biografiei sale, care s-a mutat cu totul în paginile scrise. De la revoluție, viața lui Joseph de Maistre s-a întîmplat pentru a putea face cu putință altă perspectivă asupra unui mare eveniment istoric care, în lipsa lui, ar fi fost în pericolul de a fi anexat și falsificat de avînturile, cînd vehement partizane, cînd edulcorat-pioase, ale apologeților săi.*

DANIEL VIGHI

TABLOU CRONOLOGIC

La **1 aprilie 1753** se naște, într-un palat din piața Plans din Chambéry, Joseph, primul din cei zece copii ai magistratului François-Xavier Maistre, căsătorit cu domnișoara Demotz, aparținînd unei familii ilustre din Savoia.

1774 — Joseph de Maistre intră în magistratură ca atașat pe lîngă Parchetul Procurorului General al Senatului, în Chambéry. Studiile și le-a făcut în mediul iezuiților; urmează cursurile de drept ale Universității din Turin. În același an este primit în loja masonică *Trois Mortiers*, ajungînd în grad mare în ierarhia ocultă a lojilor de orientare mistică. Tot acum își pierde mama, singura femeie care a avut asupra lui o influență covîrșitoare.

Se căsătorește cu domnișoara de Morand, care îl va însoți în toți anii exilului.

1790 — Revoluția va modifica profund viața și destinul artistic al lui Joseph de Maistre; este indignat de turburările din Chambéry și de neputința guvernului regal. În 1792 Savoia va fi invadată de trupele franceze aflate sub comanda generalului Montesquiou; un an mai tîrziu, de Maistre va intra în con-

flict cu autoritățile revoluționare, refuzind să plătească impozitul de război impus Savoiei, care era folosit în luptele împotriva armatei regale din care făceau parte frații săi. Este căutat de mințiile revoluționare; emigrează în Elveția, la Lausanne, împreună cu soția și cei trei fii. Aici îi cunoaște pe istoricul Gibbon, pe doamna Necker și pe doamna de Staël.

1793 — publică *Lettres d'un royaliste savoisien*, în care apar pentru prima dată enunțate ideile din opera sa de mai tîrziu: revoluția este o nenorocire cu valoare pedagogică.

1796 — publică la Neuchâtel *Considerații asupra Franței*, carte care îi va aduce consacrarea. Revoluția este prezentată în felul unei desfășurări de forțe în care oamenii joacă rolul ingrat al unor pioni pe tabla însîngerată a unei istorii dezlănțuite.

1797 — în luna ianuarie regele Savoiei, Charles-Emmanuel IV, fiul și succesorul lui Victor-Amedeo, îl cheamă pe contele de Maistre la Turin, îl primește cu bunăvoință și îi acordă o modestă pensie de 2 000 de franci. Orașul era pradă dezordinii, regele lipsit de autoritate, guvernul fără consistență și corupt. Maistre va suferi o gravă decepție. În 1798 regele abdică și orașul intră sub stăpînire franceză; Joseph de Maistre se stabilește în Veneția pînă cînd trupele cazacilor, sub comanda generalului Suvorov, vor elibera Italia și orașul Turin de sub stăpînirea armatelor franceze.

1803 — Regele Victor-Emmanuel, care i-a urmat la tron fratelui său după bătălia de la Marengo, îl trimite pe contele de Maistre în Rusia pentru a strînge legăturile cu țarul. Autorul *Considerațiilor asupra Franței* va intra în 13 mai, același an, în capitala imperiului rus. Din această perioadă datează *Corespondențele diplomatice* și *Serile la Sankt-Petersburg*, scrieri cu caracter istoric, diplomatic și filozofic care îi vor întregi opera. Tot acum scrie *Despre Papă*, operă teoretică și antijansenistă.

1817 — Joseph de Maistre părăsește la 27 mai Rusia după 14 ani, lăsînd în urmă perioada cea mai fecundă a vieții sale. Tot ce va urma de aici înainte, pînă la moartea sa în 1821, va fi marcat de sentimentul apăsător și descurajant că, în ciuda restaurării regalității, ideile revoluției și-au păstrat vigoarea. Treptat, înaintea morții chiar, Joseph de Maistre își va fi dat seama că lumea veche nu mai era cu putință.

BIBLIOGRAFIE:

J. de Maistre, **Oeuvres complètes,** 14 vol., E. Vitte, Lyon, 1884—1887; **Pages choisies des Grands Écri-**

vains, **Joseph de Maistre,** avec une introduction par Henri Potez, Paris, Librairie Armand Colin, 1901; Joseph de Maistre, **Les soirées de Saint-Pétersbourg, Traité sur les sacrifices,** Paris, La Renaissances du Livre; Joseph de Maistre, **La Franc-Maçonnerie,** Mémoire inédit au duc de Brunswick (1782), publié avec une introduction par Émile Dermenghem, Paris, F. Rieder et Cie, Éditeurs, 1925.

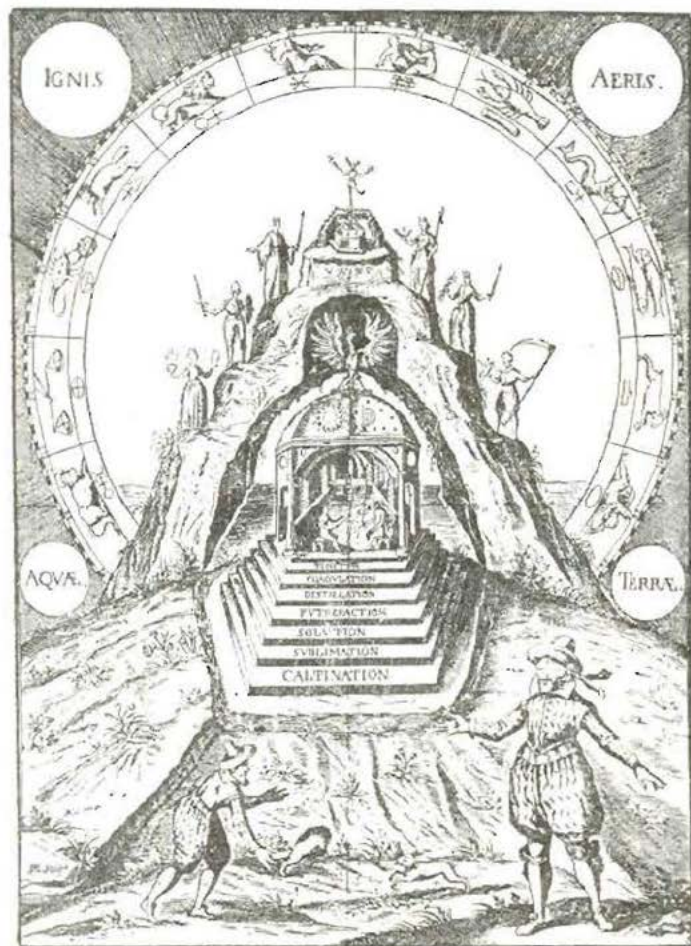
STUDII

P. Christophe, „Maistre (Joseph de)" în **Catholicisme,** tome VIII, col. 208—210 (bibliografie detaliată), Letouzey, Paris, 1979; C. A. Sainte-Beuve, **Portraits littéraires,** Paris, 1844; Émile Faguet, **Politiques et moralistes,** Paris, Société Française d'Imprimerie et de Librairie; George Cogordan, **Joseph de Maistre,** Paris, Librairie Hachette et Cie, 1894; P. Moreau, **Le Romantisme,** Paris, 1932; Auguste Viatte, **Les Sources occultes du romantisme, Illuminisme — Théosophie, 1770—1820,** 2 vol., Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion; R. Triomphe, **Joseph de Maistre. Étude sur la vie et la doctrine d'un matérialisme mystique,** Genève, 1968; Cioran, **Exercices d'admiration,** Paris, Gallimard; „Revue des études maistriennes", Belles Lettres, Paris, 1975 s. u.

D.V.

MEMORIU

adresat de Joseph de Maistre ducelui Ferdinand de Brunswick-Lunebourg mare-maestru al Masoneriei Scoțiene de strictă-respectare cu ocazia Conventului de la Wilhemsbad (1782)

Celsissimo Principi
Ferdinando de Brunswick
in Ordine
Dilectissimo Fratri a Victoria[1],
Viro
Qui tanti mensuram nominis implens[2],
Pacis artibus et Belli juxta insignis,
Europam quam terruit armis,
virtutibus illustrat,
hoc de reformanda Liberorum-Latomorum
Societate
Tentamen,
summi obsequii leve monumentum,
D. D. D.
Fratris titulo superbus,
addictissimus servus,
Comes Josephus-Maria M . . . , in ordine Frater
J. M. a Floribus
Camberii
Anno R. S. M.D.CC.LXXXII[3]

---

[1] Numele masonic al Ducelui.
[2] Ovidiu.
[3] Manuscrisul se află în dosarul *Illuminés* din arhiva contelui Rodolphe, strănepot al lui Joseph de Maistre. E format dintr-un caiet de 64 de pagini cu o scriitură foarte fină şi deasă. Primele două treimi sînt scrise de mîna autorului.

Înălțimii Sale Principelui Ferdinand de Brunswick, prea iubitului frate A VICTORIA, bărbatului care, „demn de măsura unui atît de mare nume“, remarcabil în artele Păcii și în ale Războiului, ilustrează prin virtuțile sale Europa pe care a uimit-o în timp de război, i se dedică acest plan de reformă a societății Franc-masonilor, o modestă mărturie a înaltului respect, de către contele Joseph-Marie de M . . . , Frate în ordinul J. M. A FLORIBUS, mîndru de titlul de Frate și slujitor prea supus.

Disciteque o miseri! et rerum
cognoscite causas!
Quid sumus? Et quidnamvicturi
gignimur? . . . Ordo
Quid datus? . . . humana qua parte
locatus ex in re?

Satirele lui Perseu

Alteței Sale Serenissime Monseniorul Prinț de Brunswick

Monseniore,

Dacă vreodată a fost conceput un proiect folositor omenirii și în măsură să facă celebru un autor, chiar dacă succesul n-ar corespunde așteptărilor, atunci acela nu poate fi decît scrisoarea-directivă din 14 septembrie 1780 a Alteței Voastre Serenissime.

Să aduci ordinea și dreapta judecată în anarhia masonică, să aduni la un loc membrii răspîndiți ai unei societăți ce se numesc între ei frați, dar nu se cunosc; să le propui unor oameni divizați de interese, de invidie națională sau de sisteme politice, religioase și filosofice să se unească din nou, să se înțeleagă, să semneze pe vecie un tratat, în numele ceru-

[1] Învățați, o, nefericiților! și aflați cauza lucrurilor / Cine sîntem? De ce venim pe lume? . . . / Din a cui poruncă? . . . Care e locul tău în lume?

Satirele lui Perseu

lui şi al umanității, este o inițiativă sfîntă şi măreață, demnă întru totul de Ferdinand de Brunswick.

Alteța Voastră Serenissimă merită prea mult elogiile pentru a le iubi. Să-mi permită totuşi a-mi exprima, deşi nu îndeajuns, sentimentele de admirație şi recunoştință de care am fost pătrunşi la lectura scrisorii-directivă. Admirabilul ei conținut nu putea porni decît de la Alteța Voastră Serenissimă, geniul creator al proiectului fiind singurul capabil să-l pună în aplicare.

Îngăduiți, Monseniore, ca, în numele tuturor masonilor ce nu dezonorează acest titlu, să vă adresez îndemnul de a vă folosi, pentru fericirea omenirii, autoritatea ce, negreşit, o aveți asupra adunării proiectate. Se va spune că Providența va fi reunit zadarnic în aceeaşi persoană puterea, înțelepciunea şi inteligența? Nu, Monseniore! Îndrăznesc s-o sper. Serviți-vă de influența ce-o aveți. Concentrați toate dorințele. Faceți să tacă prejudecățile. Dacă apar obstacole neprevăzute, cine e mai potrivit ca voi, Monseniore, pentru a le depăşi? Susținut de strădania atitor frați respectabili, veți învinge pasiunile, prejudecățile, egoismul național sau personal, dacă acesta va îndrăzni a se face auzit şi veți ridica un monument ce merită binecuvîntările tuturor timpurilor.

Prefectura din Chambéry a avut deja onoarea de a face să-i parvină A.V.S. un răspuns la diver-

sele probleme asupra cărora ați dorit să aveți avizul tuturor Fraților. E imposibil, însă, ca acesta, o lucrare colectivă, să corespundă cu vederile anumitor Frați, mai norocoşi decît alții, ce par chemați să mediteze la adevăruri de ordin superior şi care nu s-au putut explica liber într-o scrisoare redactată cu avizul întregului ✝[1].

Avînd în vedere că A.V.S. s-a angajat să ceară nu numai părerea societăților, ci şi pe cea a unor persoane, nădăjduiesc că-mi veți îngădui să vă prezint această modestă scriere. Binevoiți, Monseniore, s-o primiți ca pe o manifestare a respectului ce-l port Prințului de Brunswick, a ataşamentului față de Fratele **a Victoria** şi a rîvnei pentru întregul ordin.

Cine eram? Cine sîntem? Avem conducători? E necesar să dăinuim în continuare? Dacă da, sub ce formă? Cam acestea sînt întrebările pe care Alteța Voastră Serenissimă a binevoit să le supună examinării Fraților.

[1] Aici, în manuscris este o cruce cu brațele în forma literei greceşti *gamma*. Acest pasaj arată limpede ideea de esoterism la Maistre, ajuns la un înalt grad în organizarea masonică şi făcînd parte la Chambéry din colegiul excepțional al celor patru „Mari Profeți, cavaleri masoni ai ordinului salutar al Cetății sfinte", care, pe lîngă loja obişnuită, constituia un grup superior şi „foarte secret", avînd „încrederea deplină şi nemărginită" a colegiului metropolitan din Lyon.

ORIGINILE FRANCMASONERIEI[1]

Poate că nu există mason, cît de cît capabil să raționeze, care să nu se fi întrebat după o oră de la admiterea sa: „Ce se află la originea a ceea ce văd? De unde provin ceremoniile stranii, pompa, cuvintele mari etc.?" După o vreme se pun alte întrebări: „Care e originea acestor mistere ce nu ascund nimic, a simbolurilor ce nu reprezintă nimic? Cum adică, bărbați din atîtea țări se adună (poate de mai multe secole) ca să se alinieze pe două rînduri, să jure că nu vor dezvălui un secret inexistent, să-și ducă mîna dreaptă la umărul stîng, s-o aducă înapoi și să se așeze la masă? Nu se poate purta o conversație ușoară, mînca și bea zdravăn fără a vorbi despre Hiram, despre templul lui Solomon sau despre Steaua Luminoasă? etc., etc. . . ."

Întrebările sînt firești și de bun simț. Din păcate, nu se vede ca istoria sau măcar tradiția orală să fi catadicsit a răspunde. Obîrșia noastră rămîne acoperită de o profundă obscuritate și toate eforturile unor frați bine intenționați de a scoate la lumină un lucru atît de interesant au fost pînă acum aproape inutile. De cîțiva ani, se încearcă a ni se arăta, sub înfățișarea unor alegorii masonice, suferințele

[1] Titlurile capitolelor aparțin editorului francez.

ordinului Templierilor. În această privință, e nimerit să reamintim o axiomă, ce pare de necontestat, referitoare la modele și alegorii, și anume că *modelul care reprezintă mai multe lucruri nu reprezintă nimic*. Ar fi multe de spus despre caracterul adevăratelor alegorii și despre nesocotința cu care unii scriitori, stimabili de altfel, s-au lăsat antrenați de furia căutării și explicării de mistere. Să ne mulțumim cu o singură observație. Modelul lui Hiram e sau anterior sau posterior distrugerii T[emplierilor]. În primul caz, nu-i decît o alegorie falsă, sau cel puțin arbitrară și forțată în ce privește ordinul T[emplierilor], iar adevărata explicare a lui Hiram trebuie căutată mai departe. În cel de al doilea caz, încă nu s-a dovedit că ceremoniile noastre au fost realmente instituite pentru a reprezenta acest binecunoscut eveniment și a-l eterniza amintirea, cel puțin dacă nu dorim să cădem în sofismul popular *Post hoc, ergo propter hoc*. Dacă, într-adevăr, ceremoniile noastre sînt emblema suferințelor ordinului T[emplierilor], nu ne mai rămîne decît regretul de a fi fost masoni, deoarece în această situație ne vom fi folosit timpul și calitățile într-un mod prea puțin filosofic. Ce importanță are pentru univers mica aventură a lui Casal? Și, pentru a o spune pe șleau, ce importanță are pentru univers distrugerea ordinului T[emplie-

rilor]? Fanatismul i-a creat iar avariția i-a suprimat: asta-i tot. În privința cruzimilor ce-au însoțit manifestarea puterii, nu putem decît deplînge această pagină a istoriei, ca și pe aproape toate celelalte. Nu este imposibil, însă, ca niște crime reale ale T[emplierilor] să fi furnizat pretexte plauzibile avidității lui Filip cel Frumos. Orice-ar fi fost, dacă s-ar înființa societăți pentru a fi căinate periodic marile catastrofe ori crimele notorii ale autorității, vinovată sau indusă în eroare, populația lumii ar fi insuficientă.

Se pare deci că nu trebuie să ne simțim măguliți aflînd originea Masoneriei în ordinul T[emplierilor]. Dimpotrivă, totul ne îndeamnă să credem că misterele noastre țin de ceva măreț și cu adevărat demn de om. Abstracție făcînd de multitudinea gradelor false sau chiar periculoase, născocite prin fraudă sau capriciu, cine n-ar rămîne impresionat de consensul tuturor masonilor în privința primelor trei grade ale Masoneriei? Necuviința și confuzia introduse, din nefericire, în cea mai mare parte a[1] n-au putut elimina nicicînd aceste trăsături inițiale și, în ciuda scurgerii timpului, a distanțelor sau a graiurilor diferite, ele au rămas aceleași, cu neînsemnate diferențe.

[1] Rituri, fără îndoială. Aici, în manuscris apar două dreptunghiuri îmbinate.

Încă o dată, nu ne adunăm, sau măcar nu ne adunăm întotdeauna pentru a repeta niște formule evident ridicole, dacă ele n-ar avea nici un scop. Îndrăznesc să afirm că ordinul n-a început prin ceea ce se vede. Totul lasă a se înțelege că francmasoneria vulgară e o ramură desprinsă și poate denaturată dintr-un trunchi vechi și respectabil. Totuși, referitor la cele de mai sus, în pofida speranțelor pe care se bazează Frații, mă văd obligat să-i trimit A.V.S. un extras dintr-o carte englezească, tipărită nu de mult, ce, pînă la un punct, pare a le contrazice[1].

Autorul cărții citate în notă (din care n-au apărut decît cinci, șase fragmente în ziare) vorbește despre situația artelor din Anglia în secolele XIII și XIV. Iată ce spune despre arhitectură: „Opulența clerului și rîvna laicilor ofereau fonduri suficiente pentru construirea unui număr atît de mare de biserici și mănăstiri, încă se găseau cu mare greutate muncitorii necesari. Papii, interesați de astfel de construcții, acordau indulgențe corporațiilor de zidari pentru ca numărul lor să crească, lucru reușit de minune, mai ales în Anglia ... Italieni, refugiați greci, francezi, germani sau flamanzi s-au unit și

[1] V. Rob. Henri, *History of Great Britain*, in 4°, vol. IV, Londra, 1781 (Nota lui Maistre).

au format o societate a arhitecților. Și-au făcut rost de bule de la Roma și de privilegii deosebite, luînd numele de francmasoni. Cînd aveau de ridicat biserici treceau dintr-o țară în alta și, așa cum am mai spus, realizau construcții minunate. Constructorii respectau un regulament fix. Instalau o tabără în jurul edificiului ce urma a fi construit; conducerea generală o avea un intendent sau inspector, iar fiecare grupă de nouă oameni era condusă de al zecelea, șeful lor. Din bunăvoință sau pentru a face penitență, *gentlemenii* din vecinătate furnizau materialele și căruțele. Cei ce le-au văzut registrele de socoteli privind catedralele noastre, de aproape 400 de ani încoace, rămîn uimiți de economia și promptitudinea cu care ridicau cele mai vaste clădiri".

De remarcat că apariția acestor asociații coincide cu distrugerea T[emplierilor]. Frații de pretutindeni, reuniți la Conventul general, pot urmări calea indicată de autorul englez și să facă cercetări, inaccesibile autorului acestui memoriu din lipsă de cărți, mai ales străine.

Dar, deoarece cunoașterea realei noastre obîrșii n-ar fi pentru noi decît obiectul unei pure curiozități, sau dacă ea nu ne-ar dezvălui noi onoruri și adevăruri importante, iar nădejdile noastre ar fi frustrate și am fi condamnați să ridem de inceputurile noastre (presupunînd că sînt extrem de supărătoare), nu cred că trebuie să ne descurajăm și nici să tăiem legătura cu ce ne unește. Nu putem fi utili și virtuoși fără precursori? Sîntem cu toții împreună în slujba Religiei și a umanității. Putem răspunde de justețea intențiilor noastre. Să luăm cu îndrăzneala totul de la început și, în loc de a reînnoi, să creăm!

SUPERIORII NECUNOSCUȚI

Ajungem aici la una din întrebările Alteței Voastre Serenissime. — Avem Conducători? Nu, Monseniore, n-avem. Dovada laconică, dar decisivă, e că nu-i cunoaștem. Am intrat de bunăvoie în ordin, unde nu se știe altă legătură decît cea a voinței. Fiecare trebuie să-și respecte angajamentul făcut la admitere; la asta se mărginesc obligațiile noastre. Cum să încheiem, însă, vreun angajament tacit față de Superiori nevăzuți, căci s-ar putea ca, în cazul că ar deveni cunoscuți, să ne displacă și să ne retragem?

În fond, vorbim aici în numele tuturor celor ce poartă numele de mason, fiindcă, dacă ar fi vorba doar de Frații din organizația noastră, negreșit că recunoaștem un Superior: e cel căruia îi dorim să se afle în fruntea întregului ordin și față de care am

dori ca masonii din toată lumea să nutrească aceleași sentimente ca și noi.

Se pare, deci, că, neavînd un Superior general, nu ne rămîne decît să ne consultăm pe noi înșine în vederea ridicării noului edificiu proiectat și să-i dăm forma și proporțiile cele mai potrivite.

TEMPLIERII

În situația că ne putem concepe și executa planurile cu cea mai mare libertate, mai putem oare lăsa să supraviețuiască ceva din ordinul T[emplierilor]? Deși se știe că la această întrebare mai mulți frați au socotit că răspunsul e afirmativ[1], se pare, totuși (dacă nu ne înșelăm), că o mulțime de considerații ar trebui să ne conducă spre părerea contrară.

Să trecem, dacă vreți, peste inconvenientul de a ne expune degeaba, de a pune în alertă guverne suspicioase, fără nici un avantaj pentru noi sau semenii noștri[2]. Considerentul acesta a fost destul examinat. Să judecăm lucrurile, mai bine, prin ele însele.

[1] Aceasta era părerea lui Willermoz, după cum îi scria lui Maistre în 9 iulie 1779 (Dosarul Illuminés).

[2] Teza originii templiere avea, într-adevăr, un caracter mai curînd ostil Monarhiei și Papalității.

Ideea de călugăr soldat nu putea încolți decît într-o minte din secolul al XII-lea. Pare însă cam ciudat ca în secolul al XVIII-lea să existe o societate al cărei scop principal e celebrarea nefericirilor uneia din acele fraternități războinice cu o origine mai mult decât suspectă.

Ca să nu vorbim decât despre T[emplieri], prin ce și-au binemeritat ei de la oameni? Se spune că îi protejau pe creștinii conduși de evlavie la Sfîntul-Mormînt, dar aceștia ar fi făcut mai bine să se roage lui Dumnezeu în parohiile lor[1]. Lor ar fi trebuit să li se spună:

Est-ne Dei sedes nisi Terra et Pontus et Aer?
Et Coelum et Virtus? Numen quid quoeritis ultra?[2]

Chiar dacă le atribuim cavalerilor T[emplieri] acest merit neînsemnat, vom fi obligați să recunoaștem că acest lucru n-a durat prea mult. După șaizeci

[1] Mai tîrziu, Maistre își va schimba opinia despre Cruciade. Cf. *Du Pape*, discurs preliminar și 1. III, cap. VII. „Nu mi-a plăcut niciodată să aud vorbindu-se împotriva Cruciadelor. E o necuviință, îi scria el în 20 iulie 1819, ofițerului de marină rus care-l însoțea din Rusia spre Franța. *Oeuvres complètes*, vol. XIV, p. 180.

[2] Are Domnul altă reședință decît Pămîntul, Marea și Aerul? Decît Cerul și Virtutea? De ce căutați divinitatea în altă parte? — Lucan.

de ani de la înființarea lor, îi vedem în Franța și în restul Europei, iar de atunci, li se cunoaște conduita. Ferească Sfîntul, noi nu ne însușim acuzațiile îngrozitoare ce li s-au adus acestor nefericiți: nu credem în crimele lor, fiindcă istoria ne dă voie să ne îndoim. Să recunoaștem, însă, că nici o persoană demnă de stimă n-are nevoie să dovedească faptul că nu-i un monstru. Cert este că aveau deprinderi rele; poate că nici nu mai e nevoie de altă dovadă, privind opinia celorlalți despre ei, decît o expresie întîlnită și acum, după patru secole, în limba franceză[1].

Așa încît, se pare că totul ne îndeamnă să o rupem de tot cu ordinul T[emplierilor]. Toate schimbările la care ne-am gîndit nu fac decît să demonstreze și mai mult această necesitate. Ne punem întrebarea: oare nu e o bătaie de joc să renunți la părțile bune, la disciplină, la nume, la veșmîntul ordinului chiar și totuși să persiști în a vrea să fii T[emplier]? Dacă e să vorbim deschis, asta înseamnă să pretinzi a fi și a nu fi în același timp. Într-un cuvînt, dacă masoneria nu-i decît emblema T[emplierilor], ea nu reprezintă nimic și trebuie lucrat într-o nouă direcție. Dacă e mai veche, e un motiv în plus pentru noi să renunțăm la formule inutile și să părăsim cuvintele pentru fapte.

---

[1] Să bei sau să înjuri ca un templier.

Se va spune că există motive să credem că T[emplierii] erau In[ițiați]. În acest caz nu ne rămîne decît să ne mirăm că au profitat atît de puțin de asemenea cunoștințe admirabile. De altfel, e sigur că: 1. In[ițierea] e mai veche decît T[emplierii]; 2. a dăinuit și după ei; 3. pentru a fi transmisă cîtorva aleși, nu e nevoie de intermediul exclusiv al pretinșilor lor succesori. Chiar dacă presupunem că T[emplierii], sau, ceea ce mi se pare mai plauzibil, unii dintre ei ar fi deținut *știința*, asta nu constituie deloc un motiv pentru noi să pretindem că ne identificăm cu ordinul lor.

După părerea mea, e nevoie să facem un pas în plus și să suprimăm în noua organizare tot ce ține de ordinul Cavalerilor. Asemenea instituții sînt admirabile, dar trebuie lăsate la locul lor. Noblețea e o plantă ce nu poate trăi decît în aer liber. Ce este un cavaler făcut la lumina luminărilor în fundul unui apartament și a cărui demnitate se evaporă de cum se deschide ușa? În general, ar fi tare mult de dorit să vedem dispărînd toate cuvintele care n-au o semnificație anume.

Așa cum, mai înainte de a clădi ceva, trebuie curățat locul, mi s-a părut potrivit să luăm în considerare ce nu trebuie să fim mai înainte de a vedea ce trebuie să fim. Deci, de actualitate a rămas tratarea celei de a doua chestiuni.

Mai inainte de a ne incumeta să emitem unele reflecţii asupra acestui subiect, vom prezenta două expuneri prealabile ce nu vor fi contestate de nici un mason cît de cît instruit.

1. Fraţii cei mai invăţaţi ai Organizaţiei noastre cred că există motive bine întemeiate de a crede că adevărata Masonerie nu e altceva decît *Ştiinţa omului* prin excelenţă, adică e cunoaşterea obîrşiei şi a menirii sale. Unii mai adaugă că aceasta nu se deosebeşte în mod esenţial de vechea iniţiere greacă sau egipteană.

Oricare ar fi reuşita cercetărilor noastre asupra originii F[rancmasoneriei][1], sîntem ferm decişi să căutăm adevărurile sublime cunoscute de A.V.S., să le stabilim şi să le propagăm în cadrul ordinului pentru fericirea omenirii.

Deci, aceste cunoştinţe trebuie considerate categoric ca formînd temelia principală a ordinului. Dar, deoarece se doreşte ca aceste principii să fie mai multe, iar prudenţa o cere într-adevăr, pentru a se putea trage foloase de pe urma tuturor Fraţilor, conform firii şi aptitudinilor lor, se pune problema stabilirii subordonării diferitelor principii unele faţă de altele,

[1] Variantă: Chiar dacă nu se va ajunge la stabilirea identităţii Masoneriei şi a vechilor Mistere...

pentru ca ele să formeze un tot atît de perfect pe cît o poate îngădui slăbiciunea umană.

În privinţa primei expuneri, credem că o putem asigura pe Alteţa Voastră Serenissimă că toate strădaniile celor mai competenţi fraţi pentru a stabili o identitate între vechile iniţieri şi iniţierea masonică nu vor avea şi nu pot avea nici un succes.

Toată lumea ştie că Iniţierea antică era acoperită de un văl des, că iniţiaţii se angajau, sub cel mai sfînt jurămînt, să păstreze tăcerea şi că legile acordau toată protecţia lor acestor instituţii sacre, mergînd pînă la condamnarea la moarte a imprudentului care-ar fi îndrăznit să le divulge secretele.

Dacă aceste legi fuseseră întotdeauna riguros respectate, imposibilitatea de a pătrunde sensul vechilor Mistere ar fi demonstrată. Să vedem, însă, dacă taina lor n-a avut soarta atitor altora, dacă este exclus a se ridica un colţ al vălului şi dacă nu cumva putem smulge impenetrabilei Antichităţi cîteva trăsături răzleţe care să ne pună pe calea cea bună[1].

[1] Prima versiune: n-ar fi nevoie de mai mult pentru a ne da seama că toate eforturile de a pătrunde sensul vechilor Mistere ar fi inutile. Dar, dacă vrem să ne convingem, ajunge să aruncăm o scurtă privire asupra lucrărilor publicate pînă azi, în care subiectul a fost tratat direct sau indirect. Ce aflăm din cercetările atîtor eruditi? Nimic, sau aproape nimic. Mai mult, putem spune că unele chestiuni generale, scăpate, ici, colo, scriitorilor antici, sînt mai degrabă potrivite a ne descuraja.

„Preoții egipteni, zice Plutarh[1], spun că nu numai acei zei (Isis și Osiris), ci și trupurile tuturor celor zămisliți și rămași în prezența lor, acolo unde sînt cinstiți și onorați, nu mai sînt supuse descompunerii, iar sufletele le devin stele strălucind pe cer".

Aproape că nu mai e nevoie să remarcăm că inițierea greacă era fiica celei egiptene și punea în evidență aceleași dogme. Diodor, Herodot, Pausanias sau, mai exact, toți anticii sunt de acord asupra acestui punct. Or, după toate aparențele, unul dintre cele mai importante adevăruri ce se învățau la misterele din Eleusis era cu siguranța cel afirmat de preoții egipteni, conform lui Plutarh, și anume că zeii poporului fuseseră oameni. Asupra acestui lucru nu e posibilă nici o îndoială, deoarece Cicero, inițiat în Grecia, îl pune pe unul dintre interlocutorii săi din *Despre natura zeilor* să spună: „Cum puteți, *voi, care sînteți inițiat,* să nu știți că zeii cinstiți de mulțime erau oameni, că li se mai arată și acum mormintele etc.?"[2] Ne dăm seama că poate era util, acum două sau trei mii de ani, să arăți zădărnicia legendelor consfințite de credulitatea populară, dar ce importanță are pentru noi, creștini din secolul al XVIII-lea? Am adăuga chiar că filosofii antici n-aveau nevoie de aceste indicații, lucrul fiind limpede pentru oricine le cunoaște operele.

[1] Plutarh, *De Ise et Osiride*, trad. de Amyot (Nota lui Maistre).

[2] Autorul englez citat mai jos crede și el că acest adevăr era marele secret al Misterelor: The very secret of the Mysteries, — the great arcanus that their hero-gods fere no more than dead men (*Critical inquiry* etc., p. 269, in not.) (Nota lui Maistre).

— Plutarh nu spune totul: cf. noua traducere a cărții *Isis et Osiris*, de M. Mario Meunier.

„Misterele sacre și auguste de la Eleusis, spune același Cicero, la fel ca și cele de la Samothrace și Lemnos, ne învață mai curînd despre natura lucrurilor decît despre cea a zeilor"[1].

Totuși, în altă parte ne spune că aceste Mistere „te învățau nu numai să trăiești cu plăcere, ci să și mori mai plin de speranță"[2].

Isocrate și Epictet, citați în *Istoria Cerului*[3], susțin același lucru: „Participanții la Mistere, zice primul, dobîndesc frumoase speranțe pentru clipa morții și pentru toată durata eternității". — „Misterele, spune cel de al doilea, au fost stabilite de antici pentru a ordona viața oamenilor și a alunga din ea haosul". Celui care examinează cu detașare asemenea texte, ce pot fi ușor înmulțite, probabil că i se va părea că inițierea greacă învăța sau reamintea insistent existența unui principiu suprem, nemurirea sufletului, deșertăciunea zeilor poporului și cîteva adevăruri fizice și morale.

[1] Cicero, *De natura deorum*, I, 1, vers. fin ... (Nota lui Maistre).

[2] Cicero, *De Legibus*, I, 2. (Nota lui Maistre).

[3] T. I., p. 406 (Nota lui Maistre) — De abatele Pluche.

Lucruri mari, se va spune. Ele puteau fi astfel pentru antici, dar nu şi pentru noi. În general, apreciem toate eforturile Antichităţii de a se apropia de adevăr, şi asta e corect, dar nu trebuie să ne lăsăm orbiţi pînă într-atît încît să subestimăm superioritatea dată nouă de Evanghelie.

Atunci cînd încercăm un sentiment de respect la citirea alocuţiunilor ţinute de hierofant iniţiaţilor[1], sau a imnului, şi mai minunat încă, al filosofului Cleantes[2], poate am fi ceva mai puţin surprinşi dacă ne-am gîndi că meritul intrinsec al acestor două texte se reduce la a exprima, în frumoase versuri greceşti, prima lecţie din catehismele noastre.

După Platon, Cicero ne spune într-o lucrare ce, din nefericire, nu ne-a parvenit în întregime: „E greu să ajungi la cunoaşterea acestei Fiinţe care e ca Tatăl a tot; iar când o descoperi, ar fi o crimă s-o dezvălui"[3].

[1] Au fost citate de Eusebiu din Cesareea, *Demonst. Evang.*, şi de sfîntul Clement din Alex., *Admon. ad Gent*... (Nota lui Maistre).

[2] În Stobaios, *Eclog. phys.* (Nota lui Maistre).

[3] Atque illud quidem quasi parentem hujus universitatis invenire difficile et cum jam inveneris indicare in vulgus nefas *(Timoeus seu de universo)*, Inter fragm[enta] Cic[eronis]. Aflăm o maximă asemănătoare în cărţile atribuite anticului Toth: „E greu să-l cunoşti pe Dumnezeu şi imposibil să-l exprimi". Sfîntul Iustinian redă această frază cu elogii în *Exhort. ad Groec*... (Nota lui Maistre).

Vedeţi, Monseniore, cu cîtă maiestuoasă rezervă intuia Cicero primul şi, cum sîntem azi convinşi, cel mai simplu dintre adevăruri: existenţa Fiinţei Supreme.

Se va aduce obiecţia că aceşti mari oameni n-au spus totul, că secretul era respectat cu stricteţe etc.? Răspundem că, dacă legea tainei n-a fost niciodată violată, e absolut inutil să încercăm s-o explicăm în zilele noastre, iar dacă faptul s-a întîmplat în lucrările ce-au ajuns pînă la noi, toate indiscreţiile ne sînt cunoscute. Să nu ne facem iluzii: Antichitatea e o mină exploatată. După Fabricius, Le Clerc, Cudworth, Mosheim, Petau, Huet, Brucker, Stanley, Warburthon, Gébelin[1] etc., nu ştiu cum am mai putea pretinde să descoperim, nu cîteva adevăruri răzleţe, ci o doctrină închegată, precum aceea pe care o avem. Referitor la aceasta, vom face o remarcă generală de o oarecare importanţă şi anume că, dacă înţelepţii antici ar fi deţinut cunoştinţele noastre, am fi găsit urme sesizante în fiecare pagină din scrierile lor. Poţi spune, fără a deveni indiscret, mii de lucruri perfect *clare pentru adepţi* şi cu totul *ininteligibile pentru restul oamenilor*. Or, nu numai că nu găsim nimic asemănător în toată opera lor, dar întîlnim acolo o sumedenie de pasaje care lasă a se presupune ne-

[1] A se remarca numele acestui ocultist, precursor al lui Fabre d'Olivet şi autor al *Lumii primitive*.

cunoașterea doctrinei noastre. De pildă, în fragmentul citat, Cicero se întreabă: „Ce motiv l-a putut determina pe Creatorul universului să dăruiască ființa?“ Fără îndoială, aici e o exprimare clară, cel puțin pentru noi; răspunsul, însă, e ciudat: „Probitate videlicet proestabat; probus autem invidet nemini; itaque omnia sui similia generavit: haec nimirum gignendi mundi causa justissima etc...“[1] În zadar vom purcede la punerea în lumină a unor texte ale scriitorilor antici ce par să indice anumite cunoștințe privind degradarea omului sau o regenerare viitoare etc., deoarece toate aceste idei vagi nu erau decît *rămășițe mai mult sau mai puțin șubrede ale Tradiției primitive* aflate la toate neamurile lumii, iar dacă se dorește stabilirea renumelui filosofilor antici pe această bază, atunci trebuie să acceptăm că și în America erau inițiați, deoarece și acolo găsim indicii despre aceleași adevăruri[2].

[1] *Traducere:* „Deoarece era în cel mai înalt grad bun; într-adevăr, ființa bună nu pizmuiește pe nimeni; astfel încît va zămisli toate lucrurile asemănătoare sieși: în mod sigur, aceasta e cauza cea mai probabilă a creației“.

[2] V. *Tableau Naturel* (Nota lui Maistre). E vorba de lucrarea teosofului Saint-Martin din care deducem, o dată în plus, influența exercitată asupra gîndirii maistriene. Ideea în discuție se află în cap. X din *Tableau Naturel* (edit. 1900, p. 118). E important de observat că teoria maistriană a Tradiției universale, a Creștinismului, sinteză într-un fel a tuturor religiilor, dintre care chiar și cele mai eronate sînt rămășițe din Revelația Primitivă, se leagă de Teosofie și de Saint-Martin îndeosebi.

Poate n-ar fi inutilă observația că în timpurile ce-au precedat și urmat imediat instaurării Creștinismului, nu numai că secretul n-a mai fost păzit cu atîta strășnicie, dar a dispărut complet. Pasajele citate ar demonstra singure că I[nițiații] nu întîmpinau piedici în a prezenta, măcar în termeni generali, ceea ce erau învățați. Există însă mii de dovezi că pretinsul secret se găsea pe toate drumurile[1].

De altfel, pornind de la ideea că Misterele făceau cunoscute cel mult prima și ultima parte a Simbolului creștinilor, Antichitatea a fost pusă în cea mai favorabilă lumină, deoarece, dacă am trata subiectul cu mai multă rigoare, ne-am putea întreba cum e posibil ca înțelepții antici să se fi exprimat într-o manieră atît de echivocă despre dogmele capitale ale Religiei naturale. Dacă se persistă în a socoti Memfis, Eleusis, Samothrace etc., drept *depozitare* ale adevărului, de ce n-au mers acolo să caute? De ce atîtea incertitudini, contradicții, absurdități chiar în scrierile privind existența lui Dumnezeu și nemurirea sufletului pe care ni le-au lăsat? De ce atîta dubiu și nesocotință pînă și în *Phaidon?* De ce Cicero, după ce-și pune trei personaje imaginare să intre în controversă referitor la primul din aceste adevăruri, sfîrșește prin a afirma că opinia celui ce apăra exis-

[1] V. mai ales Apuleius, Warburthon *(Divine legislation of Moses)* și M. Gébelin, *Monde primitif, Histoire du Calendrier* (Nota lui Maistre).

tența Zeilor și a Providenței i se părea *ad veritatis similitudinem propensior*[1]. Cită modestie! Să nu ne lăsăm impresionați de citeva pasaje sforăitoare care fac să răsune colegiile. Pentru a aprecia judicios scrierile lăsate nouă de filosofii antici, nu trebuie să pierdem din vedere niciodată următoarele considerente:

1. Chiar dacă găsim în lucrările lor texte părînd hotărîtoare in favoarea spiritualității și a nemuririi sufletului, ele sunt contrazise de alte texte diametral opuse și la fel de decisive. De pildă, Empedocle, din care ni se citează fragmente ce-ar trebui să ne facă să-l așezăm alături de Clarke, e acuzat în mod clar de materialism de către Plutarh, Cicero și Macrobius, de la el rămînîndu-ne un vers laconic ce n-are nevoie de comentariu. Iată-l, redat aproximativ:

Spiritul nu e decît sîngele ce face să-mi bată inima[2].

2. Cînd e vorba de filosofii antici, cel mai consecvent lucru e metoda lor a *dublei doctrine:* una pentru ei și alta pentru popor; astfel se pot explica în parte contradicțiile întîlnite în operele lor.

3. Dacă întîlnim la autorii din Antichitate fragmente ce presupun limpede existența sufletului după

[1] Traducere: a te apropia mai mult de adevăr.

[2] V. Plut., *De Plac. Phil.*, I, 5; Cic., *Tusc.* Quest, 1, 9; Macrob., *in Somn. Scip.* 1, 14; Davis, *ad Cicer. Tusc.*, loc. cit. (Nota lui Maistre).

descompunerea trupului, să nu ne grăbim să conchidem: „deci, autorul credea în nemurirea sufletului", fiindcă, pentru cea mai mare parte dintre ei, existența viitoare nu era decît încorporarea sufletului în marele tot din care el nu era decît o mică parte. Așadar, după moarte nu mai avea existență individuală. Pentru o mai bună înțelegere, redăm o cunoscută comparație. Să ne închipuim o sticlă plină cu apă plutind pe apele oceanului; este existența noastră actuală. Spargeți sticla: aceasta e moartea. Deci, atunci cînd un filosof din vechime ne spune că la moarte spiritul se reunește cu principiul său, iar trupul cu materia din care a fost scos etc., se știe cît prețuiesc aceste exprimări, familiare mai ales stoicilor, al căror *Tot* mi-a părut întotdeauna înrudit îndeaproape cu cel al lui Spinoza[1].

Pe bună dreptate un savant englez afirma fără ezitare că toate subtilitățile filosofilor greci nu tind decît să-i facă să respingă cel dintîi și cel mai important dintre adevăruri[2].

[1] Toate aceste observații au fost dezvoltate și prezentate în întreaga lor tărie de episcopul Warburthon *(Divin Legisl. of Moses)* și de apărătorul său anonim în lucrarea intitulată *A critical inquiry into the opinions and practice of the ancient Philosophers Concerning the nature of the soul and future state and their method of the Double Doctrine*, London, 1748, in 8°. (Nota lui Maistre).

[2] „It is a very strong proof the necessity of the Gospel of Jesus". (Nota lui Maistre). Traducere: „Aceasta e o puternică dovadă că e nevoie de Evanghelia lui Iisus".

De-aici aud deja
Cum freamătă tot Zenonismul
Văzînd că sînt tratați astfel
Sfinții cei mari ai Păgînismului.

Iertare; dar nu-i greșeala noastră dacă înțeleptul Antonin a definit moartea ca *„separarea sau dizolvarea elementelor din care e compusă orice ființă vie și nimic altceva"*; dacă Epictet ne spune cu și mai multă tărie despre moarte că *„nu e trecerea de la ceea ce este la ceea ce nu este, ci la ceea ce nu e în clipa de față"*; astfel încît omul devine după moarte *„altceva, de care lumea are nevoie"*; dacă Seneca, după ce spune că morții sînt fericiți sau nimic, mai face un pas și ne declară fără înconjur că moartea *„ne conduce spre aceeași stare de pace în care ne aflam înainte de a ne naște și că să-ți fie milă de un mort e la fel de absurd ca a-ți fi milă de cineva nenăscut*[1]*"*.

Cine știe, însă, dacă adepții Antichității nu ne vor spune că misterioasele cunoștințe ale anticilor nu trebuie judecate după scrierile filosofilor care, poate, n-au fost admiși niciodată să le afle, *că Dumnezeu nu se arată celor trufași* etc. În acest caz, e de crezut că

[1] Conform acestor frumoase maxime spunea Montaigne: „Viu, nu-ți pasă de moarte fiindcă ești viu, mort pentru că ești mort". (Nota lui Maistre).

orice cîrpaci din Atena sau Roma putea fi inițiat în cele mai sublime cunoștințe, în vreme ce Socrate, Platon, Marc-Aureliu, Cicero, Epictet și alții nu erau decît niște *bieți ucenici*, dar, cum acești oameni cumsecade nu ne-au transmis nici un monument al norocului lor, va trebui să ne mărginim a spune: *tot ce se poate.*

Ne luăm îndrăzneala de a spera că A.V.S. nu va dezaproba această mică digresiune scrisă în grabă; adevărul rezultînd din controverse, e îngăduit a combate opinia unor Frați ce vor cu tot dinadinsul să descopere Masoneria în inițierea greacă sau egipteană. Să dovedim că nu sîntem *oameni noi*, dar să ne facem o genealogie clară și demnă de noi. *Să ne consacrăm, în sfîrșit, Evangheliei și să lăsăm la o parte extravaganțele Memfis-ului.* Să ne întoarcem în timp pînă la primele secole ale Legii sfinte. Să studiem antichitatea ecleziastică. Să întrebăm pe rînd Părinții. Să adunăm și să confruntăm pasajele. *Să dovedim că sîntem creștini.* Să mergem și mai departe: *adevărata religie are mai mult de 18 secole:*

Ea s-a născut în ziua cînd au luat naștere zilele.

Să mergem în urmă pînă la obîrșia lucrurilor și să demonstrăm, printr-o înlănțuire logică de necontestat, că sistemul nostru *adaugă la depozitul primitiv noile daruri ale Marelui Reparator*[1].

[1] Hristos.

E timpul să revenim de unde am plecat. Nu încape nici o îndoială, cum s-a remarcat deja, că marele țel al Masoneriei va fi *Știința Omului*. Dar, cum nu vom putea lua precauții prea severe pentru a preîntîmpina, prin alegerea și examinarea persoanelor, degradarea inițierii masonice, e necesar ca societatea noastră să aibă și scopuri secundare, care să ofere o preocupare unor oameni diferiți ca fire și, în același timp, să ne ajute să-i apreciem. Pentru a trage, însă, cele mai mari foloase de pe urma regenerării ordinului, trebuie găsit un aranjament conform căruia diferitele grade de examinare și de suspendări să fie în folosul individului, al întregului ordin și al patriei.

Indrăznim să credem că nu e imposibil a se ajunge la aceasta, dacă vom pune direct în mișcare politica și religia. Deoarece A.V.S. a binevoit să îngăduie fiecărui Frate să-și prezinte propriile speculații, ne luăm libertatea de a-i demonstra că ordinul va deveni una din instituțiile cele mai utile pentru omenire dacă, întreaga Masonerie fiind împărțită în trei grade, primul va avea drept scop actele de binefacere în general și studierea moralei și a *politicii* generale și specifice; — al doilea *unirea sectelor creștine* și *instruirea guvernelor;* — iar al treilea, *revelația revelației* sau cunoștințele sublime de care ne ocupăm.

Mai înainte de a dezvolta acest plan, să luăm în discuție două greșeli din sistemul actual, cu atît mai importante cu cît se comit de la primul pas:

1. Pentru gradele albastre simple, adică pentru intrarea în ordin, nu se mai pretinde din partea candidatului aprobarea concetățenilor săi, cu alte cuvinte ne expunem la primejdia de a fi dezonorat ordinul. La Chambéry, n-am ținut niciodată seama de toleranța acordată prin noul cod, iar experiența ne-a arătat că hotărîrea luată era bună. Ni se prezenta pentru primul grad o persoană particulară, supus al regelui, dar locuind în alt oraș: ne informam la cei ce l-au recomandat; nu existau acuzații împotriva lui și, respectînd codul, ar fi fost primit fără dificultate. Totuși, pentru a nu ne îndepărta de un sistem constant adoptat, noi am scris în patria sa, unde a fost respins, ca să spunem așa, cu brio. În general, nu selecționăm decît oameni ale căror moravuri le aflăm prin toate mijloacele posibile. In cazul unei alegeri nepotrivite, e o slabă consolare gîndul că subiectul poate fi întîrziat în evoluția sa masonică sau chiar exclus din ordin, fiindcă e foarte grav să fii constrîns la mijloace violente; în privința suspendărilor, publicul, prea puțin la curent cu ierarhia noastră, ne judecă în masă. Toată lumea știe că Societatea abundă de caractere îndoielnice, destul de periculoase pentru a dăuna ordinului în opinia publică, dar nu îndeajuns pentru a motiva excluderea. Se pare, deci,

că ar trebui să trecem cu buretele peste acest articol din codul actual.

2. Un alt abuz, nu mai puțin izbitor, e cel prilejuit de religia candidatului; cînd stă în genunchi, gata să depună jurămîntul, i se spune: *„Cartea pe care ați pus mîna este Evanghelia Sfîntului Ioan: credeți în ea?"* — Mare imprudență! Să luăm un tînăr ce n-are nici cea mai vagă idee despre adevăratul țel al Masoneriei, poate nici nu crede în Dumnezeu (ce nu poți presupune în acest secol?) și pe care îl întrebi dintr-o dată, în prezența a 40 de persoane, dacă el crede în Evanghelie! Să reflectăm bine la acest lucru și vom vedea că o astfel de întrebare e de o ușurință de neiertat, iar răspunsul dat e prea adesea o crimă. Negreșit, e important să existe garanții asupra sentimentelor religioase ale candidatului, dar în această privință trebuie mers între rigoare și îngăduință. Ar fi de ajuns să i se spună candidatului că pentru noi e lege ca alegerea persoanelor să fie făcută cu cea mai scrupuloasă severitate și că nu ținem deloc seama de o integritate nedovedită. E rugat să vadă dacă nu are vreo rezervă în a semna următoarea profesiune de credință:

„Atestez, pe onoarea mea, că eu cred cu fermitate în existența lui Dumnezeu, a spiritualității, a nemuririi sufletului, a pedepselor și a răsplății din viața viitoare, fără a exclude alte adevăruri ale religiei mele despre care n-am fost întrebat".

Se pare că nu e nevoie de mai mult, de îndată ce candidatul va fi loial și cinstit. Dacă, din nefericire, are îndoieli asupra unora din dogmele noastre, să-i vindecăm rănile în loc să-l respingem.

CEREMONII ȘI REGULI OPERE DE BINEFACERE

(Gradul întîi)

Destul despre preliminariile primirii. Să intrăm în lojă și, înainte de a dezvolta planul constituțional, să vedem, mai e necesar să menținem aparatul de ceremonii? În această privință, îndrăznim să o asigurăm pe A.V.S. că aici se află unul din punctele esențiale. Unii Frați vor crede poate că dau dovadă de gîndire filosofică atacînd ceremoniile, dar nu e deloc așa. Nici nu ne dăm seama în ce măsură formele și diversitatea ceremoniilor au influență asupra celor mai instruiți oameni, insuflîndu-le respect și servind la a-i reține în ordin. Peste tot în jurul nostru găsim dovezi privind acest adevăr. La calviniști, meschinăria cultului a dat o lovitură de moarte religiei. Introducerea uniformei militare a revoluționat Europa etc. . . Dar, ca să nu vorbim decît de noi, treizeci sau patruzeci de persoane rînduite în liniște de-a lungul pereților unei camere tapițată în negru sau în verde,

deosebite între ele prin veşminte unice şi neavînd voie să vorbească decît cu permisiune, vor judeca cu înţelepciune asupra oricărui subiect propus. Îndepărtaţi tapiseriile şi îmbrăcămintea, stingeţi o lumînare din nouă şi îngăduiţi doar să se mişte scaunele: îi veţi vedea pe aceiaşi oameni cum se îmbulzesc unii spre alţii, cum nu se mai înţeleg sau vorbesc despre gazete şi femei, iar cel mai cu judecată dintre ei se va fi întors acasă mai înainte de a-şi da seama că a procedat ca ceilalţi. Să concepem deci un *ritual judicios şi uneori august*, perfect adaptat instituţiei noastre viitoare. Să fie vorba în el de îndatoririle noastre deosebite, de morala generală şi de Fiinţa Supremă cu o anumită demnitate, la aceeaşi distanţă de politeţea unei femeiuşti ca şi de morga a ceea ce se numeşte un *filosof*. Să ne ferim, mai ales, să suprimăm *jurămîntul*, cum au propus unii, poate din motive suficiente, dar de neînţeles.

Teologii care au vrut să demonstreze că jurămîntul nostru e ilegal au judecat greşit. E adevărat că numai autoritatea civilă poate cere şi primi jurămîntul în diversele acte ale societăţii, dar nu-i poţi contesta unei fiinţe inteligente dreptul de a atesta prin jurămînt o determinare interioară a liberului său arbitru. Suveranul nu are autoritate decît asupra acţiunilor. Braţul meu este al lui, dar voinţa îmi aparţine! Trebuie să fiu folositor. Ei, bine! Jur acest lucru, fără a fi constrîns, sau amăgit. Făcînd promisiunea, ţin

mîna pe o carte despre care cred că e divină şi prin acest act exterior afirm că îl iau pe Dumnezeu drept martor al angajamentului meu. Nu e nimic condamnabil aici. — Dar dacă principele dezaprobă sau proscrie asociaţia? Aceasta e o altă problemă, a cărei soluţionare trebuie lăsată în seama conştiinţei Fraţilor, în funcţie de circumstanţe. În legătură cu asta, să-i întrebăm pe masonii din Torino: comportarea lor, la fel de atentă ca cea a suveranului, poate sluji ca model. E timpul să revenim la dezvoltarea planului constituţional.

O societate, ai cărei membri se angajează în totalitate, atunci cînd sînt acceptaţi, să facă tot binele vremelnic ce depinde de ei, e fără doar şi poate o instituţie foarte respectabilă, abstracţie făcînd de orice alt considerent. Pentru perfecţionarea acestui prim scop însă, ce trebuie să fie ţinta clară a întregului ordin, e necesar ca: 1. să se extindă şi să se întărească legile fraternităţii; 2. filantropia să devină mai activă; 3. Fraţii să fie obligaţi să studieze morala şi politica.

De multă vreme există nemulţumiri că unirea Fraţilor nu se află decît în caiete şi, deşi Reforma[1] a făcut deja eforturi pentru remedierea acestui rău, mai lipseşte încă mult pentru ca totul să fie în ordi-

[1] E vorba despre Reforma scoţiană. Maistre aparţinea, aşa cum am mai spus, de loja scoţiană *reformată* a Ritului Strictei Respectări templiere.

ne. Recomandăm insistent acest punct esențial rîvnei și înțelepciunii Fraților ce urmează a se reuni la Convent, pentru ca noul cod să conțină legi stricte în virtutea cărora îndatoririle unui Frate față de altul să nu mai fie o uzanță, ci o obligație. E necesar, îndeosebi, ca, în baza unei legi speciale, orice mason aflat în necaz sau suferind să aibă un *drept* formal asupra puterii, aptitudinilor și afecțiunii tuturor Fraților; loja să-l recomande tuturor membrilor asociației de care poate avea nevoie, preotul să-l îmbărbăteze, magistratul să-l protejeze, avocatul să-l apere, medicul să-l îngrijească etc., iar proporțional cu zelul și afecțiunea de care ei au dat dovadă, să primească din partea întregii loji mulțumiri înfrumusețate cu tot ceea ce o politețe inventivă ar putea găsi mai măgulitor. Nu e nevoie să amintim că, oricînd evenimente fericite sau nefericite afectează vreun Frate, i se va trimite o delegație însărcinată să-i transmită sentimentele lojii. Delegația va fi aleasă dintre toți Frații și de către toți Frații. Misiunea va fi înregistrată, iar delegații vor da seama de ea în plină lojă; fiindcă, încă o dată, *forma este un lucru însemnat*.

O corespondență strînsă cu Frații străini și obligațiile noastre față de ei, ce constituie prin esență *republica universală*, sînt încă un obiectiv de cea mai mare importanță. În această privință, ar trebui întocmite cîteva legi bune prin care să se stabilească mai multe contacte și relații între diferitele societăți

și să se împace bunăvoința cu prudența cînd e vorba de Frații călători.

Aici, ne luăm libertatea de a propune A.V.S. să binevoiască a stabili la Convent formula unei scrisori de recomandare cu care să fie înarmați toți Frații călători, iar în lipsa ei să nu fie primiți nicăieri. Pentru evitarea oricărui neajuns, ea va trebui să fie scurtă și *enigmatică;* o altă precauție generală ce mi se pare importantă ar fi aceea ca diferiții cancelari, inamovibili, să trimită în toate reședințele ordinului (măcar în cele cu care ne aflăm în relații) un model constant al semnăturii lor. Nu vedem cum aceste precauții, adăugate la toate celelalte, ar mai lăsa loc pentru vreun pericol; iar orice Frate, înarmat cu scrisoarea propusă, trebuie să fie sigur că va găsi pretutindeni (în numele codului) politețe, protecție și bunăvoință.

Poate că toate acestea sînt de ajuns ca să lege un Frate de Societate, deoarece el va găsi aici, independent de orice alt așezămînt, avantaje importante. Noi însă dorim să facem și mai mult pentru el și semenii săi și îl vom învăța că binefacerea masonică nu rămîne între zidurile lojilor. Aici se deschide în fața noastră un cîmp larg, iar pentru a-l parcurge cu demnitate va fi stabilit, în fiecare lojă, un *comitet de binefacere* avînd misiunea de a se informa despre tot binele ce se poate face și despre cele mai potrivite mijloace. Acesta va pune loja la curent cu trăsă-

turile remarcabile de virtute şi patriotism ce trebuie puse mai presus de sfera obişnuită a simplei onestităţi. Dacă acţiunile pornesc de la clasa inferioară a societăţii, noi le putem recompensa în o mie de feluri, iar atunci cînd vom dobîndi mai multă consistenţă, ne luăm libertatea de a crede că nici cel mai eminent bărbat, onorat printr-o serioasă acţiune, nu va fi doar uşor măgulit atunci cînd va primi de la noi o delegaţie sau o scrisoare prin care i se vor aduce felicitările şi omagiile noastre. Această recompensă ar fi ceva de ordin republican şi ar putea interesa. Chiar dacă n-ar fi rîvnită, ea ar fi la fel de onorabilă, atît pentru cel ce o primeşte cît şi pentru cei ce au folosit arta de a o face dorită.

Îndatorirea principală a comitetului de binefacere, însă, ar fi de a se pune, dacă ne putem exprima astfel, *pe urma nefericirii*, de a o descoperi şi de a-i aprecia diferitele grade, de a respinge neruşinarea care cere, de a da la o parte ruşinea ce ascunde, de a stimula, într-un cuvînt de a lămuri şi conduce binefacerea lojii.

Convinşi că această virtute nu se mărgineşte la cîteva sacrificii băneşti, ci că ia toate formele posibile în folosul umanităţii, redactorii demni de respect ai noului cod le vor arăta Fraţilor cît sînt de departe de a-şi fi îndeplinit obligaţiile, după ce cutia milelor a făcut înconjurul adunării. Mai îndrăznim să arătăm că, în sistemul actual, masonii nu sînt niciodată instrumentele nemijlocite ale binelui făcut, astfel, atunci cînd e vorba de grija faţă de un nefericit, după ce au votat fără obiecţii un dar în bani, se retrag şi nu se mai gîndesc la asta.

Poate că ar fi mai bine ca, alternativ, fiecare Frate, mai ales fiecare tînăr Frate, să se achite, în numele lojii, de cutare sau cutare operă de binefacere ce i se recomandă. Cine nu ştie cît de mult contează modul cum se fac actele de filantropie? Trimiteţi un ban de aur unei familii aflate în suferinţă — nu e decît o *pomană;* duceţi-l voi înşivă; e o *binefacere*. De altfel, asemenea acte contribuie mult la perfecţionarea noastră morală. Omul nu e făcut pentru a specula într-un fotoliu, ci făcînd binele, să prindă gustul pentru el[1].

Noi avem de format nu numai sufletul masonului din primul grad, ci să-i luminăm şi spiritul, îndemnîndu-l la studiul *moralei* şi la cel al *politicii, care este morala statelor*. În loji se vor discuta probleme interesante privind aceste două ştiinţe, iar din cînd în cînd se va cere părerea Fraţilor în scris. În politică, să nu ne pierdem niciodată în principii fără rost, deoarece metafizica acestei ştiinţe şi în general tot

[1] Poate că Maistre se gîndeşte la operele congregaţiei *Adormirea Maicii Domnului* sau a *Domnilor*, sau ale confreriei *Penitenţilor Negri* din care făcuse parte în tinereţe. *(Nota ed. francez).*

ce nu e limpede şi practic nu e bun decît pentru amuzamentul şcolilor şi al cafenelelor.

Dar, marele ţel al Fraţilor va fi, mai ales, să-şi însuşească o cunoaştere aprofundată a patriei lor, ce bogăţii are şi ce-i lipseşte, cauzele situaţiilor critice precum şi mijloacele de refacere. Să nu lăsăm să se rătăcească nici unul din memoriile întocmite de Fraţi privind acest articol; fără îndoială, ele vor forma cu timpul o culegere dintre cele mai interesante. Aceste studii serioase vor avea două mari avantaje: îi vor ocupa pe oameni, perfecţionîndu-i şi ne vor scăpa de naivi, mai ales de naivii în vîrstă ce fac cel mai mult rău şi împiedică cel mai mult binele.

În ce priveşte ritualul gradului, nu ni se pare că ar trebui formulat în aşa fel încît să nu mai lase nici o speranţă Fraţilor admişi în el. De necrezut cît de folositoare sînt pentru ordin speranţele vagi pe care tinerii masoni sînt lăsaţi a le întrevedea, ţinîndu-i în incertitudine. E adevărat, asta cere eforturi din partea lor, dar răgazurile şi vîrsta obligatorie (două articole la care nu va trebui niciodată renunţat) îi vor ajuta să le preîntîmpine. Astfel, dacă există unii Fraţi asupra cărora s-a hotărît că nu trebuie să avanseze, se vor găsi mijloacele de a fi evitată fără urmări nerăbdarea lor. În acest fel, micul inconvenient de a le alimenta prea mult curiozitatea e compensat de un beneficiu considerabil, de care mi se pare că n-ar trebui să ne lipsim. Chiar dacă masonul îşi închipuie că va afla totul intrînd în ordin, el nu va mai dispune de ansamblu, deoarece sistemul va spulbera acest gen de *atracţie*, de zel şi de curiozitate ce face să *graviteze* gradele inferioare spre cele dintîi, le *altoieşte* unele pe celelalte, formînd *totul* masonic.

Credem că un mason exersat în gradul întîi pe o durată mare de timp, pătruns de lecţiile ce le va fi primit şi de bunele exemple văzute, e demn de a se înălţa spre cel de al doilea.

INSTRUIREA GUVERNELOR

(Al doilea grad)

Cea de a *doua clasă* a Masoneriei ar trebui să aibă drept scop, conform sistemului propus, *instruirea guvernelor şi reunirea tuturor sectelor creştine*.

Cu o neobosită grijă se vor îndepărta obstacolele de orice fel puse între adevăr şi urechea autorităţii. Nici un principe nu doreşte răul, iar dacă îl ordonă, este indus în eroare. În această privinţă, opinia publică e clară, deoarece chiar dacă-i detestă pe agenţii secundari ai injustiţiei, îşi va manifesta întotdeauna nemulţumirea faţă de *cauza primă*. Deci, ar fi important ca fiecare să se străduiască, după puterile sale şi fără răgaz, să zădărnicească toate planurile

celor rău intenționați și să propage adevărul pretutindeni unde el poate da roade.

Mai adăugăm că prea adesea prinții și depozitarii puterii lor doresc să găsească adevărul, fără a se putea mîndri că l-au întîlnit. În aceste situații delicate, cînd pasiunile derutează echitatea cea mai clarvăzătoare, o societate devotată, prin cele mai sacre motive, triumfului adevărului, ar putea aduce foarte mari servicii, fie făcîndu-l să ajungă în mod indirect la factorii de autoritate, fie intrînd în corespondență cu ei, dacă aparțin ordinului.

Granițele Statului n-ar putea limita activitatea acestei a doua clase, iar Frații aparținînd diverselor națiuni ar avea posibilitatea, prin înțelegere, să realizeze cele mai bune lucruri. Nu e necesar să arătăm în amănunt toate avantajele ce pot fi obținute printr-o asemenea instituție: ele sînt evidente prin sine. Vom adăuga doar proiectul de reglementări principale ce par necesare pentru desăvîrșirea sa și prevenirea oricărui abuz.

1. Nici un mason nu va putea trece în cel de al doilea grad mai înainte de a avea treizeci de ani împliniți și nici să beneficieze de vot deliberativ înainte de treizeci și cinci de ani.

2. Orice mason admis în acest grad se va angaja solemn să nu respingă niciodată, *oricare ar fi funcția civilă ocupată sau avută în perspectivă*, directivele sau criticile aduse de Frații săi privind binele public

sau particular; să folosească totuși zisele critici în modul cel mai potrivit sau chiar să nu țină seama de ele, deoarece, indiferent de motiv, înainte de a fi mason, el e cetățean și persoană publică și nu trebuie să dea nimănui socoteala de hotărîrile guvernului a căror aplicare i-a fost încredințată.

3. Niciodată societatea nu va acorda protecție ambițiilor unui Frate și, oricare ar fi relațiile și legăturile sale, ea își va aminti că a complota nu înseamnă să faci binele. De altfel, cum unui Frate influent nu i se contestă dreptul de a recomanda un alt Frate pentru o slujbă sau altceva asemănător, atunci cînd pretențiile celui din urmă sînt legitime, se pare că n-ar trebui refuzat același drept întregului colectiv, dar să fie folosit cu măsură, căci în acest gen de situații abuzul se află foarte aproape de buna intenție.

UNIREA BISERICILOR

Celălalt obiectiv al gradului 2, sau al clasei a 2-a, s-ar afla în modul de organizare propus: *reunirea diferitelor secte creștine*. Ar fi timpul, Monseniore, să înlăturăm rușinea Europei și a spiritului uman. La ce ne slujește că avem o religie divină, dacă am sfîșiat *haina necusută*, iar adoratorii lui Hristos, divi-

zați de interpretarea sfintei sale legi, s-au dedat la excese ce-ar face să roșească Asia? Mahomedanismul nu cunoaște decît două secte; creștinismul are treizeci — și, de parcă am fi fost destinați să ne dezonorăm, pe rînd, prin excesele contrarii, după ce ne-am masacrat pentru dogme, am căzut, în ce privește religia, într-o indiferență prostească, numită de noi *toleranță*. Genul uman e degradat. Pămîntul s-a rupt de cer. Pretinșii noștri învățați, ridicol de mîndri de cîteva descoperiri copilărești, țin disertații despre aerul nemișcat, volatilizează diamantul, le arată plantelor cît trebuie să dureze, se prăpădesc după o mică petrificație sau trompa unei insecte etc. Se feresc, însă, să se întrebe, măcar o dată în viață, ce sînt și care e locul lor în lume.

O curvae ad terras animae et coelestium inanes![1]

Pentru ei totul e important, cu excepția singurului lucru important. Împinși de un fanatism de o mie de ori mai condamnabil decît cel împotriva căruia nu încetează să strige, sînt indiferenți la adevăr și la eroare, și nu știu să atace superstiția decît prin scepticism. Nesocotiții! Se cred chemați să curețe cîmpul ideilor umane și smulg grîul de frică să nu le scape neghina. Ne-au vindecat de prejudecăți, spun ei... Da, așa cum gangrena vindecă durerile.

[1] Traducere: O, suflete încovoiate spre pămînt și nepăsătoare la cele cerești. — Perseu.

În această stare de lucruri, oare n-ar fi demn de noi, Monseniore, să ne propunem *promovarea Creștinismului ca pe unul dintre scopurile ordinului nostru?* Proiectul acesta ar putea fi format din două părți, deoarece fiecare comuniune trebuie să se străduiască, atît prin ea însăși cît și să se apropie de celelalte. Negreșit, multor Frați li se va părea o utopie, dar de ce să nu încercăm și noi ceea ce doi teologi (Bossuet și Molanus) au făcut în secolul trecut, cu oarecare speranțe de succes? *Momentul e chiar mai favorabil*, căci principiile otrăvite ale veacului nostru au produs măcar atîta bine, că spiritele, aproape indiferente la controversă, se pot apropia fără a se răni. În zilele noastre trebuie să fii versat în istorie ca să știi ce e *Anticristul* sau *Prostituata din Babilon*. Teologii nu mai țin disertații despre *coarnele Fiarei*. Toate aceste ofense apocaliptice ar fi rău primite azi. Fiecare lucru își are numele său. Roma însăși se numește Roma, iar Papa, Pius al VI-lea.

A.V.S. mai e rugată să remarce că niciodată această reunire nu va avea loc, cîtă vreme va fi discutată public. În timpurile noastre, religia nu mai trebuie considerată ca făcînd parte din politica fiecărui stat, politica avînd un temperament atît de irascibil! Cum o atingi, începe să se agite. *Orgoliul teologic* ar da naștere unor noi obstacole, astfel încît această mare acțiune nu se poate pregăti decît în taină. Se vor stabili comitete de legătură compuse îndeosebi din

preoţi ai diferitelor comuniuni, admişi şi iniţiaţi de noi. Vom lucra încet, dar sigur. Nu vom trece la nici o cucerire ce nu slujeşte la desăvîrşirea *Marii Opere*. Să ne ferim să înfierbîntăm spiritele mai înainte de a fi siguri de efect şi cum, conform expresiei pline de forţă a unui vechi Părinte, lumea a fost odinioară *surprinsă* de a se afla *ariană*, şi creştinii moderni ar trebui să fie surprinşi de a se vedea reuniţi.

Fără nici un dubiu, lucrarea va trebui începută[1] *de către catolicii şi luteranii din Augsburg*, ale căror simboluri nu diferă prea mult. Cît despre calvinişti, dacă sînt de bună credinţă, trebuie să recunoască faptul că au desfigurat în mod ciudat creştinismul. Aşa că *ei trebuie să renunţe în faţa noastră*.

Tot ceea ce poate contribui la progresul religiei, la extirparea ideilor dăunătoare, într-un cuvînt, la a ridica tronul adevărului peste *ruinele superstiţiei şi ale scepticismului*, va fi de competenţa acestei clase; aceasta presupune obligatoriu ca profesiunea de credinţă impusă la gradul al 2-lea să fie cu mult mai

[1] Mai tîrziu, în timpul şederii sale în Rusia, Maistre va lua în considerare în special apropierea dintre Roma şi Bisericile orientale, apropiere socotită ca o condiţie a salvării Rusiei, ca singurul mijloc de a se evita în această ţară o revoluţie violentă şi de a o regenera. Mulţi gînditori ruşi cred şi azi că ceea ce lipseşte masei de mujici este un cler decent şi instruit, aşa cum unirea cu Roma ar putea realiza. (Nota editorului francez).

cuprinzătoare decît prima. Nici un Frate să nu fie admis mai înainte de a mărturisi deschis *divinitatea lui Hristos* şi adevărul revalaţiei ce decurge din aceasta.

CREŞTINISMUL TRANSCENDENT

(Al treilea grad)

Iată-ne ajunşi la cel de al 3-lea grad, ce are drept obiect *Creştinismul transcendent*. Pare sigur că majoritatea Fraţilor pe care cunoştinţele şi talentele îi fac apţi pentru al doilea grad vor trece fără greş în cel de al treilea, deoarece orice om atras spre credinţa creştină va fi foarte fericit să afle *soluţia multelor dificultăţi supărătoare cuprinse în cunoaşterea noastră*[1].

Fraţii admişi în clasa superioară vor avea ca obiect al studiilor şi al gîndirii lor celei mai profunde cercetările efective şi cunoştinţele metafizice. Nu e cazul aici să examinăm pînă la ce punct putem stabili printr-un simplu raţionament adevărul doctrinei profesate de noi. E neîndoielnic, însă, că descoperirea unor realităţi ne poate furniza cele mai

[1] Reiese de aici că Joseph de Maistre vedea în ştiinţele esoterice un mijloc de a explica, de a justifica sau de a aprofunda dogmele religiei catolice.

puternice motive de credibilitate. *Totul e o taină în cele două Testamente*, iar aleşii unei legi sau ai celeilalte nu erau decît *adevăraţi iniţiaţi*. Să-i cerem deci venerabilei Antichităţi să ne răspundă cum înţelegea ea *alegoriile sacre*. Cine se mai poate îndoi că acest gen de cercetări nu ne va aduce armele victorioase împotriva scriitorilor moderni ce se încăpăţinează să nu vadă în Scriptură decît *sensul literal*?[1] Ei sînt deja combătuţi prin unica expresie din *Misterele Religiei* folosită zilnic de noi fără a-i pătrunde înţelesul. Cuvîntul *mister* nu înseamnă în principiu *decît un adevăr ascuns sub forme exemplare de cei care-l posedă*[2]. Numai prin extensie sau denaturare se aplică de atunci această expresie *la tot ce este ascuns; la tot ce e greu de înţeles*. În acest sens afirmăm azi că generaţia e un *mister*, iar Marc-Aureliu spunea odinioară că „moartea este, la fel ca naşterea, *un mister al naturii*"[3].

Din acest motiv, termenul de Mister nemaifiind destul de semnificativ pentru Biserica latină, ea l-a

[1] Doi teologi englezi au combătut cu multă ştiinţă asupra acestui punct esenţial. — V. Middleton, *Allegorical and litteral interpretation;* Shuckford, *The creation and fall of man*. *(Nota lui Maistre).*

[2] Dacă ne gîndim bine, nu putem contesta opinia abatelui Pluche precum că termenul grecesc derivă din *mistar, mistor* sau *mistarim*, cuvinte ce înseamnă în feniciană *velamen, absconsis, latibulum (Hist. du ciel*, vol. I, p. 404, in 8°). *(Nota lui Maistre).*

[3] *Pensées*, cap. 34, par. 1. *(Nota lui Maistre).*

conceput pe cel de Sacrament pentru a-l aplica celor *şapte Mistere prin excelenţă*[1].

Probabil A.V.S. e de acord că, dacă teologii noştri ar dori să mediteze serios la faptul că termenii *Mister*, *Sacrament*, *Semn* şi *Figură* sînt riguros sinonimi, acest lucru ne-ar conduce curînd la semnarea unui acord asupra unuia din punctele ce divizează ambele noastre comuniuni.

Se pare deci că nu-i nevoie de un dicţionar etimologic pentru a-i combate pe partizanii *literei*. Dar cum ar putea ei rezista la convingerea unanimă a primilor creştini, care *le socoteau pe toate ca avînd un sens alegoric*? Desigur, ei împingeau acest principiu *prea departe*, dar dacă, după cum observă Pascal, falsele miracole le confirmă pe cele adevărate, tot astfel, excesul de explicaţii alegorice dovedeşte că doctrina avea o rădăcină reală pierdută din vedere de noi.

Cu ce drept contestăm o *întreagă Antichitate ecleziastică* ce ne lasă să întrevedem atîtea adevăruri ascunse sub aparenţa alegoriilor? „Vechii comentatori ai Bisericii, ne spune Sfîntul Atanasie Sinaitul, au luat în considerare relatarea lui Moise despre lucrarea celor şase zile într-o manieră alegorică şi au

[1] Aşa se explică de ce uneori cuvintele Mister şi Sacrament au fost confundate, iar Vulgata a dat naştere unui echivoc traducînd expresia sfîntului Pavel prin *sacramentum hoc. (V. Ep. ad Ephes.*, V. 32). (Nota lui Maistre).

arătat diversele erezii apărute doar pentru că s-a luat aidoma ceea ce se referă în Geneză la Dumnezeu și la Paradisul pămîntesc"[1]. Un alt autor de scrieri religioase spune, de asemenea, că „unii eretici susținuseră că Vechiului Testament nu trebuia să i se dea un sens mistic și alegoric diferit de ce oferă textul în sine, iar, dacă ne-am lua după ei, rezultatul ar fi o sumedenie de absurdități ... cărțile Vechiului Testament trebuie explicate nu numai în sens literal, ci și în unul figurat și alegoric pentru a-i descoperi adevăratul înțeles"[2].

Demn de remarcat mai e și că Sinagoga nu gîndea altfel decît Biserica. Istoricul Josephus[3], înainte de a trata despre istoria antică a poporului său, ne avertizează că „Moise s-a exprimat alegoric atunci cînd intenția sa o cerea; că s-a slujit și de alegorii, deși cu multă reținere și n-a spus pe față decît ce nu trebuia ascuns; astfel încît, dacă ai vrea să lămurești tot ce se referă în cărțile sale la aceste lucruri, te așteaptă o muncă îndelungată".

O mărturie de o cu totul altă importanță aparține celui mai savant și mai ilustru dintre rabini, vestitul

[1] V. *Biblioth. des Pères*, in-fol., Paris, 1589, vol. I. *(Nota lui Maistre)*.

[2] Moise Bar Cepha, episcop de Beth-Raman și de Beth-Ceno în Siria; — *ibid. col. 409. (Nota lui Maistre)*.

[3] Prefață la *Antiquités judaiques. (Nota lui Maistre)*.

Maimonide, supranumit *Moses Aegyptiacus*[1]. „Nu vă lăsați cuceriți de tot ce spun sabeenii despre primul om, despre Șarpe, despre Pomul Cunoașterii binelui și răului, sau despre faptul că nu se foloseau încă veșmintele și să nu credeți că aceste lucruri au existat astfel în realitate. Ei n-au înțeles niciodată natura lucrurilor. Cu puțină atenție vă veți da seama de inexactitatea afirmațiilor făcute de ei în această privință și că nu le-au gîndit decît după ce-au luat cunoștință de legea noastră și de istoria creației, pe care, interpretînd-o în sens literal, au creat din ea aceste legende ... Noi nu trebuie să luăm, împreună cu plebea, *ad litteram*, tot ce e cuprins în Bereshit[2] sau istoria creației. Dacă n-ar fi fost așa, înțelepții n-ar fi ascuns-o în atîtea parabole și n-ar fi fost atît de grijulii ca ea să nu fie la îndemîna poporului ignorant. Luînd-o în sens literal, rezultă prejudecăți ce degradează natura divină, răstoarnă temeliile legii și fac să apară ereziile[3]".

Ce vastă perspectivă deschisă zelului și perseve-

[1] „Moise Egipteanul". Născut la Cordoba, Maimonide își petrece, într-adevăr, cea mai mare parte a vieții în Egipt, unde a fost medicul lui Saladin. A murit în 1209.

[2] *Geneza*.

[3] Rabi Maimonide, *Mor. Nevoche*, part. II, cap. 29, p. 3. Toate aceste citate sînt extrase din *Monde Primitif: Génie allégorique des Anciens*, pp. 45—46. *(Nota lui Maistre)*. E vorba, încă o dată, de marea lucrare a teosofului Court de Gébelin.

renței M.P. . . .![1] Unii s-ar putea adînci cu îndrăzneală în studii erudite ce ne-ar putea înmulți drepturile și limpezi pe cele în a căror posesie sîntem deja. Alții, cu înclinații către contemplații metafizice, ar căuta în chiar natura lucrurilor dovezile doctrinei noastre. În fine, alții (și dea Domnul ca ei să fie cît mai mulți!) să ne spună ce au învățat de la acel *Spirit care emana unde vrea, cum vrea și cînd vrea.*

Cine sîntem? De unde ne vine învățătura? Pînă la ce punct această problemă ne poate interesa? Mai există și alte societăți care să aibă cunoștințele noastre, în totalitate sau în parte? etc. . . Aici, las pana jos și, plin de respect și de încredere față de Maeștrii mei, le aștept hotărîrea, fără a-i influența.

CONDUCEREA ORDINULUI

Singurul lucru de dorit aici este o reglementare înțeleaptă și severă pentru prevenirea spiritului de prozelitism, atît de vecin cu rîvna, încît rîvna însăși, dacă e rațională, trebuie să-l desfidă și să recurgă la lege. Două prevederi par necesare, în afară de altele: 1. să se fixeze o vîrstă pentru

[1] Fără îndoială, Marilor Profeți.

funcție și să nu existe niciodată abatere de la regulă; 2. admiterea în funcție să se facă în urma deciziei unei Societăți. Dacă indivizii primesc din nefericire puterea de a transmite cunoștințele noastre din proprie inițiativă, totul e pierdut.

Atunci însă cînd Conventul va fi hotărît că ordinul masonic trebuie să se mențină (și probabil așa se va decide), ce formă de conducere va trebui să adoptăm? Inutil să ne fixăm la conducerea absolută a unei singure persoane, căci toți Frații o vor respinge de comun acord. Mai mulți înclină pentru forma democratică, dar cutezăm a fi convinși că ea are, poate, mai multe inconveniente. Ar fi de ajuns observația că democrația nu s-a putut instaura și dăinui decît în micile state și, independent de dovada efectivă, chestiunea e limpede prin ea însăși. E neîndoielnic că ordinul masonic trebuie considerat ca o vastă conducere. Sîntem deja destul de divizați de distanțe, de diversitatea limbilor, a cultelor, a obiceiurilor sau a prejudecăților. Dacă vom mai adopta și o conducere care ne cantonează pe fiecare la noi acasă, toți masonii nu vor fi decît o grămadă de nisip fără var și lipsiți de orice consistență în Europa. Vor exista *masoni*, dar nu și un *ordin masonic*.

E necesar deci să existe un punct de adunare, un centru către care să se îndrepte toate razele. Ca să mergem pe calea cea dreaptă, între perico-

lele tiraniei și cele ale anarhiei, cel mai potrivit ar fi să se hotărască conducerea unei singure persoane modificată de alte puteri. Acest aranjament ar fi cu atît mai înțelept, cu cît, dintr-o sumedenie de motive, prea clare pentru a mai avea nevoie de explicații, abuzurile acestui mod de conducere nu pot avea loc printre noi. Dacă e nevoie de un foarte bun model al unui astfel de regim, îl vom găsi în autoritatea exercitată de Papa asupra bisericilor catolice. *Ceva mai bun* nu se poate imagina. Bineînțeles că se vorbește despre țări unde această putere e restrânsă între niște limite corecte, ca Franța, Austria de cîtva timp, precum și țara de unde scriu[1].

Cel mai corect ar fi ca fiecare șef general al ordinului să semneze o capitulație. Dar, că ar fi necesar să i se impună un consiliu în sensul atribuit de unii Frați acestui cuvînt, ne luăm libertatea de a ne îndoi. E preferabil să i se lase libertatea de a-și alege anumite ajutoare cînd consideră că e momentul potrivit. Nu există mai mari artizani ai neînțelegerii decît acești consilieri forțați.

[1] Statele Casei de Savoya. — E ciudat că, încă din această epocă, Maistre prezintă conducerea Bisericii romane ca un model și o cale de mijloc. Mai notăm că atunci insista mai mult asupra „limitelor corecte" ce trebuie impuse acestei puteri. Maistre era magistrat și în consecință mai mult sau mai puțin „galican" decît membrii parlamentelor epocii.

Cum șeful general nu va putea impune nimic fără concursul nostru (după cum nici noi n-o putem face fără al său), cred că Frații pot fi liniștiți.

Ne dăm seama că stabilirea acestui șef va atrage după sine și un inconvenient: mulțimea titlurilor și a documentelor de orice fel ce se va acumula la reședința sa vor deveni inutile sau vor provoca mari neplăceri la fiecare mutare. Neajunsul va fi și mai mare, însă, în sistemul democratic. El ar putea fi diminuat hotărîndu-se ca reședința inițială să rămînă în aceeași regiune. *Orgoliul național* s-ar putea revolta la această propoziție, dar nu va avea dreptate; chiar dacă știm că există oameni perfect dezinteresați ce țin de Franța prin limbă, de Italia prin guvernare și nu aparțin, ca să spunem așa, nici unei națiuni[1], noi am acorda această onoare *bunilor germani, popor deosebit de înțelept, reprezentativ, rezervat (cu excepția atacului)* și care merită acum, ca și odinioară, două elogii aproape întotdeauna contradictorii: *Gentis non astutae nec callidae ... multum rationis et solertiae*[2].

[1] În mod sigur savoiarzii.

[2] Tacit, *De morib. germ.*, 22, 29 *(Nota lui Maistre)*. — E curioasă această germanofilie la Maistre care detesta Austria, machiavelismul politicii sale și tirania exercitată în Italia. Ea se datorează, desigur, influenței foarte mari a Germaniei din punct de vedere masonic. — Fraza lui Tacit înseamnă: seminție lipsită de viclenie și perfidie, dar foarte înțeleaptă și dibace.

REFORME PROPUSE

În privința codului, pentru moment e imposibil de a-l *înfăptui*, fiind destul dacă-i *întocmim proiectul*. Acesta trebuie să fie în *franceză* deoarece *e limbă universală*, iar dacă alegem o alta, se va ajunge ca, în afară de cei ce o vorbesc, codul să nu fie înțeles în fiecare district decît de doi ori trei literați. Lucrarea schițată (fiindcă nu se poate face altceva mai bun) va fi tipărită și distribuită, nu pentru a fi neapărat acceptată, ci doar pentru a fi studiată *nestînjenit*. Cîțiva Frați din fiecare mare lojă vor avea obligația de a redacta observațiile privind textul, dezavantajele neprevăzute, într-un cuvînt, tot ce pare necesar a fi îndepărtat, adăugat sau schimbat, iar din toate aceste observații, adunate și transmise în decurs de cîțiva ani Serenissimului Mare Superior, va rezulta un cod atît de perfect pe cît o îngăduie slăbiciunea omenească. Cei ce cred că se pot face altfel legi bune nu sînt cituși de puțin informați.

Dar, oricare ar fi gradul de perfecțiune la care e posibil a fi condusă acum lucrarea proiectată, ea va reuși numai dacă iese din mintea unui singur om, așa cum Minerva a ieșit din capul lui Jupiter. Nu fără motiv, marele restaurator al filosofiei[1]

[1] Descartes, *Méthode*. (*Nota lui Maistre*).

disprețuia toate lucrările întocmite din *fragmente*. Cert e că, dacă se cere o lucrare de ansamblu, douăzeci de genii vor face mai mult rău decît un singur om dotat cu bun simț. Toți Frații să-și propună ideile, dar unul singur să creeze planul și să-i subordoneze detaliile; altminteri, bietul redactor, redus la o coase fîșii, va face o treabă proastă cu multă trudă.

...Infelix operis summa, quia ponere totum nesciet...[1]

Dacă am dezvolta diversele legi potrivite a asigura durata și strălucirea ordinului, lucrarea ar fi uriașă. S-ar putea spune totuși cîteva cuvinte despre cele mai importante.

I. — În primul rînd, există una ce pare atît de fundamentală și indispensabilă, încît e îngăduit a părăsi tonul nesigur propunînd-o: e vorba de cea prin care se va fixa numărul masonilor din fiecare lojă. Cutezăm să garantăm că această lege va face ordinul de neclintit, iar fără ea va fi adus în mai puțin de cincisprezece ani în situația în care se află acum. Presupunînd că această salutară reglementare ar fi în vigoare, ce multe lucruri bune n-ar rezulta de aici! Atașamentul Fraților față de

[1] Horatiu. Traducere: ... din nefericire pentru întregul operei sale, pentru că n-ar ști s-o compună.

ordin (căci tot ce este exclusiv sau greu de obți-
nut măgulește miraculos omul); emulație printre
profani (un loc vacant ar fi un eveniment); elimi-
narea unor mari neajunsuri provocate de admite-
rile repetate (acum inclinăm între mediocru și rău;
atunci, n-am avea de ales decît între bun și exce-
lent). Să ne oprim, căci e imposibilă punctarea tu-
turor avantajelor ce-ar lua naștere dintr-o aseme-
nea lege. Ce-i drept, ar fi bine să se stabilească și
alte temeiuri pentru ocuparea posturilor libere de-
cît decesul, cum ar fi starea de veteran a unui
frate ajuns în ultimele grade și cu o vechime de
douăzeci de ani în ordin, căruia i s-ar putea aproba
să facă vacant un loc în primul grad în favoarea
cuiva acceptat de lojă.

II. — În orice societate e nevoie de pedepse:
să alcătuim cu gîndul o ierarhie a diferitelor gre-
șeli de care se poate face vinovat masonul, de la
simpla imprudență pînă la delict. Să ne imagi-
năm o altă ierarhie de pedepse, de la o amendă de
cîțiva bani pînă la discreditarea categorică în tot
cuprinsul ordinului. Să împărțim greșelile, ca și
pedepsele, în trei clase și să statuăm că pedepsele
din prima categorie pot fi aplicate de fiecare lojă
din proprie inițiativă; cele din categoria a doua
să nu poată fi atribuite decît cu concursul Directo-
ratului Scoțian; iar cele din cea de a treia să nu

poată fi emanate decît de autoritatea Marelui Superior. Mai adăugăm că acesta, în cazul că ar fi refuzat să aprobe decretul de condamnare la gradul al treilea de pedepse, nu ar putea împiedica Directoratul Scoțian de a le aplica pe cele de gradul doi, iar, la rîndul său, Directoratul Scoțian nu va putea interveni la prefecturi referitor la pedepsele de primul grad. Poate că astfel lucrurile vor fi mai bine cumpănite. Nu mai e nevoie să vorbim despre libertatea deplină și totală a fiecărui acuzat de a se apăra în toate cele trei situații.

Inconvenientul de a irita un vinovat condamnat și de a pune în pericol secretele e inevitabil. Dar: 1. dacă face parte din primul grad, nu are decît să spună, dacă vrea, că noi ne ducem în toate cocioabele cu punga în mînă ca să-i ajutăm pe cei în mizerie și el n-a dorit să fie complice la aceste grozăvii; 2. nu e probabil ca un Frate, admis în gradele superioare cu prevederile arătate mai sus, să se facă vinovat de greșeli ce-ar necesita severitatea maximă; 3. *în cîțiva ani, sau vom fi capabili să-l facem să tacă pe acest Frate, sau nu vom fi nimic*[1].

---

[1] Remarca e sugestivă. Ceea ce cunoaștem despre caracterul lui Maistre și despre ideile sale asupra societăților secrete nu îngăduie totuși să-i dăm o interpretare în sens romantic.

III. — Lojile provinciale sau ambulante să nu aibă decît primul grad, *cunoştinţele superioare să nu coboare mai jos de marile loji*, iar redactorii codului, mai înainte de a începe lucrarea, să înceapă prin a-şi întipări în minte trei cuvinte: *Omne promiscuum sordescit*[1].

IV. — Să nu fie niciodată admişi alţi masoni[2] la adunările noastre. Ce să facă ei acolo? Să ne deranjeze, să ne slăbească atenţia şi să înveţe să ne maimuţărească ceremoniile. Dar, cum se cuvine să întărim tot mai mult părerea bună, pe care avem deja fericirea s-o inspirăm, despre ordinul nostru şi fiindcă e bine să menţinem banchetele noastre sau *agapele* frăţeşti, nimic nu ne opreşte ca, din cînd în cînd, să invităm nu numai alţi masoni, ci chiar nemasoni, persoane eminente, socotite a merita această curtoazie. Vom avea pentru loja banchetului un ritual scurt, interesant şi fără urmări, prin care se va arăta respectul nostru faţă de Autorul oricărei donaţii, devotamentul faţă de maeştrii noştri şi prietenia noastră frăţească. Poate fi folosit ritualul actual aşa cum e sau perfecţionat. În legătură cu acest articol, trebuie întocmite legi urmărind reducerea cheltuielilor şi limitarea strictă a numărului de invitaţi la doi sau trei.

[1] „Tot ce e popularizat se degradează".
[2] De alt rit decît cel Scoţian.

V. — Finanţele sînt un obiectiv de cea mai mare importanţă. Toată lumea e de acord că nici o persoană particulară nu trebuie să afle în ordin un avantaj pecuniar. Să avem grijă însă ca această regulă să nu fie aplicată întregului colectiv, iar avariţia să nu ia aparenţa înşelătoare a dezinteresării. A.V.S. e rugată cu umilinţă de a dispune să nu se micşoreze redevenţele anuale şi nici preţul gradelor. Mai degrabă, am dori să le vedem crescînd. Ce-am ajunge fără mijloace băneşti şi cum vom deveni recomandabili fără bogăţii? De aceea, nu dorim să se înmulţească primirile, ce s-ar putea să devină costisitoare. Nouă ne e îngăduit să fim atenţi cu banii, deoarece fiecare Frate nu se înrolează decît pentru a-i împărţi, iar noi nu dorim decît să facem binele cu ei. De altminteri, fiecare lojă are libertatea de a dispune de casa ei de bani şi de a nu plăti asociaţiilor superioare decît cheltuielile indispensabile, cum ar fi corespondenţa, călătoria în folos comun etc. ... În ce priveşte tabelul casieriilor, Directoratele nu-l pot refuza Marelui Superior şi nici Prefecturile Directoratelor; altfel, n-ar mai exista subordonare. Ar fi chiar bine ca fiecărei asociaţii să i se pretindă tabelul sistematic de cheltuieli, pentru a ne încredinţa în ce mod şi în ce scopuri au fost folosite fondurile.

VI. — Ni se pare absolut necesar ca, mai înainte de a fi admis la un grad oarecare, candidatul să presteze două jurăminte: mai întii, trebuie să se angajeze că nu va dezvălui[1] conținutul formulei de jurămînt destinat fiecărui grad, în cazul cînd nu consideră potrivit să-l depună; dacă își menține dorința și după ce s-a gîndit bine asupra formulei ce-i va fi comunicată, va presta al doilea jurămînt, adică cel al gradului. Precauția ni se pare necesară pentru ca nimic să nu fie făcut cu ușurință.

Deși nu există nici o dificultate, așa cum am mai spus, în privința legitimității jurămîntului, prin care sîntem obligați la acte lăudabile și utile, el dă naștere, totuși, la o problemă de morală dintre cele mai delicate, deoarece ne impune păstrarea secretului. Problema, ce nu trebuie disimulată, constă în a ști dacă putem jura în mod legal că *vom ascunde ceva chiar și puterii civile ce ne-ar interoga la judecată*[2]. Cu toate acestea, se poate susține: 1. dreptul natural e anterior dreptului civil și chiar dreptului politic; 2. secretul aparține dreptului natural, fiindcă este legat de încredere, fundament însemnat al societății umane; 3. din momentul cînd sîntem siguri în conștiința noastră că secretul masonic nu cuprinde nimic împotriva religiei sau a patriei, el privește doar dreptul natural, iar noi nu sîntem mai obligați să-l dezvăluim puterii decît am fi cu secretul prietenilor noștri pe care-l putem refuza tribunalelor conform moraliștilor filosofi. În fond, ar fi de dorit ca acestei chestiuni să i se acorde, de către Frații reuniți, o mai mare dezvoltare decît o putem face noi aici.

Monseniore, acestea sînt ideile pe care cu umilință le supunem înțelepciunii A.V.S. Libertatea luată de noi a fost provocată chiar de voi și nu puteți găsi ceva neobișnuit în faptul că, la o vîrstă cînd sentimentele sînt încă vii și imperioase[1], nu ne-am putut refuza satisfacția de a ne întreține cu marele Ferdinand. Binevoiți, Monseniore, a primi cu bunătate acest eseu incomplet, schițat în grabă, ce nu poate avea în fața A.V.S. alt merit decît cel al intenției. Iar dacă ne-am permis a insista asupra cîtorva puncte interesante, e din cauză că rîvna vorbește cînd e întrebată de bunătate.

Chambéry, 15 iunie 1782.

[1] În manuscris: să dezvăluie, din greșeală. — Despre problema jurămîntului cf. și mai sus.

[2] Și Benedict al XIV-lea a atacat punctul sensibil. — „Quasi liceat, spune el, alicui cujuslibet promissionis aut juramenti obtentu se tueri quominus a legitima potestate interrogatur omnia fateri teneatur". Bulla 15 kal. ian. 1751. *(Nota lui Maistre)*. Traducere: ...ca și cum ar fi îngăduit, sub pretextul unui angajament oarecare, să consideri că nu ai obligația de a declara totul autorității legitime ce te interoghează...

[1] Maistre avea atunci 29 de ani.

Clarificare cu privire la sacrificii

CAPITOLUL I

DESPRE SACRIFICII ÎN GENERAL

Nu sînt deloc de acord cu axioma ruşinoasă:

Teama din lume a creat zeii.

Dimpotrivă, îmi face plăcere să remarc faptul că oamenii, dîndu-i lui Dumnezeu nume ce exprimă măreţia, puterea şi bunătatea, numindu-l *Domnul*, *Stăpînul*, *Tatăl* etc., demonstrează îndeajuns ideea că divinitatea nu poate fi o fiică a fricii. Mai adaug observaţia că muzica, poezia, dansul, într-un cuvînt toate artele plăcute erau folosite în ceremoniile de cult, iar ideea de bucurie se îmbina atît de strîns cu cea de *sărbătoare*, încît aceasta din urmă a devenit pretutindeni sinonimă cu prima.

Departe de mine să cred că ideea de Dumnezeu a apărut în folosul omenirii, cu alte cuvinte că ar putea fi mai puţin veche decît omul.

Să recunoaştem, totuşi, un lucru sigur şi anume că istoria ne prezintă omul ca fiind convins dintotdeauna de un adevăr înfricoşător: *că trăia la discreţia unei puteri irascibile, iar această putere nu putea fi domolită decît de sacrificii.*

Nu-i ușor, la prima vedere, să împaci idei atît de contradictorii în aparență; dacă medităm, însă, cu luare-aminte, vom înțelege foarte bine cum se pun ele de acord și de ce sentimentul de teroare a dăinuit mereu alături de cel de bucurie, fără ca unul să-l poată anihila vreodată pe celălalt.

„Zeii sînt buni, și noi primim de la ei tot binele de care ne bucurăm: le datorăm proslăvire și recunoștință. Dar ei sînt drepți, iar noi sîntem vinovați; trebuie să-i îmbunăm, trebuie să ne ispășim crimele; pentru a izbuti, cel mai bun mijloc e *sacrificiul*".

Așa credeau anticii și așa se mai crede încă, sub diferite forme, în întreaga lume. Primitivii, de la care și-a primit ideile fundamentale omenirea, se credeau vinovați: toate instituțiile colective au fost întemeiate pe această dogmă, astfel încît oamenii din toate timpurile au recunoscut întotdeauna degradarea primitivă și universală, spunînd ca noi, deși într-un mod mai puțin explicit: *Mamele noastre ne-au conceput în păcat*, deoarece nu există nici o dogmă creștină care să nu-și aibă rădăcina în natura intimă a omului și într-o tradiție la fel de veche ca omul.

Începutul acestei degradări, însă, sau *reitatea* omului, dacă îmi e îngăduit să inventez acest cuvînt, rezidă în *principiul sensibil, în viață, în suflet*, diferențiat cu atîta grijă de antici de *spirit* sau de inteligență.

Animalul a primit doar *suflet*; nouă ne-au fost dăruite *și suflet și spirit*.

Anticii nu credeau nicidecum că între *spirit* și *trup* ar fi putut exista vreun fel de legătură sau contact; încît pentru ei *sufletul* sau principiul sensibil era un fel de *medie proporțională* sau de putere intermediară, pe care se sprijinea *spiritul*, așa cum el însuși se sprijinea pe trup.

Reprezentîndu-și *sufletul* prin imaginea unui ochi, conform ingenioasei comparații a lui Lucrețiu, *spiritul* era pupila acestui ochi. În altă parte, îl numește *sufletul sufletului*, iar Platon, după Homer, îl numea *inima sufletului*, o expresie reluată mai tîrziu de Filon.

Cînd Jupiter al lui Homer se hotărăște să facă un erou victorios, zeul chibzuiește lucrul *în spiritul său*; el e *unul*: în el nu se poate da o luptă.

Cînd un om își cunoaște datoria și, într-o ocazie dificilă, o îndeplinește fără să ezite, el a privit lucrurile ca un zeu, *în spiritul său*. Dacă însă, același om, frămîntat între datorie și pasiune, s-a văzut pe punctul de a comite o violență de neiertat, el a cugetat și *în sufletul și în spiritul său*.

Uneori, *spiritul* mustră *sufletul*, ca să-l facă să roșească de slăbiciunea sa: *Curaj, sufletul meu*, îi spune el, *ai îndurat și nefericiri mai mari*.

Un alt poet a făcut din această luptă subiectul unei convorbiri intr-o formă cu totul hazlie. *Nu pot, o, suflete al meu, să-ți dau tot ceea ce dorești: gîndește-te că nu ești singurul care vrea ceea ce-i place.*

Ce să înțelegem, se întreabă Platon, *atunci cînd spunem că un om s-a învins pe sine, că s-a arătat mai puternic decît el însuși etc.?* Indiscutabil, se afirmă că el e, în același timp, mai puternic și mai slab decît el însuși, deoarece, dacă el e cel mai slab, tot *el* e și cel mai puternic, fiindcă afirmația se face despre același subiect. Presupunînd că voința e unică, ea n-ar mai putea fi în contradicție cu sine, așa cum un corp nu poate fi antrenat în același timp de două mișcări opuse, căci nici un subiect nu poate reuni două contrarii simultane. *Dacă omul era unul singur*, a spus foarte bine Hippocrat, *n-ar fi fost niciodată bolnav;* asta, dintr-un motiv simplu: *fiindcă nu se poate concepe o cauză de boală în ceea ce este unic.*

Cînd Cicero scrie că *atunci cînd ni se ordonă să ne comandăm nouă înșine, înseamnă că rațiunea trebuie să impună pasiunii*, sau înțelegea prin pasiune o *persoană*, sau nu se înțelegea pe sine.

Pascal avea negreșit în vedere ideile lui Platon: *fățărnicia omului e atît de evidentă, încît au existat unii care au crezut că avem două suflete, un om simplu părîndu-li-se incapabil de atîtea și neașteptate schimbări.*

Dar, cu toată considerația datorată unui asemenea scriitor, putem conveni că nu pare ca el să fi gîndit temeinic chestiunea, deoarece nu e vorba numai de a ști cum *e capabil un individ simplu de atîtea și neașteptate schimbări*, ci de a se explica cum poate un individ simplu să reunească în el contrarii simultane: cum îi poate plăcea în același timp binele și răul, să iubească și să urască același obiect, să vrea și să nu vrea etc.; cum se poate mișca un corp înspre două puncte opuse; într-un cuvînt, cum un individ simplu poate să nu fie simplu.

Ideea celor două puteri distincte e foarte *veche* chiar și în cadrul Bisericii. „Cei ce au acceptat-o, spunea Origene, nu cred că prin spusele apostolului: *trupul are dorințe contrare față de cele ale spiritului* (*Galateni*, V, 17) trebuie să se înțeleagă trupul propriu-zis, ci acel suflet ce este efectiv sufletul trupului; deoarece, spun ei, avem două suflete, unul bun și ceresc, celălalt inferior și pămîntesc și despre lucrările *acestuia a zis el că sînt manifestate* (*Ibid.*, 19), iar noi credem că acest suflet al trupului se află în sînge".

De altfel, Origene, cel mai îndrăzneț, dar în același timp și cel mai modest dintre oameni cînd își enunță părerile, nu insistă asupra acestei ches-

tiuni. *Cititorul*, spune el, *să creadă despre acest lucru ce va voi*. E destul, totuși, ca să ne dăm seama că nu putea explica altfel cele două mișcări diametral opuse dintr-un individ simplu.

Oare ce este, într-adevăr, această putere ce se împotrivește *omului*, sau, mai bine zis, conștiinței sale? Ce este această putere ce nu e *el*, *sau el în întregime*? E materială ca piatra sau lemnul? În acest caz, nici nu gîndește, nici nu simte și, prin urmare, n-are forța de a stînjeni spiritul în ceea ce face. Țin seama, cu respect și teamă, de toate amenințările adresate *trupului*, dar mă întreb ce-i asta.

Descartes, care nu se îndoia de nimic, nu-i stingherit deloc de această duplicitate a omului. După el, în noi nu există o parte superioară și una inferioară, o forță rațională și una simțitoare, așa cum o înțelegem în mod obișnuit. Sufletul omului e unic și aceeași substanță e totodată *rațională* și *senzitivă*. Ceea ce ne induce aici în eroare, spune el, e faptul că *actele de voință produse de suflet și de pornirile vitale trimise prin corp stîrnesc mișcări contrarii în glanda pineală.*

Antoine Arnaud e mult mai puțin amuzant: el ne propune o temă surprinzătoare și totuși de netăgăduit și anume că „trupul, nefiind decît materie, e incapabil de păcat, dar poate transmite totuși sufletului ceea ce nu are și nu poate avea, iar

din îmbinarea acestor două lucruri dispensate de păcate rezultă un tot ce e în stare de acesta, formînd, *pe bună dreptate*, obiectul mîniei lui Dumnezeu".

Se pare că acest sever sectar nu filosofase niciodată asupra ideii *de corp*, fiindcă se pune dinadins în încurcătură, iar oferindu-ne o prostie drept un mister, expune neatenția sau reaua-voință la a lua drept un mister o prostie.

Un fiziolog modern se crede îndreptățit să declare neapărat că principiul vital e o *realitate*. Indiferent că-i spunem *putere* sau *facultate*, cauză imediată a tuturor sentimentelor noastre, zice el, acest principiu e UNIC; e absolut independent de sufletul cugetător și chiar de corp, după toate aparențele: nici o cauză ori lege mecanică nu e acceptabilă în fenomenele corpului viu".

În fond, se pare că Sfînta Scriptură este întru totul de acord asupra acestui punct cu filosofia antică și modernă, deoarece ne învață că „omul e alcătuit din două părți în căile sale, iar cuvîntul lui Dumnezeu e o sabie vie ce pătrunde pînă la a separa sufletul de spirit și a deosebi gîndul de simțire".

Sfîntul Augustin, făcînd mărturie lui Dumnezeu despre influența pe care o mai aveau asupra sufletului său vechile năluci aduse de vise, strigă

cu cea mai drăgălașă naivitate: Doamne, sînt eu, EU?

Nu, negreșit, nu era EL și nimeni n-o știa mai bine decît EL, care ne spune în același pasaj: *atîta deosebire e între MINE ÎNSUMI și MINE ÎNSUMI*; diferențiind atît de bine cele două puteri ale omului, scrie adresîndu-se lui Dumnezeu: *O, Doamne! pîine mistică a sufletului meu, soț al minții mele! cum aș putea să nu te iubesc?*

Milton a pus niște versuri frumoase în gura lui Satan, roșind de cumplita sa degradare. Omul ar putea să le spună și el cu măsură și inteligență.

De unde ne-a venit ideea de a reprezenta îngerii în jurul obiectelor noastre de cult prin grupuri de capete înaripate?

Știu că doctrina celor *două suflete* a fost condamnată în vechime, dar nu știu dacă de un tribunal competent; de altfel, ajunge că acest lucru se cunoaște. Cred că ideea care ar fi trebuit condamnată, și aici mă alătur și eu din toată inima, e aceea că omul e o ființă rezultată din îmbinarea celor două *suflete*, adică din două principii inteligente de aceeași natură, din care unul e bun, iar celălalt rău. Dar nu voi crede niciodată că inteligența e același lucru cu principiul sensibil, sau că acesta, numit și *principiul vital* și care e *viața*, ar putea fi ceva material, complet lipsit de cunoaștere și conștiință, decît dacă mi s-ar întîmpla să

fiu prevenit că mă înșel de către singura putere cu o autoritate legitimă asupra credinței umane. În acest caz, n-aș ezita nici o clipă și, în loc ca în momentul de față să n-am decît *certitudinea* că am dreptate, aș avea *credința* că nu am dreptate. Dacă aveam alte convingeri, aș contrazice pe față principiile ce mi-au dictat prezenta lucrare și care nu sînt mai puțin sfinte pentru mine. Indiferent de ce parte ne situăm în privința duplicității omului, blestemul recunoscut de toată lumea cade asupra *puterii animale, asupra vieții*, asupra *sufletului* (căci toate aceste cuvinte însemnau același lucru în limbajul antic).

Egiptenii, recunoscuți de antichitatea erudită drept *singurii depozitari ai secretelor divine*, erau convinși de acest adevăr, declarat public în fiecare zi; cînd îmbălsămau trupurile, după ce spălau în vin de palmier intestinele, părțile moi, într-un cuvînt toate organele cu funcții animale, le așezau într-un fel de cufăraș pe care-l ridicau către cer, iar un îmbălsămător adresa următoarea rugăciune în numele mortului:

„Soare, stăpîn al meu ce mi-ai dat viață, binevoiește să mă primești lîngă tine. Am respectat cu sfințenie credința strămoșilor mei; i-am cinstit pe cei ce mi-au dat acest corp; am înapoiat întotdeauna ce mi s-a lăsat în păstrare; n-am ucis. *Iar dacă am comis alte fapte, n-am acționat din propria-mi*

voință, ci prin aceste lucruri". Imediat, *acele lucruri* se aruncau în fluviu, *ca fiind cauza tuturor greșelilor făcute de om;* după care, se trecea la îmbălsămare.

Indiscutabil, în această ceremonie egiptenii pot fi priviți ca niște veritabili precursori ai revelației ce a condamnat *simțurile*, ce le-a declarat dușmanii inteligenței, adică ai lui Dumnezeu, și ne-a spus clar că *toți cei născuți din sînge sau din dorința trupului nu vor ajunge niciodată copiii lui Dumnezeu.*

Deci, omul făcîndu-se vinovat prin *principiul său sensibil*, prin *simțurile sale*, prin *viața sa*, anatema cădea asupra sîngelui, căci sîngele era principiul vieții, sau mai degrabă era viață. E foarte ciudat că aceste vechi tradiții orientale, cărora nu li se mai dădea atenție, au reînviat în zilele noastre, susținute de cei mai mari fiziologi.

Cavalerul Rosa spusese, mai demult, în Italia, că *principiul vital rezidă în sînge*. Referitor la acest subiect a făcut experiențe interesante și a spus lucruri stranii despre cunoștințele anticilor; aș cita însă o autoritate mai cunoscută, pe celebrul *Hunter*, cel mai mare anatomist al ultimului secol, care a reînviat și motivat dogma orientală a vitalității sîngelui.

„Noi legăm, spune el, ideea de viață de cea de organizare: ne străduim să obligăm imaginația să

concepă un fluid viu; *organizarea, însă, nu are nimic comun cu viața.* Ea nu-i decît un instrument, o mașină care nu produce nimic, chiar ca mecanism, fără ceva care răspunde unui principiu vital, a se înțelege *o forță.*

Dacă medităm cu atenție asupra naturii sîngelui, ni se pare potrivită ipoteza care pretinde că e viu. Nu concepem că ar fi posibilă o alta, dacă luăm în considerare că nu există nici o parte din animal în a cărei compoziție să nu intre sîngele, că noi provenim din el *(we grow out of it)*, iar dacă, anterior acestei operații, n-are viață, el trebuie s-o dobîndească măcar în actul formării, fiindcă nu putem să nu credem în existența vieții din membre sau alte părți, imediat ce ele sunt formate".

Se pare că opinia celebrului Hunter a avut succes în Anglia. Iată ce se scrie în *Recherches asiatiques:*

„Părerea că sîngele e un fluid viu e cel puțin de pe vremea lui Pliniu, dar celebrul fiziolog Jean Hunter a fost destinat să o plaseze în rîndul acelor adevăruri ce nu mai pot fi contestate".

Vitalitatea sîngelui sau mai degrabă identificarea sîngelui cu viața fiind admisă ca un fapt de care antichitatea nu se îndoise deloc și reînnoit în zilele noastre, mai există și părerea veche de cînd lumea că *cerul, stîrnit împotriva simțurilor și a*

sîngelui, nu putea fi îmbunat *decît prin sînge;* n-a fost popor care să nu creadă că scurgerea sîngelui are virtuţi expiatorii! Or, această idee n-a putut fi născocită nici de raţiune, nici de nebunie, cu atît mai puţin să o facă să fie general acceptată. Ea îşi are rădăcinile în cele mai îndepărtate profunzimi ale naturii umane, iar asupra acestui punct, istoria nu prezintă nici o singură disonanţă. Întreaga teorie se baza pe dogma reversibilităţii. Se credea (aşa cum s-a crezut şi se va crede mereu) că *nevinovatul putea plăti pentru cel vinovat;* de aici, concluzia că viaţa fiind vinovată, *o viaţă mai puţin preţioasă putea fi oferită şi acceptată în locul alteia.* Se oferă, deci, sîngele animalelor; anticii numeau acest *suflet*, oferit pentru un *suflet, antipsychon, vicaram animam;* cum s-ar zice, *suflet pentru suflet* sau *suflet înlocuit.*

Învăţatul Goguet a explicat foarte bine, prin dogma substituirii, prostituarea legală bine cunoscută în antichitate şi ridicol negată de Voltaire. Anticii, convinşi că o divinitate mîniată sau răuvoitoare rîvnea la castitatea soţiilor lor, îi ofereau victime voluntare, sperînd astfel că *Venus, acaparată cu totul de prada sa,* nu va mai tulbura uniunile legitime: asemenea unui animal feroce, căruia i se aruncă un miel ca să-i distragă atenţia de la un om.

De remarcat că în sacrificiile propriu-zise nu erau jertfite animalele carnivore, proaste, sau străine omului, ca fiarele, şerpii, peştii, păsările de pradă etc. Întotdeauna se alegeau cele mai valoroase prin utilitatea lor, cele mai blînde, cele mai nevinovate, cele mai legate de om prin instinct şi obişnuinţe. Neputînd sacrifica omul pentru a salva omul, dintre animale erau alese victimele cele mai *umane*, dacă ne putem exprima astfel, şi întotdeauna victima era arsă în întregime sau în parte pentru a se dovedi că în locul *cărnii vinovate* era arsă *carnea substituită.*

Nimic mai cunoscut în antichitate decît *taurobolurile* şi *criobolurile* ce ţineau de cultul oriental al lui Mithra. Acest gen de sacrificii trebuia să opereze o purificare perfectă, să şteargă toate crimele şi să-i ofere omului o adevărată renaştere spirituală: se săpa o groapă, în fundul căreia era aşezat iniţiatul; deasupra lui se întindea un fel de podea străpunsă de o mulţime de găurele, pe care se jertfea victima. Sîngele curgea ca o ploaie peste *penitent* şi se credea că acest ciudat botez opera o regenerare spirituală. O grămadă de basoreliefuri şi inscripţii amintesc de această ceremonie şi de dogma universală care a imaginat-o.

Cel mai izbitor lucru în toată legea lui Moise este efortul constant de a contrazice ceremoniile păgîne şi de a separa poporul evreu de toate cele-

lalte prin rituri deosebite; la articolul despre sacrificii, însă, părăsește principiile generale și se conformează ritului fundamental al *popoarelor;* nu numai că se conformează, dar îl și întărește cu riscul de a da caracterului național o asprime de care n-avea nici o nevoie. Nu exista nici o ceremonie prescrisă de acest vestit legislator, în special de purificare, chiar fizică, să nu pretindă sînge.

O credință atît de deosebită și atît de generală trebuie să aibă rădăcini foarte adînci. Dacă nu se baza pe ceva real și misterios de ce ar fi menținut-o însuși Dumnezeu în legea mozaică? Cum au ajuns anticii la ideea unei renașteri spirituale prin sînge? De ce s-o fi ales în *toate timpurile* și *pretutindeni*, pentru a cinsti divinitatea, pentru a-i obține favorurile sau a-i abate mînia, o ceremonie recomandată de rațiune și respinsă de sentiment? Trebuie neapărat să căutăm o cauză secretă, o cauză plină de forță.

CAPITOLUL II

DESPRE SACRIFICIILE UMANE

Doctrina substituirii fiind universal recunoscută, nu mai rămînea nici o îndoială asupra eficacității sacrificiilor, corespunzătoare importanței victimelor; această îndoită credință, întemeiată la începuturile sale, dar denaturată de forța ce pervertea totul, a dat naștere cumplitei superstiții a sacrificiilor umane. Degeaba îi spunea rațiunea omului că n-avea nici un drept asupra semenului său, confirmînd zilnic acest lucru prin ofranda sîngelui de animale pentru răscumpărarea celui al omului; zadarnic omenia și mila firească dădeau o forță nouă argumentelor rațiunii: în fața unei dogme subjugătoare, rațiunea rămînea la fel de neputincioasă ca sentimentul.

Am dori să putem dezminți istoria, atunci cînd ea ne prezintă acest abominabil obicei practicat peste tot în lume, dar, spre rușinea speciei umane, nimic nu e mai incontestabil; pînă și ficțiunile poeziei îl atestă:

Cînd sîngele său curge și-l sorb țărîni avare
Trimis de zei, un fulger răsună pe altare.
Voios se zbate vîntul. Animă depărtarea.

Cu mugete lichide îl însoțește marea.
În zare, țărmul geme sub spume cristaline
Și flacăra din ruguri se-aprinde de la sine.
Tăiat de fulger, cerul deschis, pe fiecare
Ne umple, ne-ntărește cu sfînta lui oroare.[1]

Ce mai! Pentru plecarea unei flote sau succes în război era nevoie de sîngele unei fete nevinovate! Încă o dată mă întreb cum au ajuns oamenii la asemenea concepție? Și ce adevăr au denaturat ca să ajungă la această îngrozitoare eroare? S-a demonstrat, cred, că totul vine de la dogma substituirii, al cărei adevăr e de netăgăduit și chiar înnăscut în om (căci, cum l-ar fi dobîndit?), dar de care a abuzat într-un mod vrednic de plîns: fiindcă omul, ca să vorbim cu exactitate, nu acceptă eroarea. Poate doar să ignoreze adevărul sau să abuzeze de el; adică, să-l extindă, printr-o falsă inducție, la o situație care-i e străină.

Se pare că două sofisme au dus la rătăcirea oamenilor: mai întîi, importanța obiectivelor de la care trebuia îndepărtată anatema. Se spunea: *ce contează un om dacă prin el se salvează o armată, un oraș, un mare suveran chiar?* Se lua în considerare, de asemenea, situația specială în care se aflau două categorii de victime umane, deja sacrificate de legea ci-

[1] Traducerea versurilor aparține poetului Eugen Dorcescu.

vică sau politică și se spunea: *ce înseamnă viața unui vinovat sau a unui dușman?*

După toate probabilitățile, primele victime umane au fost vinovați condamnați de lege; toate popoarele aveau aceeași convingere ca a druizilor referindu-se la Cezar: *supliciul celor vinovați era ceva foarte plăcut divinității.* Anticii credeau că orice crimă capitală comisă într-un stat *lega* națiunea și că vinovatul era *consacrat* sau jertfit zeilor, pentru ca prin scurgerea sîngelui său să se *dezlege* atît el însuși cît și țara.

Se vede de aici de ce cuvîntul *consacrat* (SACER) era folosit în limba latină și pentru bine și pentru rău, de ce același cuvînt în greacă înseamnă și ce e sfînt și ce e profan; de ce cuvîntul *anatema* însemna, de asemeni, în același timp, ce-i este oferit Domnului ca dar și ce e predat răzbunării sale; în sfîrșit, de ce se spune și în greacă, și în latină că un om sau un lucru au fost *de-sacrați* (au fost ispășiți), termen prin care se înțelegea că au fost spălați de un păcat. Cuvîntul *de-sacrat (expiare)* pare contrar analogiei: o ureche neinstruită ar cere *re-sfințire* sau *re-sanctificare*, dar eroarea e numai aparentă, iar expresia e foarte exactă. *Sfințit* înseamnă în limbile vechi ceea ce e *încredințat Divinității*, indiferent în ce calitate, devenind astfel *legat*; în așa fel încît supliciul *de-sfințește*, *răscumpără* sau *dezleagă*, totul ca o *absoluțiune* religioasă.

Cînd legile din cele XII table decretează moartea, ele spun: SACER ESTO (să fie sfințit)! adică *jertfit*, sau, pentru a ne exprima și mai corect, *consacrat*; fiindcă vinovatul nu era, riguros vorbind, *consacrat* decît prin execuție.

Atunci cînd Biserica se roagă *pentru femeile evlavioase (pro devoto femineo sexu)*, adică pentru călugărițele care sînt realmente *consacrate*, aflăm aceeași idee. Pe de o parte crima, pe de alta nevinovăția; și una și alta, însă, sînt *sfințite*.

In dialogul lui Platon numit *Enthyphron*, un bărbat, gata să aducă în fața tribunalului o acuzație oribilă, deoarece era vorba să-și denunțe tatăl, se scuza astfel: „păcătuiești la fel comițînd o crimă sau lăsîndu-l pe criminal să trăiască liniștit, iar cel ce susține acuzația urmărește doar să *absolve totodată propria sa persoană și pe cea a vinovatului*".

Acest fragment exprimă foarte bine modul de gîndire antic, care, dintr-un anumit punct de vedere, face cinste bunului simț al celor vechi.

Din nefericire, oamenii fiind pătrunși de principiul *eficacității sacrificiilor, corespunzătoare importanței victimelor*, de la vinovat la dușman nu mai era decît un pas: orice dușman devine vinovat; și, tot din nefericire, orice **străin** devine *dușman* atunci cînd e nevoie de victime. Acest îngrozitor drept public e prea bine cunoscut; iată de ce HOSTIS în latină înseamnă și *dușman* și *străin*. Cel mai ele-

gant dintre scriitorii latini s-a complăcut să reamintească această sinonimie și mai am de remarcat că Homer, într-un loc din Iliada, redă ideea de dușman prin aceea de ***străin***, iar comentatorul ne atrage atenția asupra acestei expresii.

Se pare că această fatală inducție explică perfect universalitatea unei practici detestabile; că o explică foarte bine *omenește*, fiindcă nu aud nicăieri negându-se (și cum ar putea bunul simț cît de cît lămurit să-l nege?) acțiunea răului care a degradat totul.

Aceasta n-ar putea avea nici o putere asupra omului dacă i-ar prezenta eroarea izolată. Lucrul nici nu-i posibil, fiindcă eroarea nu înseamnă nimic. Făcînd abstracție de orice idee antecendentă, cel ce ar fi propus să fie ucis un altul, pentru a-și face zeii favorabili, drept răspuns ar fi fost omorît, sau închis ca nebun; trebuie deci plecat întotdeauna de la un adevăr pentru a arăta o eroare. Am băga de seamă aceasta, meditînd mai ales asupra Păgînismului care scînteiază de adevăruri, dar toate sînt denaturate și schimbate; astfel incît sînt întru totul de acord cu acel filosof ce a spus că *idolatria era o putrefacție*. Să privim mai îndeaproape: vom vedea că printre ideile cele mai aiurite, mai lipsite de rușine sau mai atroce; printre practicile cele mai monstruoase ce au dezonorat specia umană, nu e una pe care să n-o putem *elibera de rău* (de cînd ne-a fost dat

să știm a cere această favoare), pentru a arăta după aceea că ce mai rămîne e divin.

Deci, oamenii au fost conduși către cumplita eroare a sacrificiilor umane de degradarea lor și de *reitatea* înnăscută, de necesitatea unei satisfaceri, de reversibilitatea meritelor și de substituirea chinurilor ispășitoare.

Franță! în pădurile tale ea a dăinuit multă vreme. „Orice gal atins de o boală gravă sau supus primejdiilor războiului, sacrifica oameni sau promitea să-i sacrifice, deoarece credea că zeii nu puteau fi îmbunați și nici că viața unui om putea fi răscumpărată altfel decît prin viața altuia. Sacrificiile, executate de Druizi cu mîna lor, s-au transformat în instituții publice și legale: cînd lipseau vinovații, erau aduși la supliciu inocenții. Unii umpleau cu oameni vii anumite statui uriașe ale zeilor lor, pe care le acopereau cu crengi mlădioase: le dădeau foc iar oamenii piereau în mijlocul flăcărilor"[1]. Sacrificiile s-au menținut în Galia, ca și în alte părți, pînă la instaurarea creștinismului: n-au încetat decît în prezența lui și au dispărut pentru totdeauna în fața lui.

Se ajunsese a crede că nu se putea *implora* pentru un cap decît cu prețul altui cap. Și asta nu e tot: cum orice adevăr se află și trebuie să se afle în Păgînism, dar, așa cum tocmai am spus, într-o stare de

[1] *De Bello Gallico*, VI, 16.

putrefacție, teoria consolatoare și incontestabilă a *asentimentului* creștin apare în mijlocul tenebrelor antice sub forma unei superstiții sîngeroase; și cum orice sacrificiu real, orice acțiune meritorie, orice mortificare sau suferință voluntară pot fi cu adevărat *cedate* morților, Politeismul, derutat cu brutalitate de unele reminiscențe vagi și denaturate, vărsa sîngele uman *pentru liniștirea morților*. Erau uciși prizonieri în jurul mormintelor. Dacă prizonierii lipseau, își răspîndeau sîngele gladiatorii, această crudă ciudățenie devenind o meserie, iar cei ce-o practicau primind și un nume *(Bustiarii)* ce putea fi asimilat cu cel de *Oameni de rug*, deoarece erau destinați a-și vărsa sîngele în jurul rugurilor. În fine, dacă lipseau și prizonierii și acești nenorociți, veneau femei care, în pofida celor XII table, își sfîșiau obrajii, *cu scopul de a oferi rugurilor măcar imaginea unor sacrificii și a-i satisface pe zeii infernului, cum spunea Varron, arătîndu-le sînge.*

Mai e nevoie să amintim de tyrieni, de fenicieni, de cartaginezi sau canaaneeni? Mai trebuie să pomenim că la Atena, în timpurile sale de glorie, se practicau anual aceste sacrificii? Că Roma cînd era amenințată jertfea gali? Cine nu știe aceste lucruri? Nu-i mai puțin inutil să menționăm obiceiul ca pe mormintele regilor sau ale marilor conducători de oști să fie jertfiți dușmani, sau chiar ofițeri și servitori.

Când am ajuns în America, la sfârşitul secolului al XV-lea, am găsit acolo aceeaşi credinţă, dar mult mai feroce. Preoţilor mexicani trebuia să li se aducă pînă la douăzeci de mii de victime anual; ca să facă rost de ele, declarau la întîmplare război unui popor oarecare, iar la nevoie îşi sacrificau proprii copii. Sacrificatorul despica pieptul victimei şi-i smulgea inima încă vie. Marele preot storcea sîngele pe gura idolului, iar preoţii mîncau cu toţii carnea celor jertfiţi.

. . . . . *o Pater orbis!*
unde nefas tantum? . . . . .

Solis ne-a dăruit un monument al acestor oribile credinţe, transmiţîndu-ne discursul adresat de Magiscatzin lui Cortez în timpul şederii vestitului spaniol la Tlascala. *Ei nu puteau*, îi spunea el, *să-şi imagineze un sacrificiu adevărat dacă nu murea cel puţin un om pentru salvarea celorlalţi.*

În Peru, taţii îşi sacrificau proprii copii. Această nebunie, precum şi cea a antropofagiei au făcut înconjurul globului, dezonorînd ambele continente.

Chiar şi astăzi, cu toată autoritatea armelor şi a ştiinţei noastre, am putut eradica în India funesta prejudecată a sacrificiilor umane?

Ce spune vechea lege a acestei ţări, evanghelia Industanului? *Sacrificarea unui om desfată divinitatea o mie de ani; a trei oameni timp de trei mii de ani.*

Ştiu că, în timpurile mai mult sau mai puţin ulterioare legii, omenirea, uneori mai tare decît prejudecata, a îngăduit înlocuirea victimei omeneşti cu un om plăsmuit din unt sau aluat; sacrificiile reale, însă, au durat vreme de secole, iar cel al femeilor la moartea soţilor lor persistă şi azi.

Acest straniu sacrificiu se numeşte *Pitrimedha-Yoga;* rugăciunii rostite de femeie înainte de a se arunca în flăcări i se spune *Sancaipa.* Ea invocă zeii, elementele, sufletul şi *conştiinţa* sa, strigînd: *iar tu, conştiinţa mea, fii martoră că îl urmez pe soţul meu!* Îmbrăţişîndu-i trupul în mijlocul flăcărilor, strigă din nou: *satya! satya! satya!* (acest cuvînt înseamnă *adevăr*).

Focul rugului este aprins de fiu sau de cea mai apropiată rudă. Şi toate aceste grozăvii se petrec într-o ţară unde e o mare crimă să ucizi o vacă, iar brahmanul superstiţios nu îndrăzneşte să omoare viermii care-l devoră.

Guvernul din Bengal, dorind să cunoască, în 1803, numărul femeilor împinse de o superstiţie barbară pe rugul soţilor lor, a aflat că era cel puţin de trei mii pe an.

În aprilie 1802, cele două soţii ale lui Ameer Jung, regentul din Tanjore, au ars împreună cu trupul soţului lor. Relatarea acestui sacrificiu produce

groază: au fost zadarnice rugămințile făcute cu cea mai mare dragoste filială și maternă, la fel și intervenția unui guvern ce nu dorește să uzeze de autoritate pentru a împiedica acea atrocitate: femeile au fost de neclintit.

În unele provincii și printre clasele de jos ale poporului se face în mod destul de obișnuit legămîntul sinuciderii, dacă se obține cutare sau cutare favoare din partea idolilor locului. Cei ce se leagă prin astfel de jurăminte și obțin ce-și doreau, se aruncă dintr-un loc numit *Calabyairava*, situat în munți, între rîurile Tapti și Nermada. Tîrgul anual ce se ține acolo e de obicei martor a opt sau zece asemenea sacrificii inspirate de superstiții.

De fiecare dată cînd o femeie indiană naște gemeni, pe unul din ei trebuie să-l jertfească zeiței Gonza, aruncîndu-l în Gange; uneori, acestei zeițe îi sînt jertfite și femei.

În India, cea atît de lăudată, „legea îngăduie fiului să-și arunce în apă tatăl bătrîn și incapabil să-și mai asigure existența. Tînăra văduvă e obligată să ardă pe rugul soțului său; se oferă sacrificii umane pentru îmblînzirea spiritului distrugerii, iar o femeie stearpă multă vreme îi oferă zeului său copilul tocmai adus pe lume, lăsîndu-l pradă fiarelor sau păsărilor răpitoare ori aruncîndu-l în apele Gangelui. *Cele mai multe din aceste cruzimi au fost comise cu solemnitate, în prezența unor europeni, la*

ultima sărbătoare indiană ținută în insula Sango
în decembrie 1801"[1].

Am fi, poate, ispitiți să spunem: *de ce englezu*
stăpîn absolut în acea țară, poate privi la toate acest
orori fără să facă ordine? Poate că plînge pe ruguri,
dar de ce nu le stinge? Guvernul a aplicat ordine
severe, măsuri aspre sau execuții, dar de ce? Întot-
deauna numai pentru a-și mări sau apăra puterea,
niciodată pentru a reprima acele cumplite obiceiuri.
S-ar spune că răceala filosofiei a stins în inima sa
acea sete de ordine ce operează cele mai mari schim-
bări în ciuda obstacolelor; sau că despotismul națiu-
nilor libere, cel mai teribil dintre toate, disprețuiește
prea mult sclavii ca să-și dea osteneala să-i facă
mai buni.

Mi se pare, însă, că ar trebui să facem și o pre-
supunere mai onorabilă și prin aceasta mai plauzi-
bilă: anume că *e absolut imposibil să învingi preju-*
decata încăpățînată a hindușilor și că, încercînd a
aboli cu forța cruntele obiceiuri, nu reușești decît să
compromiți autoritatea, fără nici un rezultat bun
pentru ceilalți.

Mă frămîntă o problemă: oare sacrificiile atroce
care ne revoltă, pe bună dreptate, să nu fie deloc
bune sau măcar necesare în India? Cu ajutorul aces-

[1] *Essais by the students of Fort William Bengal*, etc., Calcutta, 1802.

8*

tei sîngeroase instituții, viața unui soț se află în paza incoruptibilă a soțiilor sale și a tot ce le privește. În țara revoltelor, a răzbunărilor, a crimelor abjecte și obscure, ce s-ar întîmpla dacă femeile n-ar avea materialmente nimic de pierdut prin moartea soților lor și dacă ele n-ar vedea în ea decît dreptul de a dobîndi un altul? Să credem că legislatorii din vechime, cu toți niște oameni minunați, n-au avut motive întemeiate pentru instaurarea unor asemenea uzanțe? Să credem chiar că acestea s-au stabilit prin mijloace pur umane? Toată legislația antică disprețuiește femeile, le degradează, le controlează, le oprimează mai mult sau mai puțin.

Femeia, se spune în legea lui Manu, *e apărată de tatăl său în copilărie, de soțul său în tinerețe și de fiul său la bătrînețe; în nici un caz nu i se cuvine starea de independență. Temperamentul nestăpînit, nestatornicia firii, lipsa capacității de a iubi tot timpul și perversitatea naturală care caracterizează femeile le vor înstrăina, în ciuda tuturor prevederilor imaginabile, după scurt timp de soții lor.*

Platon propune ca legile să nu piardă din vedere femeile nici un moment: „Fiindcă, dacă acest articol nu e conceput cu grijă, ele nu mai sînt jumătate din omenire, ci mai mult și *cu cît depășesc jumătatea cu atît sînt mai puțin virtuoase decît noi*".

Cine nu cunoaște sclavia de necrezut a femeilo[r] la Atena, unde erau supuse unei interminabile tu[...] tele; unde, la moartea unui părinte care nu lăs[a] decît o fiică măritată, cea mai apropiată rudă [a] mortului avea dreptul s-o ia de la soțul ei și să și-o facă soție; unde un soț putea să-și lase nevasta moștenire oricărui ins ales de el drept succesor etc.?

Cine nu știe cît de aspre sînt legile romane față de femei? S-ar crede, avînd în vedere opinia întemeietorilor de popoare față de *al doilea sex*, că toți fuseseră la școala lui Hyppocrat, care-l credea rău în însăși esența sa. *Femeia*, spune el, *e perversă prin fire: predispozițiile sale trebuie reprimate zilnic, altfel se dezvoltă în toate direcțiile ca ramurile unui arbore. Dacă soțul lipsește, părinții nu sînt de ajuns pentru a o păzi: e nevoie de un prieten al cărui zel să nu fie orbit de simpatie.*

Intr-un cuvînt, toate legislațiile și-au luat precauții mai mult sau mai puțin severe împotriva femeilor; chiar și azi ele sînt sclave prin Alcoran și animale de povară în iobăgie: numai Evanghelia le-a ridicat la nivelul bărbatului făcîndu-le mai bune; numai ea a proclamat *drepturile femeii* instituindu-le în inima ei, ca un instrument activ și plin de forță, pentru bine ca și pentru rău. Lăsați, într-o țară creștină, să slăbească pînă la un punct influența legii divine, dîndu-se, în consecință, mai multă libertate femeii și veți vedea curînd cum

această nobilă și emoționantă libertate degenerează într-o lipsă de cuviință rușinoasă. Ele vor deveni instrumentele funeste ale unei corupții generale ce va atinge în scurt timp părțile vitale ale Statului. Acesta va decădea, iar putreziciunea, întinsă ca o gangrenă, va provoca rușine și oroare.

. Un turc și un persan, prezenți la un bal european, credeau că visează: pentru ei, comportamentul femeilor era de neînțeles:

Soții și pretutindenea regine,
Libere, fără-a fi dezonorate și credincioase fără-a fi constrînse,
Nu-și datorau deloc virtutea fricii.

Ei, însă, nu cunosc legea ce face asemenea agitație și încîlceală posibile. Chiar și cea care n-o respectă îi datorează libertatea. Dacă la acest punct ar fi posibil să existe *mai mult* sau *mai puțin*, aș spune că femeile sînt mai îndatorate decît noi Creștinismului. Respingerea sclaviei (desființată cu încetul și fără greș oriunde acționează liber) e legată mai ales de ele: știind prea bine cât de ușor se inspiră viciul, se urmărește ca măcar nimeni să nu aibă dreptul de a-l impune.

În fine, nici un legislator nu trebuie să uite următoarea maximă: *Mai înainte de a renunța la Evanghelie, trebuie ca femeile să fie închise* sau împovărate de legi înfricoșătoare ca cele din India. S-a lăudat adesea *blîndețea* hindușilor, dar să nu cădem în eroare: în afara autorității care a spus BEATI MITES! nu există oameni *blînzi*. Pot fi *îngăduitori, timizi, lași*, dar niciodată *blînzi*. Lașul poate fi crud, chiar se întîmplă destul de des, dar un om *blînd*, niciodată. India ne oferă în privința asta un foarte bun exemplu. Independent de atrocitățile pe care le-am citat, ce loc de pe pămînt a văzut mai multe cruzimi?

Iar noi, care pălim de oroare numai la ideea sacrificiilor umane și a antropofagiei, cum am putea fi atît de orbi și de ingrați încît să nu recunoaștem că datorăm aceste sentimente doar *legii iubirii* ce ne-a vegheat încă din leagăn? O națiune ilustră, ajunsă la cel mai înalt grad de civilizație și bună-cuviință, a îndrăznit nu de mult, într-un acces de delir fără egal în istorie, să suspende formal această lege și ce-am văzut? Cît ai clipi din ochi, moravuri de-ale irochezilor și algonkinilor; legile sfinte ale umanității călcate în picioare; sînge nevinovat curgînd pe eșafoadele răspîndite în toată Franța; bărbați ondulînd și pudrînd capete însîngerate și chiar femei cu gurile mînjite de sînge omenesc.

Iată omul *natural!* Asta nu pentru că n-ar purta în el germenii de nestins ai adevărului și virtuții: drepturile sale din naștere sînt imprescriptibile, dar, fără fecundarea divină, acești germeni nu vor încolți

niciodată sau nu vor produce decît ființe dubioase și periculoase.

A sosit timpul să tragem din cele mai incontestabile fapte istorice o concluzie asemenea.

Știm dintr-o experiență de patru secole că, *pretutindeni unde adevăratul Dumnezeu nu va fi cunoscut și slujit în virtutea unei revelații precise, omul îl va sacrifica întotdeauna pe om și adesea îl va devora.*

Lucrețiu, după ce ne povestește sacrificiul Ifigeniei (drept o istorisire autentică, se înțelege, fiindcă avea nevoie de ea), strigă cu un aer victorios:

Într-atît religia poate zămisli răul!

Vai! el nu vedea decît abuzurile, la fel ca toți urmașii săi, infinit mai puțin scuzabili decît el. El nu știa că excesul sacrificiilor umane, așa abominabil cum era, dispărea în fața relelor produse de nelegiuirea absolută. Nu știa sau nu voia să vadă că nu poate exista o religie în întregime falsă; că cea a tuturor popoarelor civilizate, așa cum se afla ea în epoca în care scria, constituia trăinicia edificiului politic și că ideile lui Epicur, subminînd-o, erau exact pe punctul de a submina, cu aceeași lovitură, vechea constituție a Romei, înlocuind-o cu o cruntă și nesfîrșită tiranie.

Noi, însă, fericiți posesori ai adevărului, să nu comitem crima de a o contesta. Dumnezeu a binevoit *să se ascundă patruzeci de secole*, dar de cînd a început pentru om o nouă eră, crima aceasta n-ar mai avea scuză. Gîndindu-ne la răul produs de falsele religii, să o binecuvîntăm și să o îmbrățișăm cu ardoare pe cea adevărată, prin care se explică și justifică instinctul religios al ființei umane, eliberînd simțirea universală de erorile și păcatele ce o întinau, *reînnoind fața pămîntului*.

ÎNTR-ATÎT POATE ÎNDREPTA RELIGIA RĂUL!

Dacă nu mă înșel, cam atît ar fi de zis, fără a pătrunde mai mult în temă, despre originea ascunsă a sacrificiilor, a celor umane îndeosebi, ce au compromis întreaga familie umană. Iar acum, nu cred inutil ca, la încheierea acestui capitol, să arăt în ce fel a apreciat filosofia modernă același subiect.

Mai înainte de a reflecta serios, în minte îți vine ideea vulgară a unui omagiu sau a unui fel de *dar* făcut Divinității. *Zeii sînt binefăcătorii noștri* (datores bonorum): *e firesc să le oferim primele roade ale bunurilor primite de la ei:* de aici, libațiile antice și ofranda primelor roade cu care începeau mesele.

Explicînd versul lui Homer:

Din cele de pe masă, în flăcări arunca primițiile,

Heyne vede în acest obicei originea sacrificiilor: „Anticii, spune el, le ofereau zeilor o parte din hrana lor, din care nu lipsea carnea animalelor: *sacrificiul,*

privit astfel, nu are nimic uluitor". În treacăt fie spus, ultimele cuvinte dovedesc că acest individ abil vedea în mod confuz în ideea generală de sacrificiu ceva mai profund decît simpla ofrandă, iar acest punct de vedere îl *uluia*.

Intr-adevăr, nu e vorba doar de un *dar*, de *ofrandă*, de *primele roade*, într-un cuvînt, de un simplu act de omagiere și recunoștință, oferit, dacă ne putem exprima astfel, *suzeranității* divine; dacă ar fi fost așa, oamenii ar fi luat de la măcelar cărnurile ce trebuia puse pe altare: s-ar fi mărginit să repete în public, cu pompa cuvenită, aceeași ceremonie cu care-și începeau mesele acasă.

E vorba de *sînge;* nu de *jertfirea* propriu-zisă, ci de a explica pentru ce oamenii de pretutindeni și din toate timpurile au ajuns la aceeași concluzie și anume că nu ofranda de carne (a se reține asta) avea virtuți expiatoare folositoare omului, ci *scurgerea sîngelui:* aici e problema și ea nu se lasă recunoscută la prima vedere.

Nu numai că sacrificiile nu erau deloc o simplă extindere a ofrandelor de roade arse la începutul mesei, dar nici acestea n-au fost, e cît se poate de limpede, decît un fel de *sacrificii reduse*, așa cum noi am putea transpune în casele noastre unele ceremonii religioase executate cu fast în biserică. Cred că toată lumea e de acord, oricît de puțin ne-am da osteneala să reflectăm la acest lucru.

Hume, în indecenta sa *Istorie naturală a religiei*, adoptă aceeași poziție cu Heyne, dar o înveninează în maniera sa: „Un sacrificiu e considerat ca un dar; or, ca să-i dăruiești ceva lui Dumnezeu, trebuie ca acel lucru să nu mai poată fi folosit de om. Dacă e solid, se arde; dacă e lichid, e lăsat să curgă; dacă e un animal, e ucis. În lipsa unui mijloc mai bun, omul își imaginează că pricinuindu-și rău îi face bine lui Dumnezeu; crede că măcar în acest mod își poate dovedi dragostea și adorația de care e animat; și astfel, cucernicia noastră mercenară se iluzionează că-l înșală pe Dumnezeu după ce s-a înșelat pe sine".

Toată țifna asta nu explică însă nimic, ba face chiar problema mai dificilă. Și pe Voltaire l-a preocupat subiectul; luînd ideea generală a sacrificiului ca o *certitudine*, el e interesat în special de sacrificiile umane.

„În temple nu se vedeau, spune el, decît menghini, frigări, grătare, cuțite de bucătărie, furculițe lungi de fier, *linguri* și *polonice*, urcioare mari pentru grăsime și tot ce poate inspira dezgust și oroare. Totul contribuia la perpetuarea acestei asprimi și cruzimi a moravurilor care i-a împins pînă la urmă pe oameni să sacrifice alți oameni, pînă și proprii copii. Sacrificiile inchiziției, însă, de care am vorbit atît, au fost de o sută de ori mai îngrozitoare: i-am înlocuit pe măcelari cu călăi".

Fără îndoială, Voltaire n-a pus în viața lui piciorul într-un templu antic și nici din gravuri n-a cunoscut asemenea edificii, din moment ce credea că templul ca atare arăta ca o măcelărie și o bucătărie. De altfel, n-a băgat de seamă că toate acele grătare, frigări, furculițe, *linguri* sau *polonice* și atîtea alte instrumente la fel de înspăimîntătoare sînt la modă și azi, fără ca vreo mamă sau nevastă de măcelar ori de bucătar să fie ispitită să-și pună copiii la frigare sau să-i arunce în oală. Oricine își dă seama că duritatea rezultată din obiceiul de a vărsa sînge de animale, ce poate cel mult să ușureze cutare sau cutare crimă, nu va duce niciodată la sacrificarea sistematică a omului. De altfel, nu putem citi fără a ne mira expresia *pînă la urmă* folosită de Voltaire, ca și cum sacrificiile umane n-ar fi fost decît rezultatul tîrziu al sacrificiilor de animale practicate de secole: nimic mai fals. *Totdeauna* și *pretutindeni*, unde adevăratul Dumnezeu n-a fost cunoscut și adorat, omul a fost dat jertfă; cele mai vechi monumente ale istoriei o atestă, ba chiar și legenda, ce nu trebuie totuși respinsă, își alătură mărturia. Pentru a lămuri acest important fenomen nu ajunge să se recurgă la *cuțite de bucătărie și furculițe cu coadă lungă*.

Partea despre inchiziție, cu care se încheie nota, pare a fi scrisă într-un acces de delir. Haida de! Cum să fie executarea legală a unui număr mic de

oameni, dictată de un tribunal legitim, în baza unei legi anterioare promulgate solemn, execuție ce putea fi evitată în cunoștință de cauză de fiecare victimă, de *o sută de ori mai îngrozitoare* decît teribila nelegiuire a unor părinți ce-și azvîrleau copilul pe brațele încinse de flăcări ale lui Moloch! Ce cumplit delir! Cîtă rătăcire a minții, cîtă pierdere a oricăror sentimente de dreptate și de rușine! Furia antireligioasă îl duce pînă acolo încît la sfîrșitul acestei splendide tirade nu mai știe exact ce spune. *I-am înlocuit pe măcelari cu călăi*, zice el. Era convins că nu vorbise decît despre sacrificiul de animale, uitînd fraza despre sacrificiile de oameni: altminteri, ce rost are să-i opună pe măcelari călăilor? Erau preoții din antichitate, care-și ucideau semenii cu o *sabie sacră*, mai puțin *călăi*, decît judecătorii din vremurile noastre care-i trimit la moarte în virtutea unei legi?

Să revenim, însă, la subiect: nimic nu e mai șubred, așa cum am văzut, decît cauza invocată de Voltaire pentru a explica originea sacrificiilor umane. Bunul simț e de ajuns pentru a demonstra că în această încercare n-a dovedit nici urmă de perspicacitate sau de o adevărată cunoaștere a omului și a antichității.

În fine, să-l ascultăm pe Condillac și să vedem cum îi explică el originea sacrificiilor umane pre-

tinsului său *învățăcel* care, spre fericirea întregului popor, n-a vrut să se lase *învățat*.

„*Nu s-a mulțumit să le adreseze zeilor rugăciunile și făgăduințele sale; a crezut că trebuie să le ofere lucruri care-și închipuia că le plac foarte mult ... fructe, animale și OAMENI ...*"

Mă voi feri să spun că acest pasaj e demn de un copil, căci, slavă Domnului, nu cred că există un copil atît de rău ca să-l scrie. Ce mizerabilă ușurință! Cît dispreț pentru nefericita noastră specie! Cîtă ură împotriva instinctului său cel mai firesc și mai sacru! Îmi e imposibil să spun în ce măsură revoltă Condillac, aici, în mine, conștiința și simțămintele: e una din trăsăturile cele mai odioase ale acestui odios scriitor.

CAPITOLUL III

TEORIA CREȘTINĂ DESPRE SACRIFICII

Care adevăr nu se află în păgînism?

E foarte adevărat că există mai mulți *zei* și mai mulți *stăpîni absoluți*, atît în cer cît și pe pămînt, iar noi trebuie să năzuim la bunăvoința și la protecția acestor *zei*.

Dar tot atît de adevărat e că nu-i decît un singur Jupiter, zeul suprem, cel dintîi, cel mare; personificarea cea mai bună a legilor naturale ce le depășește pe toate celelalte, chiar divine; acel *cineva* care n-are nimic deasupra lui; zeu nu numai *Dumnezeu*, ci ÎN TOTALITATE DUMNEZEU; motorul universului, părintele, regele, *împăratul*; zeul zeilor și al oamenilor: tatăl atotputernic.

E drept că Jupiter nu putea fi adorat cum se cuvine decît împreună cu *Pallas* și *Junona;* cultul acestor trei puteri făcea parte din natura sa indivizibilă.

E adevărat că, dacă *judecăm cu înțelepciune despre Dumnezeu, începutul celor prezente și viitoare și despre Domnul Dumnezeu, părintele începutului și al cauzei, vom înțelege atît cît îi e îngăduit celui mai bine înzestrat de la natură om.*

E adevărat că Platon, autorul celor de mai sus, n-ar putea fi corectat decît cu respect, atunci cînd în altă parte spune: *Marele rege fiind în miezul lucrurilor, iar toate lucrurile fiind făcute pentru el, căci el e creatorul celor bune, al doilea rege stă în mijlocul celui de al doilea rînd de lucruri, iar al treilea în mijlocul celui de al treilea, ceea ce totuşi nu trebuie să se scrie mai limpede, pentru ca, în cazul că scrisul s-ar pierde pe mare sau pe uscat, cel ce l-ar găsi să nu înţeleagă nimic.*

E adevărat că *Minerva* a ieşit din capul lui *Jupiter*. E adevărat că, la început, *Venus* ieşise din apă; că s-a întors acolo pe toată perioada potopului, cînd *totul era numai o apă fără margini*, că a adormit pe fundul mării; dar e o mare eroare să adăugăm că ea a ieşit de acolo, mai apoi, sub înfăţişarea unei porumbiţe, devenită vestită în tot Orientul.

E adevărat că fiecare om îşi are *spiritul său călăuzitor şi iniţiator* care îl conduce prin misterele vieţii.

E adevărat că *Hercule* nu poate urca în *Olimp* şi să se căsătorească acolo cu *Hebe*, decît după ce a distrus prin foc, pe muntele *Eta*, tot ce avea *omenesc* în el.

E adevărat că *Neptun* le porunceşte *vînturilor* şi *mării* şi că le inspiră frică.

E adevărat că *zeii* se hrănesc cu *nectar* şi a[m]brozie.

E adevărat că *eroii*, care au binemeritat de omenire, *întemeietorii* îndeosebi şi *legislatorii*, a[u] dreptul să fie declaraţi *zei* prin autoritatea legitim[ă].

E adevărat că, atunci cînd un om e bolnav, e[l] trebuie să încerce să-şi seducă cu blîndeţe răul prin *cuvinte cu putere de înrîurire*, fără să neglijeze totuşi nici un mijloc al medicinei materiale.

E adevărat că medicina şi *divinaţia* sînt rude foarte apropiate.

E adevărat că *zeii* s-au aşezat uneori la masă cu oamenii drepţi şi că altă dată au venit pe pămînt pentru a cerceta crimele aceloraşi oameni.

E adevărat că popoarele şi oraşele au *patroni* şi că, în general, *Jupiter* execută o mulţime de lucruri în această lume prin intermediul *spiritelor*.

E adevărat că înseşi elementele, care sînt nişte forţe, sînt conduse, ca şi imperiile, de unele *divinităţi*.

E adevărat că *principii popoarelor* sînt chemaţi la sfat cu Dumnezeul lui Abraham, deoarece *puternicii zei ai pămîntului* sînt mai importanţi decît ne vine a crede.

E adevărat, însă, şi că, „printre toţi aceşti *zei*, nici unul nu se poate compara cu Domnul şi ale cărui fapte să se apropie de ale Domnului.

Fiindcă cerul nu cuprinde nimic asemănător lui, că printre fiii lui Dumnezeu, Dumnezeu însuşi n-are egal şi, de altfel, numai el face minuni«[1].

Deci, cum să nu crezi că Păgînismul nu s-a putut înşela în ce priveşte ideea, atît de universală şi fundamentală, a sacrificiilor, adică a *mîntuirii prin sînge*? Neamul omenesc nu putea realiza cu adevărat ce înseamnă sîngele de care avea nevoie. Ce om, gîndindu-şi fiinţa, putea bănui profunzimea căderii şi cea a iubirii reparatorii? Cu toate acestea, orice popor, recunoscînd mai mult sau mai puţin clar căderea, mărturisea şi nevoia şi natura remediului.

Această credinţă aparţine tuturor oamenilor. Ea s-a modificat doar în practicarea ei, conform specificului popoarelor şi al cultelor: principiul, însă, rămînea acelaşi. Toată lumea e de acord cu eficienţa miraculoasă a sacrificiului voluntar al unor fiinţe nevinovate ce se jertfesc divinităţii în favoarea cuiva. Întotdeauna s-a pus cel mai mare preţ pe oferta de sine a celui drept prin acceptarea suferinţei; de aceea, Seneca, după ce-a spus celebra frază: *Ecce par Deo dignum! vir fortis cum mala fortuna compositus*, adaugă imediat UTIQUE SI ET PROVOCAVIT.

[1] *Non est similis tui in diis,* DOMINE; *et non est secundum opera tua* (*Ps.* LXXXV, 8).

Atunci cînd cruzii temniceri ai lui Ludovic al XVI-lea, prizonier la Temple, i-au refuzat un brici, servitorul său credincios, care ne-a relatat istoria acelei lungi şi îngrozitoare captivităţi, i-a spus: *Sire, înfăţişaţi-vă la convenţia naţională cu barba aceasta mare, ca să vadă poporul cum sînteţi tratat.*

Regele i-a răspuns: EU NU TREBUIE SĂ STÎRNESC INTERESUL ASUPRA SOARTEI MELE.

Oare ce se petrecea în inima aceea atît de pură, atît de supusă, atît de pregătită? Ne dă impresia că augustul martir se temea să nu fie salvat de la sacrificiu, sau ca victima să nu fie mai puţin desăvîrşită: ce acceptare! şi ce n-ar fi meritat!

Referitor la acest punct, în sprijinul teoriei şi al tradiţiei, s-ar putea invoca experienţa; schimbările cele mai fericite petrecute în cadrul naţiunilor sînt aproape întotdeauna obţinute cu preţul unor sîngeroase catastrofe, ale căror victime sînt fiinţe nevinovate. Sîngele Lucreţiei i-a izgonit pe Tarquini, iar cel al Virginiei pe Decemviri. Atunci cînd se înfruntă două partide într-o revoluţie şi de o parte cad victime de preţ, se poate paria că acest partid va sfîrşi prin a învinge, în pofida tuturor aparenţelor contrarii.

Dacă istoria familiilor ar fi la fel de cunoscută ca cea a statelor, ea ne-ar oferi o mulţime de ob-

servații de același gen: am putea descoperi, de pildă, că familiile cu o lungă tradiție sînt cele ce-au pierdut cei mai mulți indivizi în război. Un antic ar fi spus: „Aceste victime sînt suficiente pentru pămînt și pentru infern"[1]. Persoane mai instruite ar putea spune: *omul drept care-și dă viața prin sacrificiu va avea o lungă posteritate*[2].

Iar războiul, subiect inepuizabil de meditație, ar demonstra și el același adevăr, sub o altă înfățișare; analele sînt unanime în a ne arăta cum acest teribil flagel pedepsește întotdeauna cu o violență riguros proporțională cu viciile, încît, atunci cînd se abuzează de crimă, e și exces de sînge. — *Sine sanguine non fit remissio*[3].

Mîntuirea, așa cum s-a spus în *Convorbiri*, este o idee universală. În toate timpurile și peste tot a existat convingerea că nevinovatul putea plăti pentru vinovat *(utique si et provocavit)*; Creștinismul, însă, a corectat această idee și multe altele de care, chiar negative fiind, a ținut seama ca de niște dovezi hotărîtoare. Sub imperiul acestei legi divine, omul drept (cel ce nu crede asta despre el) încearcă totuși să se apropie de modelul său pe

[1] *Sufficiunt Dis infernis terraeque parenti* (Juv. *Sat.* VIII, 207).

[2] *Qui iniquitatem non fecerit ... si posuerat pro peccato animam suam, videbit semen longaevum* (Is. LIII, 9, 10).

[3] *Fără scurgere de sînge, nu se iartă nici un păcat* (Evr., IX, 20).

calea dureroasă. O cercetează, se purifică și face asupra sa eforturi ce par a se transmite omenirii, pentru a obține pînă la urmă favoarea de a putea *restitui ceea ce n-a furat*[1].

Creștinismul, însă, atestînd dogma, nu o explică, cel puțin în mod public, și vedem că rădăcinile secrete ale acestei teorii i-au preocupat mult pe primii *inițiați* ai Creștinismului.

Origene, îndeosebi, a meditat îndelung asupra subiectului. Părerea sa era bine cunoscută: „Sîngele curs în timpul Calvarului n-a fost de folos numai oamenilor, ci și îngerilor, astrelor și tuturor celor create: asta nu-l va mira pe cel ce-și amintește cuvintele sfîntului Pavel: *A fost voia lui Dumnezeu să împace toate lucrurile prin cel ce e principiul vieții, primul născut dintre morți restabilind pacea prin sîngele răspîndit pe cruce, atît pentru cele de pe pămînt, cît și pentru cele din cer*". Iar dacă toate făpturile *se tînguie*, conform ideilor profunde ale aceluiași apostol, de ce să nu fie *mîngîiate?* Marele și sfîntul potrivnic al lui Origene ne confirmă că, la începutul celui de al V-lea secol al Bisericii, mai circula o părere acceptată *că mîntuirea aparținea atît cerului cît și pămîntului*, iar sfîntul Crisostom era sigur că același sacrificiu, continuat pînă la sfîrșitul timpurilor și

[1] *Quae non rapui, tunc exsolvebam* (Ps. LXVIII, 8).

celebrat zilnic de preoţii legitimi, avea efect asupra *întregului univers.*

În cadrul acestei largi viziuni privea Origene efectul marelui sacrificiu. „Apostolul ne declară el însuşi că această teorie ţine de misterele cereşti, atunci cînd ne spune: *Era necesar ca ceea ce constituia doar o imagine a celor cereşti să fie purificat prin sînge de animale; cele cereşti în sine aveau nevoie de victime mai deosebite decît primele.* Gîndiţi-vă la ispăşirea *întregii lumi*, adică a sferelor cereşti, terestre şi inferioare, şi vedeţi de cîte victime aveau nevoie!... *Mielul*, însă, a putut singur să înlăture păcatele întregii lumi etc."

De altfel, deşi Origene a fost un *mare autor, un mare om şi unul dintre cei mai sublimi teologi*[1] care au pus în evidenţă Biserica, eu nu înţeleg, totuşi, să apăr fiecare rînd din scrierile sale: pentru mine e destul să declam împreună cu Biserica romană:

Şi pămîntul, şi marea, şi astrele chiar,
Precum şi toate fiinţele sînt spălate prin acest sînge.

În această privinţă, nu mă pot mira îndeajuns ciudatele scrupule ale anumitor teologi care refuză

[1] Bossuet, *Préf. sur l'explication de l'Apoc.*, num. XXVII, XXIX.

ipoteza pluralităţii lumilor, de teamă ca ea să nu zdruncine dogma mîntuirii; după ei, ar trebui să credem că omul, călătorind în spaţiul aflat deasupra tristei sale planete, *stingherit* rău între *Marte* şi *Venus*, e singura fiinţă inteligentă a sistemului, iar celelalte planete sînt doar globuri *lipsite de viaţă şi de frumuseţe*, aruncate în spaţiu de Creator din distracţie, ca un jucător de bile. Nu, spiritul uman n-a avut niciodată parte de o gîndire mai meschină! Democrit spunea odinioară într-o convorbire celebră: *O, prietene, fereşte-te să subapreciezi în mod nedemn în mintea ta natura care e atît de măreaţă.* Noi, cei ce trăim în sînul lumii şi putem contempla la strălucirea sa inteligenţa supremă, în locul acelei false înfăţişări a naturii, n-am avea nici o scuză dacă nu ne-am sluji de acest sfat. Să nu subapreciem lamentabil Fiinţa infinită, punînd limite ridicole puterii şi iubirii sale. Există ceva mai sigur decît propoziţia: *totul a fost făcut prin şi pentru suprema inteligenţă?* Poate fi un sistem planetar altceva decît un sistem de inteligenţe, iar fiecare planetă în parte poate fi altceva decît locul de şedere al uneia din aceste familii? Ce au în comun materia şi Dumnezeu? *Pulberea cunoaşte?*[1] Dacă locuitorii altor planete nu sînt vinovaţi cum sîntem noi, n-au nevoie de

[1] *Numquid confitebitur tibi pulvis?* (Ps. XXIX, 10).

același remediu, iar dacă, dimpotrivă, le e și lor necesar, acestor teologi de care vorbeam le-o fi teamă că puterea sacrificiului care ne-a salvat n-are forța să se ridice pînă la lună? Origene e mult mai pătrunzător și mai *înțelegător* cînd zice: *Altarul se află la Ierusalim, dar sîngele victimei scaldă universul.*

Nu e deloc de părere să publice tot ce știe în această chestiune: „pentru a vorbi despre victima legii iertării dată de Isus Hristos și pentru a face înțeles un adevăr ce depășește inteligența umană, n-ar trebui nimic altceva decît un om *desăvîrșit*, învățat să judece binele și răul și care să fie în drept să spună printr-o pură mișcare de transfer a adevărului: Noi recomandăm înțelepciunea celor DESĂVÎRȘIȚI. Acela despre care sfîntul Ioan a zis: *Iată mielul lui Dumnezeu, cel ce ridică păcatele lumii* ... a slujit drept ispășire, conform anumitor legi misterioase ale universului, supunîndu-se morții din iubire pentru oameni și răscumpărîndu-ne într-o zi prin sîngele său, de la cel ce ne-a ademenit și căruia îi eram *vînduți prin păcat*".

De la mîntuirea generală realizată prin marele sacrificiu, Origene trece la acele mîntuiri cărora le-am putea spune *micșorate*, dar ce țin de același principiu. „Alte victime, spune el, i se alătură aceleia ... mă refer la generoșii martiri ce și-au dăruit și ei sîngele: *dar unde este înțeleptul care să priceapă aceste minunății și cine are destulă agerime de minte ca să le pătrundă?*[1] E nevoie de cercetări considerabile pentru a-ți forma o idee, chiar imperfectă, despre legea în virtutea căreia aceste categorii de victime îi purifică pe cei pentru care se oferă ... S-ar dori a se lega de Ființă un simulacru de cruzime cînd ele sînt date pentru salvarea oamenilor, însă un spirit superior și viguros știe să respingă obiecțiile ridicate împotriva Providenței, *fără a pune totuși în pericol cele mai mari secrete*: gîndirea lui Dumnezeu e cît se poate de profundă și greu de explicat: multe ființe slabe au aflat în asta o ocazie de cădere; în fine, cum la toate popoarele a existat un număr mare de oameni ce s-au încredințat voluntar morții pentru salvarea comună, cum ar fi, de pildă, în cazul epidemiilor de ciumă, iar efectul benefic al acestor jertfiri de sine, despre care sfîntul Pavel a lăsat o atît de frumoasă mărturie (*Fil.*, IV, 13), fiind recunoscut chiar pe baza Scripturilor de către credinciosul Clement, trebuie ca cel ce se simte tentat să hulească mistere ce depășesc înțelegerea obișnuită a spiritului uman să ajungă să recunoască în martiri ceva *în mod diferit asemănător* ..."

„Cel ce omoară ... un animal veninos ... merită, negreșit, recunoștința tuturor celor cărora acest ani-

[1] *Osea*, XIV, 10.

mai le-ar fi dăunat dacă nu era ucis; ...să fim convinşi că ceva asemănător se întîmplă şi prin moartea prea sfinţilor martiri, că ea distruge puterile răufăcătoare... şi aduce multora un minunat sprijin în virtutea unei forţe ce nu poate fi numită".

Cele două feluri de mîntuire nu se deosebesc deci prin natura lor, ci doar prin gradul de perfecţiune şi rezultate, după valoarea şi puterea factorilor. Referitor la aceasta, voi reaminti ce s-a spus în *Convorbiri* despre inteligenţa divină şi cea umană. Ele nu pot diferi decît ca nişte forme asemănătoare, mereu la fel, oricît de deosebite ar fi dimensiunile lor.

Să medităm terminînd cu cea mai frumoasă dintre analogii. Omul vinovat nu putea fi absolvit decît prin sîngele victimelor: acesta făcînd deci legătura cu reconcilierea, anticii şi-au imaginat greşit că *zeii* dădeau fuga pretutindeni unde sîngele curgea pe altare, lucru pe care nici primii noştri doctori nu refuzau să-l creadă, convinşi, la rîndul lor, că îngerii veneau în grabă oriunde curgea sîngele real al unei victime autentice.

Ca o consecinţă a aceloraşi idei despre natura şi eficacitatea sacrificiilor, anticii priveau ca pe ceva misterios şi *comuniunea cu trupul şi sîngele victimei*. Aceasta aducea, după ei, un adaos la sacrificiu şi la unitatea religioasă; astfel încît, vreme îndelungată, creştinii au refuzat să se atingă de carnea jertfită, de *teama comuniunii*.

Ideea universală a *comuniunii prin sînge*, deşi viciată în aplicarea sa, era totuşi dreaptă şi profetică la origine, ca şi cea din care derivă.

Din planurile de neînţeles ale iubirii atotputernice face parte şi perpetuarea, pînă la sfîrşitul lumii şi prin mijloace cu mult deasupra şubredei noastre inteligenţe, a acestui sacrificiu oferit realmente o singură dată pentru mîntuirea omenirii. Deoarece *carnea* îl despărţea pe om de cer, Dumnezeu a luat trup de carne pentru a se uni cu omul prin ceea ce îi despărţea; dar încă era prea puţin pentru o nemăsurată bunătate înfruntînd o nemăsurată degradare. Această carne divinizată şi continuu jertfită, e prezentată omului sub forma exterioară a hranei sale privilegiate: iar *cel ce va refuza să mănînce din ea nu va mai trăi*[1]. Aşa cum cuvîntul, care în ordinea materială a lucrurilor nu e decît o suită de ondulaţii circulare provocate în aer, asemănătoare în toate planurile imaginabile cu cele ce apar la suprafaţa apei lovită într-un punct; aşa cum acest cuvînt, spun, ajunge, în toată mistrioasa sa integritate, la orice ureche atinsă în fiecare punct de fluidul în mişcare, tot aşa esenţa corporală a celui ce se numeşte *cuvînt*, strălucind din centrul atot-

[1] *Adhaereat visceribus meis... ut in me non remaneat scelerum macula* (Liturgie de la messe).

puterniciei, aflat pretutindeni, intră întreg în fiecare gură și se multiplică la infinit fără a se diviza. Mai rapid decît fulgerul și mai activ decît trăsnetul, sîngele *teandric* pătrunde *măruntaiele vinovate* pentru a le soarbe necurățeniile. El ajunge pînă la limitele necunoscute ale acestor două puteri ireconciliabil unite[1], unde *imboldurile inimii*[2] se izbesc de judecată și o tulbură. „Avem tot dreptul să ne mirăm că omul ar putea să se ridice pînă la Dumnezeu, dar, iată, o altă minune! Dumnezeu e cel ce coboară pînă la om. Și asta nu e destul: pentru a fi cît mai aproape de creatura sa iubită, *el pătrunde în om*, care devine un templu locuit de Divinitate"[3]. Fără îndoială e o minune de neînțeles, dar în același timp intim plauzibilă, ce satisface rațiunea strivind-o. Nu există nicăieri în toată lumea spirituală o mai magnifică analogie, o proporție mai izbitoare de intenții și de mijloace, de efect și cauză, de rău și de leac. Nimic nu demonstrează într-un mod mai demn de Dumnezeu ceea ce omul a recunoscut chiar înainte să-și fi dat seama de ea: degradarea sa completă, reversibilitatea valorilor nevinovăției plătind pentru vinovat și *mîntuirea prin sînge*.

---

[1] *Usque ad divisionem animae et spiritus* (Hebr., IV, 12).

[2] *Intentiones cordis* (Ibid).

[3] *Miraris homines ad Deos ire? Deus ad homines venit; imo (quod proprius est)* IN HOMINES VENIT (Sen. Epist. LXXIV). *In unoquoque vivorum bonorum* (QUIS DEUS INCERTUM EST) *habitat Deus* (Id. Epist., XLI).

Corespondența diplomatică

Fragment dintr-o scrisoare adresată regelui Sardiniei după bătălia de la Austerlitz

(Începută la sfîrşitul lui decembrie 1805 şi terminată la 31 ianuarie 1806)

Deja înainte de bătălie, Bonaparte ţinea foarte mult să ia contact cu împăratul Alexandru; îi făcuse în acest sens propuneri pe care am avut onoarea să le aduc la cunoştinţa Majestăţii Voastre printr-o comunicare separată, deoarece mă tem că multitudinea problemelor să nu-mi facă relatarea confuză.

După luptă, aghiotantul său, Savary, mesager al primelor propuneri, s-a dus din nou la împărat pentru a-i cere o întrevedere. Împăratul nu considera momentul ca potrivit pentru a accepta oferta; îi spuse lui Savary că-l va trimite pe prinţul Pierre de Dolgoruky, cu care *conducătorul naţiunii franceze* putea vorbi ca şi cu însuşi împăratul. Bonaparte l-a primit pe prinţ în plin cîmp, înconjurat de gardă. La apropierea rusului, Napoleon, cu un semn imperativ, imperial chiar, îşi îndepărtă garda. Începu discuţia. Prinţul îi spuse că stăpînul său nu înţelegea care era obiectul întrevederii propuse. „Pacea", răspunse Bonaparte; „eu nu înţeleg de ce stăpînul vostru nu vrea să se întîlnească cu mine, nu-i

cer decît să-l văd și să-i întind o filă albă semnată: *Napoleon*, pe care să scrie el însuși condițiile păcii".

Printre vorbele acestea frumoase se amesteca și puțină trufie: îi zise că *deși învingătorul ar trebui să dicteze condițiile, totuși*... etc. Prințul Dolgoruky îi răspunse că, intențiile Majestății Sale Imperiale fiind cunoscute, ea nu socotea necesară o întrevedere. Unii au văzut în aceste demersuri ale lui Bonaparte o capcană întinsă împăratului Rusiei, pentru a-l angaja în vreo acțiune grăbită, sau faptul de a-și oferi măcar plăcerea ca în ziarele franceze să se scrie că *împăratul Rusiei s-a dus la cel al francezilor*. Cred că Bonaparte intenționa să profite de pe urma întrevederii, dacă ea ar fi fost acordată: nimic mai firesc; dar mai cred și că era sincer în privința condițiilor ce-ar fi putut fi propuse... Nu mă îndoiesc nici o clipă că nu s-ar fi dus el însuși la împăratul Rusiei sau că n-ar fi făcut bucuros jumătate din drum. Această reprezentație intra în planurile sale și în mod sigur nu s-ar fi supărat să o încheie într-o manieră sigură și onorabilă. Împăratul n-a dorit, însă, convorbirea și nici să facă în împrejurarea dată altă propunere. Pe deasupra, prințul e cel mai potrivit pentru a-i adresa cuvîntul fericitului uzurpator. Între ei nu există nici o adversitate de caracter, de împrejurare sau de națiune. Puterea lui Alexandru, calitățile personale și loialitatea purtării sale fac o mare impresie asupra spiritului francezilor și în special asupra celui al lui Bonaparte care îi răspunde cu metode cavalerești. Savary i-a spus Împăratului, după bătălie, lucruri dintre cele mai delicate, printre altele că *francezii nu l-au pierdut nici o clipă din ochi pe cîmpul de bătaie, că schimbase de două ori calul, iar în cutare moment și în cutare loc călărea un cal murg* (adevărat sau nu, ceva mai plăcut nu se putea spune). Seara, împăratul s-a întîlnit pe drum cu șapte ofițeri francezi luați prizonieri, pe care i-a pus imediat în libertate, iar Bonaparte, atins în onoarea sa, a eliberat toți prizonierii. Lucrul e sigur în ce privește ofițerii, dar n-aș putea jura că de politețea sa s-au bucurat, așa cum se vorbește, și soldații.

O pierdere a curții Ecaterinei a II-a. Strogonoff

Către regele Sardiniei

31 octombrie/12 noiembrie 1811

Sire,

În 27 septembrie/9 octombrie curtea Ecaterinei a II-a a încetat să mai fie ce-a fost prin moartea contelui Alexandru Strogonoff, mare șambelan, cavaler al ordinului Sfîntul-Spirit, președinte al adunării

de arte frumoase etc., mort la vîrsta de șaptezeci și șapte de ani după o scurtă suferință. Lasă în urma sa 600 000 de ruble rentă și 3 milioane datorii, tablouri, medalii, curiozități de tot felul, mobilier inestimabil. În afara invitațiilor deosebite, în fiecare duminică avea patruzeci, cincizeci de persoane la masă. Ecaterina a II-a îi spunea contelui de Falkenstein, cînd i l-a prezentat pe contele Strogonoff: *Domnule conte, vi-l prezint pe contele Strogonoff, care de patruzeci de ani face tot ce poate pentru a se ruina, fără să reușească însă.* Pînă la urmă, a reușit totuși, lăsîndu-i o mulțime de încurcături unicului său fiu. A început prin a fi senator, apoi adjunct al ministrului de interne, după aceea căpitan de cazaci, colonel de grenadieri, aghiotant general al Majestății Sale Imperiale, toate acestea înainte de a împlini treizeci și șapte de ani. Cu umilință o rog pe Majestatea Voastră să-și imagineze un președinte sau un avocat general înfățișîndu-se pe neașteptate în uniformă de husar, cu sabia la șold: aici, acest spectacol nu mai miră pe nimeni, iar dacă Biserica prezenta distincție, s-ar fi făcut și episcop, ca să se distreze.

La contele Strogonoff am fost primit cu cea mai mare amabilitate. De cînd sînt aici, sire, niciodată nu m-a văzut intrînd la el fără să exclame cît se poate de amical: *O, dragul meu prieten!* și să mă îmbrățișeze din toată inima. Ecaterina, care îl cunoștea, îl acceptase printre intimii săi; știa însă foarte

bine că era departe de a fi potrivit pentru un om de stat: niciodată nu i-a îngăduit să ia parte la afacerile țării. Către mijlocul secolului trecut trăise multă vreme la Paris, unde produsese impresie. Frecventase societatea filosofilor despre care povestea vrute și nevrute. Soția sa, despărțită de mult de el, trăia și mai trăiește încă, fără nici o fereală, cu un alt bărbat, căruia i-a dăruit copii; la rîndul său, și el ducea o viață cît se poate de liberă.

Era un mare protector al artelor și al tinerilor. Pasiunea, ideea sa fixă, era catedrala Notre-Dame din Cazan, ce s-a clădit aici cu mari cheltuieli pe locul unei cetăţui ridicate de Petru I-ul și de care, oricărui sat mai răsărit din Piemont i-ar fi fost rușine. Împăratul actual este Solomon al acestui templu; David i-a fost Pavel I. Mi s-a spus că, atunci cînd a fost întrebat cum dorește să fie catedrala, ar fi răspuns: *Cîte ceva din Sfîntul Petru și cîte ceva din Santa Maria Maggiore din Roma.* Ar fi greu să ai mai mult gust. I s-au arătat nu știu cîte planuri și chiar a semnat unul pe care-l știu, însă au apărut mașinațiile: contele Strogonoff l-a impus pe tînărul arhitect Varanikin, foarte legat de el și trecînd pe față drept fiul său. A înlăturat, nu știu cum, toate proiectele prezentate de străini, iar tînărului Varanikin, deși nu ridicase în viața lui o casă, i s-a încredințat lucrarea, sub conducerea protectorului său. Cine, chiar nebun fiind, ar îndrăzni la noi să în-

ceapă cu o bazilică? Aici, acest lucru nu miră pe nimeni: rusul se angajează la orice, fără nici o stînjeneală. Planul fiind acceptat și execuția începută, Alexandru, din respect pentru memoria tatălui său, n-a mai ascultat nici o obiecție și lucrarea a fost terminată, cînd contele de Strogonoff intervine cu un *impegno* nemaipomenit: numea construcția *biserica mea* și, într-adevăr, chiar era a lui. Odată, cînd avea onoarea de a-l avea pe Împărat la masă, îi spuse acestuia într-un moment de entuziasm: „În sfîrșit, sire, nu mai avem nevoie de talente străine: le avem pe toate". La care, Împăratul îi răspunse: *Așa stînd lucrurile, dați-mi vin de Madera* și îi întinse paharul. Prințul își bate joc în mod deschis de toate aceste prostii naționaliste și poate e rău că nu-i destul de rus.

De altfel, biserica e o îmbinare de greșeli arhitectonice și mult prea mică pentru o capitală ca Sankt-Petersburgul; impresionează însă prin frumusețea materialelor ce n-au egal și prin unele detalii care onorează talentul rusesc.

Ziua așteptată de bietul conte de Strogonoff sosi în sfîrșit. În 15/27 septembrie o tîrnosire fastuoasă aduna o mare de oameni; ajunse și curtea: contele de Strogonoff îi prezentă cheile împăratului, iar acesta îi înmînă diploma de *consilier privat actual clasa întîi*. Este cel mai înalt grad civil, egal cu cel de mareșal și e foarte rar. De obicei, numai cancelarul

e investit cu el. În momentul acela îl dețineau trei persoane: contele de Romanzoff, prințul Alexis Kurakin și contele de Strogonoff, care nu s-a bucurat multă vreme de el. Unei hernii ce-l chinuia de multă vreme i (s-a adăugat) o colică intestinală gravă. În vastul său palat, nu exista nici un dormitor, nici măcar un pat stabil; dormea ca vechii ruși pe un divan sau pe un pat îngust de campanie, pe care i-l așezau ici, colo după cum îi dicta fantezia. Din camera unde dormise în timpul ultimei boli, puse să fie dus, într-un scaun cu rotile, pînă la galeria de tablouri, alăturată bibliotecii: o încăpere uriașă, splendid decorată și unde primea de obicei. Cînd ajunse acolo, merse să privească un tablou, o copie la care lucra unul din tinerii săi, și își spuse părerea. Conversația era mereu aceeași. Punea să i se citească diverse lucruri, de pildă, într-o zi, a ascultat *Călătoria lui Anacharsis*. În 26 octombrie/8 noiembrie îl rugă pe preceptorul fiului său, un francez, și pe unul dintre prieteni, pe nume Moravieff, să-i cînte ceva: au interpretat la două voci și clavecin o romanță, fără să se mire cînd l-au văzut pe bolnav aplaudîndu-i cu putere ca și cum ar fi fost sănătos. După cîteva momente, l-a chemat pe Moravieff și i-a strîns mîna spunîndu-i: *Nei giorni tuoi felici ricordati di me.* Apoi îi spuse secretarului și omului său de încredere: *Să nu pleci, deoarece mîine e o zi*

Contrar obiceiului, serviciul funebru n-a avut loc în biserica Nevski, ci în catedrala Cazan. Contele ceruse acest lucru, iar Împăratul (care e suveran pontif) a acceptat. Noua biserică fiind pe același drum cu cealaltă, convoiul n-a fost nevoit să ocolească. În timpul slujbei, mortul, îmbrăcat cu cele mai frumoase haine, este expus în sicriul deschis, pe o estradă, avînd deasupra, susținută de patru stîlpi, o magnifică acoperătoare din catifea stacojie bogat împodobită cu ornamente de aur; Biserica greacă nu folosește culoarea neagră la funeralii, obicei cu care sînt de acord. După slujbă și mai înainte ca trupul să fie acoperit și dus la locul de înhumare, toate rudele, începînd cu cele mai apropiate, iar apoi prietenii urcă pe estradă și sărută mîna sau pieptul mortului: se numește *ultimul rămas bun*. E o ceremonie foarte impresionantă. După aceea, se acoperă sicriul și totul se termină. Am fost deci, împreună cu foarte puține persoane, *să-mi iau rămas bun* de la bietul conte. Nu cred că i s-a mai întîmplat ceva asemănător unui ministru străin; contele Litta a adus și el același omagiu mortului, dar el e rus, căsătorit cu o rusoaică și mare-maestru la curte: e cu totul altceva. Regula după care mă conduc eu, sire, în astfel de cazuri, este de a nu o lua înaintea obiceiurilor, ci de a le respecta.

Nu cred că înmormîntarea unei persoane particulare mai fusese onorată vreodată de o asemenea

mulțime; imensa promenadă Nevski era ticsită de oameni și mi s-a spus chiar că la funeraliile Ecaterinei a II-a n-a fost atîta lume. Era bun, popular și făcea o mare risipă. Cu el se sfîrșește ceea ce se numește *vechea curte* rusă. Poate că familia lui nu era dintre cele mai vechi și n-ar fi putut oferi dovezile noastre genealogice obișnuite, dar în țara aceasta două cuvinte înseamnă totul; *pămînt* și *grade;* să mai adăugăm înrudirile cu marile familii și o magnifică întrebuințare a unei bogății imense: nu lipsește nimic.

Împăratul și împărăteasa au venit, în timp ce era expus, să salute trupul și să asiste la rugăciuni, dar nu împreună. Împăratul a sosit în clipa cînd convoiul urma să pornească. Împărăteasa fusese cu două sau trei zile mai înainte. Această simplă vizită nu e deloc neobișnuită aici, dar, dacă nu mă înșel prea tare, familia spera ca Împăratul să însoțească sicriul pînă la biserică. Mulți sînt de această părere; în ce mă privește, cred că Împăratul a refuzat această onoare cuiva care nu era *decît* mare senior. Ideile sale, pe care le cunosc foarte bine, precum și modul de a proceda în alte ocazii nu-mi mai lasă aproape nici o îndoială în această privință.

S-a vorbit că, în clipa cînd sicriul cobora scara palatului Strogonoff, a fost văzută o găină albă trecînd prin alaiul funebru, s-a spus că această găină ar fi fost sufletul contelui, că reapăruse la cimitirul Nevski și că se transformase brusc într-un fluture

uriaș care zburase atît de insistent și în jurul capului meu, încît am fost obligat să-l alung. Am fost întrebat, mai mult în glumă, așa cum își închipuie Majestatea Voastră, dacă era adevărat, fără a se respinge de tot ideea, fiindcă în țara asta mai există multe superstiții. Am răspuns că eram sigur de a nu fi văzut nici o găină, iar în ce privește fluturii nu puteam spune nimic, din cauza extremei ușurințe de a lua un lucru drept altul printre atîtea doamne.

După bătălia de la Moscova

Către contele de Front (?)

14 septembrie

Credeam, domnule conte, că îmi voi încheia aici scrisoarea, dar evenimente foarte importante mă obligă să reiau pana.

Înainte de a pleca din capitală, în noaptea de 20 spre 21 august, prințul Kutusoff i-a spus soției sale: *Ne vom revedea fericiți, sau niciodată;* a bătut mătănii și, cu ochii în lacrimi, a cerut sprijinul Domnului. S-ar putea, domnule conte, ca ceea ce vă scriu acum să vi se pară cam nepotrivit cu restul scrisorii mele, dar astfel de contraste, despre care ar fi

multe de povestit, sînt ceva obișnuit în această țară. Și-a ajuns armata în ziua de 29 și imediat a ordonat o nouă dispunere a trupelor, primită cu bucurie de ruși, deoarece era mai conformă cu tradițiile lor. Luați o hartă, domnule conte, și căutați orășelul Mojaisk la nouăzeci și nouă de verste sud-vest de Moscova, în vîrful unui unghi destul de ascuțit format cu rîul Moscova; la zece verste mai sus, pe malul drept al rîului, se află satul Borodino, prea neînsemnat ca să fie trecut pe hartă, dar care tocmai și-a dobîndit un nume nemuritor.

Prințul avea în față satul, iar înaintea lui încă un pîrîu, afluent al Moscovei; flancul său drept se sprijinea pe rîul care a dat numele fostei capitale a imperiului; despre flancul stîng, îi spunea chiar el Majestății Sale Imperiale, într-o relatare din 3 septembrie că *e cam în aer, dar cu îndemînare poate fi susținut;* într-adevăr, l-a întărit cu cîteva fortificații; această latură din stînga era comandată de prințul Bagration; în spatele lui se aflau generalii Tuțkoff și conte de Strogonoff, iar mai jos au fost rînduite milițiile din Moscova. Prințul Kutusoff ascunsese în pădure, dar numai de o singură parte, artileria și un mare număr de trupe; centrul armatei ocupa înălțimile din fața pîrîului, în spate, prințul avea o coloană de șapte corpuri și toată garda. La dreapta se aflau vînătorii.

În 3 septembrie, Kutusoff, însoţit de icoana făcătoare de minuni de la Smolensk, s-a prezentat înaintea soldaţilor şi le-a spus: *Fraţilor, între duşman şi oraşul sfînt* (Moscova) *nu vă aflaţi decît voi.* Din toate părţile ostaşii porniră să strige: *Vom muri cu toţii acolo unde ne-ai aşezat.* În timpul acestei treceri în revistă, deasupra capului prinţului apăru în zbor un vultur; el îşi scoase pălăria şi îl salută, la care toţi din jur începură să strige *Ura!* În 5 septembrie, după cum era de aşteptat, fu atacat flancul stîng; după o lungă şi înverşunată luptă, prinţul Bagration ieşi învingător şi captură chiar şaisprezece tunuri. A doua zi trecu la hărţuieli, însă abia 7 septembrie fu ziua stabilită de Providenţă pentru una dintre cele mai memorabile bătălii date vreodată. Francezii s-au năpustit asupra aripii din stînga şi asupra centrului, dar au întîlnit ruşii care se îndreptau spre ei. Flancul din dreapta al francezilor, după cum vă daţi seama, precum şi cel din stînga al ruşilor n-au rămas inactive, rezultînd de aici atacuri piezişe şi o oarecare harababură.

Lupta, sau mai bine zis măcelul, a început la orele patru dimineaţa şi n-a încetat decît la căderea nopţii. Dinspre partea ruşilor trăgeau 1 500 de piese de artilerie; poate că vi se pare exagerat, dar atunci cînd i-am spus *opt sute* celui mai îndreptăţit să ştie acest lucru, el mi-a zis rîzînd: *dublaţi.* Sigur e că artileria a fost formidabilă şi că a servit cu o teribilă precizie. Napoleon spusese cu încăpăţînarea sa tipică: *Ori toată armata mea va pieri aici, ori voi răsturna flancul stîng;* de partea lor, ruşii declarau: *Murim aici cu toţii şi nu vei trece.* Aceştia din urmă au cîştigat pariul lor extraordinar cu preţul a treizeci de mii de vieţi, cu toate că nu vor să mărturisească numărul morţilor, susţinînd că inamicul avusese pierderi cel puţin de două ori mai mari. Luptele s-au dat corp la corp, aceeaşi baterie fiind cucerită şi reluată chiar şi de cinci ori, dar pînă la urmă bravura rusească a învins; francezii au fost respinşi douăsprezece verste şi li s-au luat treizeci de tunuri. Au fost răniţi şapte generali ruşi şi Rusia însăşi în persoana prinţului Bagration: un glonte i-a pătruns adînc în picior. Transportat la Moscova, el va mărturisi şi în scris: *Nu ştiu de nu va trebui să mi se taie piciorul.* Chiar dacă va fi salvat, nu va mai putea lua parte la campanie, ceea ce este o mare nenorocire pentru că e un apropiat al lui Suvorov, are multă experienţă şi e idolatrizat de soldaţi. Din regimentul de vînători ai gărzii au fost ucişi sau răniţi douăzeci şi doi de ofiţeri. Dintre francezi au fost luaţi puţini prizonieri, înverşunarea necruţînd pe nimeni. Domnule conte, cred că veţi citi cu interes o scurtă epistolă scrisă de un om de spirit unui prieten al său în timpul bătăliei; iat-o: „Luni 26 (stil nou). Alaltăieri, o chestiune de eroism; ieri, o încăierare neînsemnată; azi, încleştare între eroi. Pămîntul se

zguduie pînă la optsprezece verste. Francezii au fost atacați în flancul lor drept, pe cînd se aflau în marș spre flancul nostru stîng, dar au atacat și ei puternic. Nădăjduiesc în Dumnezeu și în vitejii noștri și că mîine vom primi ordinul de înaintare; despre amănuntele militare veți fi informat mai bine de alții. Eu pot să vă spun că în prima zi de recunoaștere a poziției, făcută de prințul Kutusoff, deasupra capului său a planat un vultur; el l-a salutat, iar trupa de elită a strigat: *Ura!* Cînd se bat romanii trebuie invocați augurii". Semnat Ansted (din Strasbourg), funcționar în corpul diplomatic al armatei

Vă dați seama, domnule conte, că nu se cunoaște exact numărul morților, dar, pentru a vă face o idee despre această bătălie, ajunge să vă reproduc spusele celor care au privit-o îndeaproape. Așa cum ați văzut, unul spune că *pămîntul se zguduia cale de optsprezece verste;* un ofițer combatant afirma că *Preisich-Eylau fusese un joc de copii pe lîngă Borodino*. Un ofițer, general de mare merit, pe care-l cunosc, declara: *Cei ce au văzut această bătălie și-au făcut o idee despre infern.*

Noaptea de 10 spre 11 septembrie a fost îngrozitoare pentru Împărat și pentru cei din preajma sa: primul curier al prințului Kutusoff îi informase despre începutul bătăliei, dar nu știau nimic despre succes. În fine, în dimineața zilei de 11, ziua Împăratului (fericită coincidență!), sosi și curierul ce anunța victoria. Imediat, am fost invitați la un *Te Deum*, mulți nu aflaseră încă nimic. Împăratul l-a făcut pe prințul Kutusoff mareșal și i-a dăruit 100 000 de ruble; soția sa a primit portretul: ambele daruri sînt *nec plus ultra* al onorurilor. Împăratul i-a dat și prințului Bagration 100 000 de ruble, iar fiecărui soldat care a luptat la Borodino cîte 5 ruble.

Bătălia aceasta, domnule conte, nu poate fi îndeajuns sărbătorită. Ea a fost dată cu o bravură mai presus de orice elogiu împotriva dușmanului omenirii și pentru tot ceea ce e durabil în lume: religie, independență și civilizație. Fiecare om și îndeosebi fiecare european datorează vii mulțumiri celor care au cîștigat-o. Totuși, dacă Excelența Voastră m-ar întreba care este exact situația, m-aș feri să răspund altfel decît mărturisindu-vă că *nu știu*.

Opinione, regina del mondo, e regină mai ales la război și mai ales de cînd armele de foc i-au făcut pe oameni egali.

Iar cu un plumb fixat într-un tub de niște proști
Un soldat oarecare poate ucide un erou.

Puține bătălii sînt pierdute fizic. Voi trageți, eu trag: ce avantaj există între noi? De altfel, cine poate ști numărul morților? Bătăliile se pierd aproape întotdeauna moralicește; adevăratul învingător, ca și adevăratul învins e cel ce crede că e învingător sau învins. Batalioanele care înaintează știu că există mai puțini morți de partea lor? Cele care se retrag știu

că au mai mulți? Bătălia de la Austerlitz, dată în Moravia, a fost pierdută patru zile mai tîrziu la Ujhely, în Ungaria, pe patru file de hîrtie. Cele de la Pultusk și de la Preisich-Eylau au fost cîștigate în toată puterea cuvîntului, dar cauze pur morale au anulat complet aceste victorii. Iar mai înainte, la Marengo, nu *s-a pierdut o bătălie cîștigată*, cu un inefabil talent? Înainte de orice, ar trebui aflat ce impresie a lăsat bătălia de la Borodino în inimile celor două părți. Rusul și-o fi spus în sine: *Francezul nu-mi poate rezista?* Dar celălalt s-o fi gîndit: *Să fie oare adevărat?* Aceasta e întrebarea, însă numai timpul o poate rezolva. Dacă de sufletul francezilor se apropie doar descurajarea, sînt pierduți, dar dacă nu se dau bătuți și pot să înainteze, vom mai vedea multe nenorociri. Evenimentele ne-au dezvăluit un mare și îngrozitor secret, cel al inferiorității noastre numerice; e mare, domnule conte și să dea Domnul ca ea să scadă. Totuși, Împăratul plătea în ianuarie 942 000 de oameni. Unde sînt aceștia? Am vorbit despre asta cu ruși instruiți dar n-au știut să-mi răspundă. Marele duce a spus-o deschis, ba chiar a repetat: *La ce ne slujește această mare victorie? Să nu mai avem armată*. În gura lui această afirmație e ciudată. Prințul Kutusoff a folosit doar cîte un batalion de la fiecare regiment; îi rămîn mai multe corpuri intacte, între altele garda, precum și

cea mai mare parte din membrii milițiilor Moscovei, ai căror tovarăși de arme au făcut deja minuni.

În speranța de a adresa în curînd Excelenței Voastre un supliment de vești bune, o rog să primească respectuoasa mea considerație etc.

Retragerea din Rusia

Sankt-Petersburg, 8/20 noiembrie 1812

Ar fi inutil să vă mai împovărez cu mulțimea faptelor mai deosebite petrecute de la începutul retragerii lui Bonaparte. Cea mai remarcabilă a avut loc în 27 octombrie (8 noiembrie), cînd generalul Platow a luat 62 de tunuri de la francezi. Informări ca cele pe care le trimit nu pot arăta decît rezultatele. În încăierarea de la Wiasma din 22 octombrie (stil vechi), s-au luat 10 000 de prizonieri francezi. Maiorul de Beckendorf a avut norocul de a intercepta două scrisori ale vice-regelui Italiei către Berthier. Împăratul a pus să fie tipărite; le alătur acestei relatări, pentru ca Excelența Sa domnul conte de Front să se distreze, măcar în treacăt, citindu-le. Din ele reiese o adevărată *agonie militară* într-adevăr, înfrîngerea vice-regelui s-a produs a doua zi. Lupta a avut loc pe marele drum al Smolenskului, lîngă satul Sapritino, între Dorogoburg și

Dușovscina: francezii au pierdut aici 3 000 de prizonieri, 62 de tunuri și un mare număr de oameni, uciși de cazacii ce nu cruțau pe nimeni. La sfîrșitul ultimului său buletin, Platow vorbește ca și cum ar fi aproape sigur de capturarea ginerelui Eugen, care, în acest caz, ar deveni o persoană incomodă, așa că e preferabil să fie ucis. Pe de altă parte, contele de Wittgenstein tocmai i-a învins pe mareșalii Saint-Cyr și Victor: am primit vestea în timp ce vă scriam; detalii nu vom avea decît mîine. Inaintea acestei ultime lovituri, drumul nu era închis, deoarece un grup de întărire format din două mii de soldați din garda franceză, plecat din Vilna, a ajuns pînă aproape de Smolensk, dar acolo a fost încercuit de generalul conte Orloff-Denisoff și obligat să se predea cu cei 60 de ofițeri. Cauza acestor dezastre și a celor ce vor urma se află în încăpățînarea rigidă a lui Bonaparte, care n-a ținut niciodată seama de nici un sfat; asemenea caractere fac minuni cît timp au vîntul în pupa, însă, dacă norocul se întoarce, firea lor refractară poate provoca dezastre incalculabile. Generalii săi îi spuseseră: „Sire, nu puteți salva armata decît sacrificînd artileria"; nimic nu l-a putut convinge că va pierde și armata și artileria. Ce vă scriu în continuare sînt lucruri absolut sigure: a început războiul cu 390 000 de oameni și o artilerie uriașă; doar pregătirile pentru acest război au costat două sute de milioane; în clipa cînd vă scriu,

rușii dețin 70 000 de prizonieri, 246 piese de artilerie complete și mai trebuie luate în calcul cele căzute în apă sau îngropate; din scrisoarea vice-regelui reiese că numărul lor e mare. Cel al soldaților morți în luptă, din cauza bolilor sau a intemperiilor, se ridică pînă la 100 000. Nu cred că de la Vilna la Smolensk îi rămîn lui Napolean mai mult de 80 000 de oameni, iar în acest ultim oraș mai are în jur de 50 000. În ce privește artileria, e greu de știut cu cît a mai rămas; mi s-a spus că la bătălia de la Borodino avea cîte 2 000 de piese de fiecare parte; deși nu sînt militar, asta mi se pare absurd, totuși nu mă pot pronunța; acum îmi dau și mai puțin seama ce se poate obiecta buletinelor franceze care declarau 500 de piese de fiecare parte. Iau ca sigur că, îndreptîndu-se spre Moscova, Napoleon lăsase în urmă aproape toate piesele sale de poziție, ce urmează a ajunge la Smolensk. De cînd au început necazurile sale, a pierdut cel puțin 300 de tunuri; dacă îi mai acordăm tot atîta de fiecare calibru și pe tot drumul pînă la Vilna, e mult. Ce-i de făcut, însă, cu piesele de poziție în cazul unei retrageri grăbite? Și, unde sînt caii? Scrisoarea vice-regelui dovedește că în două zile au pierit 1 220. Starea francezilor nu se poate exprima: se povestesc lucruri ce te duc cu gîndul la asediul Ierusalimului. Toată lumea vorbește că ar fi mîncat carne omenească. Se dau asigurări că au fost văzuți frigînd un

om; cel puțin, toate relatările, scrise sau verbale, coincid în afirmația că au fost văzuți francezi aplecați asupra unui stîrv de cal și devorîndu-l cu poftă. A fost făcut prizonier un veteran ce purta pe mînecă *galoanele pliate*, semn de distincție pentru vechi servicii, participant la toate campaniile lui Bonaparte, inclusiv cea din Egipt, și care mai multe zile trăise cu puțină carne de mortăciune, iar de două, trei zile nu mîncase nimic. A fost dus în fața lui Demidoff, un om foarte bogat ce înrolase un regiment pe cheltuiala sa și activa ca voluntar. Deoarece tocmai se servea masa, i-a spus prizonierului francez că se poate așeza să mănînce. La vederea veselei, a vinurilor, a felurilor fine de mîncare, bietul francez a fost cuprins dintr-o dată de un tremur, neîncercat cu siguranță niciodată în fața dușmanului — efectul foamei, desigur — apoi a spus: *E posibil ca un ofițer rus să-mi facă onoarea a mă invita la această minunată masă, după toate ororile comise de noi în ținuturile Împăratului?* M-am interesat de la o mulțime de martori oculari asupra stării morale a prizonierilor, cu care nu se știe ce e de făcut; am primit diverse răspunsuri. Unii mi-au spus că erau obraznici și mai ales că nu cereau niciodată nimic. Alții au zis contrariul. Unei doamne, cunoștință de a mea, ce-i oferise unui prizonier o bancnotă albastră (cinci ruble), acesta i-a declarat: *Doamnă, o accept și vă mulțumesc foarte mult; dacă vă duceți vreodată în Franța, părinții mei vor fi fericiți să vi-o restituie.* Un exemplu, însă, nu e decît un exemplu. S-ar putea ca omul să fi fost dintr-o familie bună. Toți sînt de acord asupra faptului că prizonierii nu se plîng de comandantul lor. Unul dintre ei zicea că „e prea ambițios", o judecată deloc severă.

E lucru dovedit acum că Moscova, cel puțin în cea mai mare parte, a fost incendiată doar de ruși; sînt îndoieli chiar și în privința palatului Petrosky; singura crimă *directă* de acest gen ce i se poate reproșa incontestabil lui Napoleon e distrugerea Kremlinului. În rest, dacă rușii și-au dat foc la capitală din disperare, crima îi revine, indirect, tot ferocelui invadator.

E imposibil de aflat unde se află acest modern Attila. Se bănuiește că s-a oprit la Smolensk; în acest caz, e pierdut. E în stare să mai facă și o astfel de greșeală după toate celelalte. Cea a profanării de biserici este cea mai grosolană: cum ajungea într-un sat, biserica era transformată în grajd sau măcelărie; măruntaiele animalelor ucise erau atîrnate peste icoanele sfinților. Ca să faci așa ceva, trebuie să-ți fi pierdut de tot bunul simț, iar această comportare, independent de păcat, este un exces în plus din partea cuiva care a arătat atîta înțelegere față de religia mahomedană.

Acum două zile, monseniorul mare-duce a plecat să se alăture oștirii și trece drept sigură știrea

că împăratul îl va urma îndeaproape. Se pare că se dorește a-l face martorul unui triumf. Acum o lună și ceva am fost avertizați să ne facem bagajele, după ce împăratul și le face pe ale sale!

Ce să spui? Ce să crezi? În așteptarea a ceea ce se poate întîmpla, ne temem și să respirăm. Sînt obligat să închei, dar următoarele depeșe se vor lăsa puțin așteptate. Îi las, ca întotdeauna, domnului conte de Front libertatea de a suprima din scrisorile mele tot ce consideră superfluu sau mai puțin necesar, împreună cu omagiile mele.

Incendierea Moscovei

Către regele Sardiniei

(Fragment)

Sankt-Petersburg, 20 octombrie 1812

În fine, pot avea onoarea de a o înștiința pe Majestatea Sa, absolut sigur, că incendierea Moscovei este în întregime opera rușilor, datorată politicii cumplite ce promova ideea ca inamicul, în cazul că intră în Moscova, să nu găsească hrană și nici bogății. Într-un sat, foarte aproape de capitală, s-au confecționat, timp de mai multe zile, tot felul de obiecte incendiare, iar țăranilor li s-a spus că se construia un balon care să distrugă dintr-o singură lovitură întreaga armată franceză. Înainte de a pleca, domnul conte Rostopkin a deschis închisorile și a luat cu el toate pompele, ceea ce e destul de limpede; la fel de limpede este că locuința sa a fost cruțată și n-a pierdut nici măcar o carte. Faptul e fără echivoc. Dacă ne gîndim bine, lui Napoleon nu-i convenea să dea foc acestui superb oraș și a făcut tot posibilul ca să-l salveze, inutil însă, deoarece incendiatorii respectau cu strictețe ordinele primite, ajutați fiind și de vînt. Orașul a ars fără întrerupere din 5 pînă în 7, iar din 10 000 de case (printre care 800 de palate) n-au mai rămas decît vreo 2 000. Napoleon a pus să fie executați, nu știu în ce mod, o sumedenie de ruși, ale căror cadavre au fost expuse purtînd inscripția *incendiatori;* a mai executat de asemenea și mulți soldați, dar totul a fost în zadar. Mă îndoiesc că, de la incendierea Romei de către Nero, s-a mai văzut ceva asemănător. Martorii oculari nu găsesc cuvinte pentru a descrie pîrjolul. E de ajuns să vă spun că de la optzeci și patru de verste distanță se putea vedea clar acea splendoare lividă reflectată de nori în marile incendii și că un naturalist german atașat pe lîngă contele Alexis Razumoffsky îi scria că la cincisprezece verste depărtare se putea citi fără efort, în puterea nopții, la trista lumină a vîlvătăii. Repet

că pagubele sînt incalculabile, dar Rusia și poate întreaga lume au fost salvate prin acest mare sacrificiu. Înainte de a părăsi orașul, contele de Rostopkin a trimis după doi deținuți: unul rus, al cărui nume îmi scapă, fusese convins să traducă în rusă o proclamație franceză, unde era anunțată sosirea lui Napoleon, care îl copleșise de binefaceri pe omul nostru pe vremea cînd acesta își făcuse educația într-un colegiu parizian. După cum se vede, marele actor știa bine ce face. Celălalt, un anume Mouton, francez, ținuse niște cuvîntări instigatoare. Primului, Rostopkin i-a spus: *Sînteți un nelegiuit, un trădător nedemn de a fi pedepsit cu knutul și Siberia, așa cum își pedepsește patria trădătorii; vă voi da pe mîna răzbunării poporului.* Imediat, mulțimea, avertizată sau nu, Dumnezeu știe, l-a străpuns cu mii de lovituri pe acest nenorocit și i-a tîrît de picioare pe străzi cadavrul însîngerat. Lui Mouton, guvernatorul i-a zis: Sînteți vinovat, dar vă iert; mergeți la ai voștri și povestiți-le cum sînt tratați aici trădătorii. Evident, această judecată avea scopul să-i sensibilizeze pe francezi; prima e o infamie de cel mai înalt grad, la fel de îndepărtată de civilizație ca patul lui Procust sau taurul lui Phalaris. Contele Rostopkin e cumnatul prințesei Alexis Gallițin și prieten intim al familiei Golovin; deși frecventez asiduu cele două case, unde sînt primit cu multă prietenie, observ că de mai bine de o lună nu se

mai pomenește nimic despre el, de neiertat, într-adevăr, sub acest aspect.

Deoarece undeva chiar compatriotul meu, sfîntul Francisc din Sales se ferea să-l facă pe diavol mai rău decît e, trebuie să mărturisesc că Napoleon a încercat tot posibilul ca să evite depășirea măsurii. A mers personal prin spitale și le-a vorbit răniților ruși din dorința de a le alina suferința; nu era, însă, îndeajuns de ascultat. În ce privește jaful, în afară de faptul că fusese favorizat de incendiu, Napoleon nici nu l-ar fi putut împiedica, deoarece era uriașa pradă cu care-și momise armata și n-avea alte mijloace de a preveni o revoltă. Distrugerea Kremlinului e numai opera sa. Explozia a fost îngrozitoare; ajunge să vă spun că a făcut să se prăbușească clopotul de la Veliki-Ivan. Clopotnița a rămas în picioare, la fel și catedrala, dar numai pentru că minele n-au explodat, fie că erau defecte, fie că fitilele au fost tăiate dintr-o fericită cutezanță de către cazaci; cel puțin așa mi s-a spus, dar eu nu sînt foarte convins.

La intrarea lor în oraș, francezii au trimis o patrulă de protecție, formată din cinci oameni, la catedrala catolică Sfîntul Ludovic; e singura care a fost cruțată și a slujit de adăpost pentru mulți oameni și lucruri. Întreaga preoțime rusă dispăruse, cu excepția unui singur preot, care l-a întrebat pe parohul catolic dacă-l sfătuia să țină slujba. Acesta

il încurajă plin de însuflețire, așa încît preotul merse să ceară permisiunea — obținută imediat — de a oficia serviciul divin. S-a rugat pentru Împărat iar cu ocazia zilei sale de naștere, a cîntat un *Te Deum* în mijlocul flăcărilor; o acțiune frumoasă, însă e singura. Ea dovedește, după atîtea altele, că dîrzenia conștiinței e îndreptățită întotdeauna și pretutindeni.

Interesant de remarcat că pe lîngă o armată de 400 000 de oameni n-a fost atașat măcar un singur preot sau vreun însemn oarecare de cult, ceea ce cred că nu se întîmplă nici la popoarele păgîne. La Moscova nici un francez n-a intrat în biserică în cele șase săptămîni de ocupație, afară de (lucru notabil) cinci, șase ofițeri făcînd parte din familii ale vechii nobilimi franceze. Restul părea să nu aibă vreo idee despre religie; unii, din cîte mi s-au relatat, ar fi spus: *Ce înseamnă Dumnezeu? Ce vreți să spuneți?* Ciudat e că par a nu fi renunțat la botez, nu se știe de ce. Toți copiii născuți în aceste șase săptămîni au fost duși la biserică și botezați.

Voi renunța acum la stilul de relatare prozaic în favoarea celui poetic, încercînd să descriu primele cinci, șase zile. Toate pivnițele prăbușite în același timp; o mulțime de tîlhari dezlănțuiți și furioși; sînge curgînd pe străzi, amestecat cu vin și rachiu; dușmanii se ucid între ei în mijlocul flăcărilor; nenorociți arși prin case; alții fugind unde vedeau cu

ochii, jefuiți de zdrențele luate ca să se acopere etc., etc. În nici o limbă nu se poate reda acest spectacol. De o mie de ori nenorocire celui ce a provocat atîta îngrozitoare nefericire, chiar dacă n-a dorit-o! În plus, berbecul sacrificat n-avea preț, dar se pare că Isaac e salvat!

Peste tot, lumea se întreabă: *Unde e Napoleon?* Unii spun că a fugit, dar nimic nu dovedește acest lucru, ci dimpotrivă. De la sosirea amiralului la Minsk, un singur om ar trece cu greu. Să fi sosit momentul solemn al răzbunării divine? Îmi vine greu să închid pachetul fără a avea un răspuns, dar am prevăzut acest lucru pe care l-am crezut întotdeauna sigur și inevitabil: numai data îmi lipsește. Orice s-ar întîmpla, cred că e de datoria mea să-mi pun pana să lucreze ca să nu las nimic nespus despre unul dintre cele mai mari evenimente ale lumii.

Acesta este adevărul referitor la Moscova: Majestatea Sa se poate considera ca și cum ar fi fost de față; l-am aflat de la autoritatea cea mai irecuzabilă și se află sub pecetea celui mai strict secret, deoarece aici trebuie să spui că *francezii au făcut totul*, deși oamenii cu judecată nu se lasă înșelați de această jonglerie politică.

Napoleon i-a dat 6 000 de ruble unui rus (iar el a avut lașitatea de a le accepta) pentru a desprinde crucea fixată în vîrful bisericii Veliki-Ivan, dusă la

Paris ca trofeu. Mi s-a dat drept sigură informația că, la cîțiva pași de la turn, acest om atît de josnic curajos a fost prădat de tîlhari, fără să-i mai rămînă o copeică.

Rolul Franței

După tot cît ne-a făcut Franța să suferim, pe noi și Europa, sentimentul care ne-ar îndepărta de ea ar părea destul de firesc; totuși, el ar fi înșelător, iar axioma propovăduită de zece ani încoace pare mai adevărată ca niciodată: *salvarea e posibilă doar prin Franța.*

Dacă îi luăm unul cîte unul pe francezi și-i analizăm, dacă medităm asupra extravaganțelor de neînțeles de care e plină istoria lor, ne întrebăm de ce se leagă acest soi de supremație exercitată de ei asupra altor popoare, fapt imposibil de negat. Dat fiind că situația trebuie acceptată așa cum e, să vedem ce foloase se pot trage de aici, deoarece nu există nici un semn că s-ar schimba ceva.

Francezii au mai cu seamă două privilegii cu totul excepționale: cel de a intra la alții cînd vor și de a nu lăsa pe nimeni la ei și cel de a fi desemnați de Providență să lovească, mai mult sau mai puțin

decisiv, în puterile care prezintă o amenințare pentru independența altora. I-au oprit pe Attila și pe Sarazini în Europa. Apoi au atacat Semiluna în Asia și în Africa; au întemeiat un imperiu francez la Constantinopol și un altul la Ierusalim. Într-atît au impresionat întregul Orient, încît și acum europenilor li se mai spune acolo *franci*, iar Tasso numea armata creștină *il popolo franco*. Ce putere mare era Austria sub Carol al V-lea! Părea că se îndreaptă direct spre monarhia universală. Franța nu-i era egală nici pe departe; cu toate acestea, sub Francisc I, într-o luptă la început inegală, și-a stopat marea rivală; curînd, împreună cu Richelieu al său, și-a reluat superioritatea; la începutul secolului al XVIII-lea, deși total lipsită de armată și de bogății, umilită chiar de marile înfrîngeri, reușește să o împartă în două; în fine, la începutul secolului nostru a distrus într-atît echilibrul încît ne întrebăm dacă-și va mai reveni vreodată. Un singur gînd ne poate liniști: acela că francezului, excelent cuceritor, îi lipsește talentul de a păstra ce-a obținut; el și-a pierdut întotdeauna teritoriile îndepărtate cu aceeași ușurință cu care le-a dobîndit; de aici, însă, și pînă la nădejdea de a-l umili și deposeda e mult. Poate că n-a fost veac în care unii să nu se fi mîndrit că au strivit sau îmbucătățit Franța. Cîte speranțe nu s-au cheltuit, în această privință, la începutul ultimului secol! Totul ducea la concluzia că ele se vor împlini,

iar numeroşi francezi, chiar dintre cei mai înţelepţi, începuseră să-şi piardă curajul. Cu toate acestea, o schimbare s-a petrecut într-o clipită: tronul Spaniei le revenea Burbonilor, iar teritoriul francez se mărea substanţial.

În momentul de faţă, cînd Franţa e epuizată, cînd Napoleon a pierdut, în patru sau cinci luni, cinci sute de mii de oameni, precum şi reputaţia sa, e firesc să se facă din nou speculaţii asupra slăbirii Franţei şi să se spere că s-a terminat cu supremaţia sa; cei ce cred asta se vor înşela acum, ca şi altădată şi va fi cu atît mai rău pentru puterile vecine ce-şi vor fi făcut planuri, bazîndu-se pe această zadarnică speranţă.

După Berezina

Sankt-Petersburg, 17/29 decembrie 1812

L-am lăsat pe Napoleon de cealaltă parte a Berezinei. Traversarea rîului l-a costat mii de oameni şi aproape toată prada de la Moscova. Abia ajuns pe malul drept, a dat ordin să se distrugă podul. I s-a arătat ce lăsase în urmă, la care a răspuns: *Nu mă interesează ăştia! Să scape cum pot.* Fermecător!

Aici, se manifestă o mare nemulţumire împotriva amiralului Ciciagoff care, venind de la Minsk, unde fusese acuzat de a fi ajuns prea tîrziu, ar fi putut se spune, să-l oprească şi să-l prindă pe Napoleon. Cu această ocazie s-au ridicat împotriva lui toţi duşmanii, pe care nefericirile sale casnice şi favorurile acordate de Împărat, îi mai potoliseră puţin. Majestatea Sa a lăsat să-i scape într-un grup restrîns: *Planul e ratat*, dar nu cu intenţia de a-i aduce o critică mareşalului şi niciodată nu i-a arătat vreun semn de nemulţumire, fie că realmente n-are nici o vină, fie că el are, ca întotdeauna, aceeaşi influenţă asupra Împăratului, fie că maestrul doreşte să-şi susţină lucrarea. După mine, trupele ruseşti nu sînt întrecute de nimeni în lume în privinţa valorii şi impetuozităţii atacului. Referitor la ceea ce numim *manevră*, le cred ceva mai în urmă şi mă îndoiesc că Napoleon a dezminţit această părere. Bonaparte a trecut Berezina la 29 noiembrie (stil nou) în apropiere de orăşelul Studianka şi îşi continuă marşul asupra Vilnei, urmărit şi hărţuit tot timpul de trupele ruseşti. Ca să ajung direct la efecte, v-aş spune că, de la Berezina la Vilna inclusiv, inamicul a mai pierdut în jur de 30 000 de oameni şi 400 piese de artilerie. Pare sigur că Napoleon n-a intrat în Vilna, ci doar în suburbii. În rest, părerile nu mai coincid cînd e vorba de drumul precis pe care a apucat-o şi măsurile de prevedere luate ca să-şi salveze propria

persoană. Toți cad însă de acord că, îndepărtîndu-se de Vilna, nu mai avea pe lîngă el, ca persoane de încredere, decît pe ginerele său, viceregele, pe Murat și pe Berthier; că era îmbrăcat într-un frac simplu, fără nici o distincție; că, dimpotrivă, Eugen era în mare ținută și că întreaga suită se reducea la 15 lăncieri și 11 soldați din garda napolitană. Nu-mi iau răspunderea pentru nici unul dintre aceste detalii și, de altfel, în marile evenimente, importante rămîn masele și rezultatele. Nici pe departe nu și-ar fi închipuit francezii că rușii se vor năpusti asupra Vilnei cu o astfel de repeziciune. Într-o asemenea măsură s-au înșelat, încît au luat avangarda rusă drept ariergarda franceză, care nici nu mai exista, iar un aghiotant al lui Davoust, trimis în recunoaștere, s-a trezit luat prizonier. Graba aceasta e foarte binevenită, deoarece francezii n-au mai avut timp să comită dezordine sau să dea foc la vreun magazin. Rușii au găsit la Vilna o cantitate uriașă de provizii de tot felul. Urmărirea a continuat pînă la Kovno pe Niemen, iar între timp au mai fost luați 6 000 de prizonieri și capturate 22 de tunuri, nu 23 așa cum s-a spus la curte. Grodno e ocupat; rușii mărșăluiesc spre Varșovia și Koenigsberg și, fiindcă nu se știe încă ce hotărîre a luat Napoleon, ce va face cu cei aproape 1 500 de oameni, dezbrăcați și flămînzi cu care a trecut Niemenul, trebuie să mă opresc aici. În 25 iunie intrase în Rusia cu 480 000 de oameni;

i s-au mai alăturat încă 100 000; a dat foc sau a pus să se dea foc fostei capitale, după ce a străbătut ca învingător imensul spațiu ce-l desparte de graniță; a înspăimîntat Rusia și Europa; l-a obligat pe conducătorul Imperiului să ne avertizeze că nu se simțea în siguranță la Sankt-Petersburg și a pregătit în mod public transportarea a tot ce prezenta o valoare; a adus cu el femei, copii, meseriași de tot felul pentru a întemeia o colonie franceză; își amînase intrarea publică în Sankt-Petersburg pentru primăvara viitoare; era sigur că . . . etc.; — iar pe 10 decembrie același an, adică după trei luni de la intrarea în Moscova, a ieșit din Vilna ca un bandit plătit, fără bani și fără soldați. S-a înșelat totalmente și, totuși, gîndise bine; iată marele fenomen ce nu va fi niciodată îndeajuns de admirat. La nefericitele conferințe de la Erfurth și Tilsitt era convins, prea bine, de ascendentul său asupra Împăratului. Înainte de a începe ultimul război spunea: „E un copil; îl voi face să plîngă lacrimi de sînge". Același lucru l-a mai spus și într-o scrisoare, căzută în original în mîinile Împăratului. El e cel ce-a plîns lacrimi de sînge congelat, dar cine i-ar fi spus-o? Iată cum a gîndit: 1. Geniul meu îl strivește pe cel al lui Alexandru, nu va îndrăzni să mi se opună; 2. Voi întrerupe negocierile printr-un atac neașteptat și-l voi face să-și piardă capul; 3. Voi izola unul sau mai multe din corpurile de armată împrăștiate cu atîta

lipsă de prevedere pe un spațiu de mai bine de opt sute de verste și le voi face să dispară cu depozitele lor cu tot; 4. Dau o singură mare bătălie, care, cu un prinț atît de timid, va duce la terminarea războiului; 5. Le voi oferi țăranilor libertatea, iar revolta se va generaliza; 6. Prințul Bagration fiind izolat de Barclay de Tolly, nu vor mai putea face joncțiunea, fiindcă în Rusia, ca pretutindeni, pentru a merge de la un punct la altul, linia dreaptă a cea mai scurtă; 7. Ca să-și salveze capitala, rușii vor da o bătălie pe care o vor pierde, în mod sigur, avînd în vedere inferioritatea lor incontestabilă, a cavaleriei în special; 8. Moscova, cu numeroasa sa populație, ce cuprinde cea mai numeroasă și mai bogată nobilime din lume, îmi va aduce destule bogății pentru a încheia cucerirea Rusiei și a Europei; 9. Dacă pînă la urmă nu izbutesc, cancelarul e cu mine și voi face pace. Fiecare din aceste propoziții, luată în parte, e plauzibilă; împreună par perfect demonstrative și, totuși, toate l-au indus în eroare. Împăratul a spus: „Îmi amintesc unul din discursurile de la Erfurth: *la război, perseverența face totul, eu prin ea am învins*; îi voi dovedi că-mi amintesc lecțiile sale". Nobilime și popor s-au sacrificat la fel. Cuvinte ca *impozite, contribuții, subvenții* etc. nu exprimă totul: nici chiar cel de *participare* nu e de ajuns: s-a dăruit fără limite sau măsură. Moscova l-a pierdut pe

Napoleon: dacă asculta sfatul generalilor săi de a nu intra în ea, ci de a se îndrepta în cea mai mare grabă asupra mareșalului, la Kaluga, se isprăvea cu Rusia, dacă avem în vedere inferioritatea binecunoscută a mareșalului și dezorganizarea atît de mare a armatei sale, încît, după bătălia de la Borodino, existau 15 000 de jefuitori asupra cărora, pînă la urmă, a fost nevoit să tragă; într-o scrisoare confidențială, de care am cunoștință, Kutusoff scria: „Armata mea îmi face mai multe necazuri decît dușmanul". Napoleon, însă, a dorit să intre în Moscova. Trei motive îl puteau determina: orgoliul, posibilitatea jafului și pacea, pe care credea că o poate cumpăra aici mai ușor, dar nimic n-a fost așa cum a crezut. Cel mai mult l-a surprins absența oricărei forme de autoritate. A așteptat trei zile delegații ce nu mai apăreau, spre marea sa mirare. — Unde sînt autoritățile? — Nu există. — Și guvernatorul? — A plecat după ce a deschis închisorile și a luat cu el pompele. — Dar Senatul? — A dispărut și el. — Unde sînt ofițerii inferiori, civilii și militarii, clerul, mai-marii peste cartiere? — Cu toții sînt departe.

Pînă la urmă, cea mai importantă persoană din Moscova s-a dovedit a fi directorul unui orfelinat, ce n-a voit să-i părăsească pe sărmanii copii. L-au căutat, l-au îmbrăcat și i l-au prezentat lui Napoleon. Cu această strălucitoare escortă a intrat în marea capitală. Absența oricărei autorități îi făcea extrem

12*

de dificilă comunicarea cu populația de care nu se putea lipsi: a trimis delegați prin satele din jur pentru a-i anunța pe țărani că era liniște, că puteau veni cu merinde, că totul va fi plătit etc., dar țăranii au masacrat delegații, deși ruși, fără să aducă nimic. În același timp, a început focul. Trebuie să mărturisesc: aceste flăcări au ars norocul lui Napoleon. Richelieu, sfătuit de Machiavelli, n-ar fi putut inventa ceva mai hotărîtor. În ciuda evidenței, Napoleon a pus să fie judecați de o comisie militară douăzeci de nenorociți numiți de el incendiatori și a executat opt sau zece dintre ei, deși aceștia îndepliniseră niște ordine îndreptățite. S-a încăpățînat, totuși, să rămînă în capitala distrusă. Îl distra să locuiască la Kremlin și să facă de acolo buletine. Oare ce se petrecea în această minte infernală? Probabil că nu vom ști niciodată totul. Unii cred că mareșalul-prinț de Smolensk, numit nu degeaba *Vulpea bătrînă*, și-a bătut joc de Napoleon, ceea ce nu-i puțin lucru; că nu e adevărat că primul i-ar fi răspuns celuilalt atît de tăios și de trufaș cum se spunea și cum am scris și eu; că, dimpotrivă, spusese că el, Kutusoff, *nu-și putea asuma nici o răspundere urmînd ordinele primite; că tot ce putea face era să trimită la Petersburg*. IAR ÎN AȘTEPTARE SĂ NU ÎNTREPRINDĂ NIMIC (iată vulpea!). Nu mi-e greu să fiu de acord cu această presupunere. Oricum, Napoleon a petrecut treizeci și opt de zile la Moscova,

iar, între timp, mareșalul își organiza armata; a făcut rost de 60 000 de foarte buni recruți, a plasat în urma lui tot atîția (de care nici n-a avut nevoie) și și-a procurat o ambulanță formată din 30 000 de cai. Din acest moment, echilibrul a fost rupt și Napoleon n-a mai reușit să-l readucă la ce-a fost, deși întîlnise 50 000 de oameni pe drumul său spre Orcin. Părea sigur că, văzînd, în fine, cu ochii, prăpastia din fața lui, luase hotărîrea de a-și părăsi linia de operațiuni, devenită mai mult decît hazardată în urma manevrelor decisive ale contelui de Wittgenstein asupra Polock-ului și Wittebsk-ului, ca să se arunce asupra guberniilor Tula și Kaluga, bogate și fertile. De aici, atacul din 24 octombrie asupra localității Maloiaroslaveț (gubernia Moscova), despre care nu s-a vorbit prea mult, deoarece la început nu se realizase că era cel mai înalt punct al unei parabole ce urma să-și schimbe sensul. Ni se spune chiar că *fusese un fals atac;* dar, dacă se dă un fals atac, nu se șarjează de opt ori la rînd. Pînă la urmă, a fost nevoit să dea înapoi și, din acest moment, începe un șir de nenorociri, considerate de mine fără egal. Ca să găsesc ceva asemănător trebuie să mă duc cu gîndul la înfrîngerea sarazinilor de către Carol-Martel, la a hunilor de Clovis și Aetius, a cimbrilor și teutonilor de Marius; se poate ajunge și pînă la Cambyse, dar fără a reuși o comparație perfectă. În cinci luni, sau mai bine zis în trei, am văzut dispă-

rînd o jumătate de milion de oameni, 1 500 piese de artilerie, 6 000 de ofițeri, toate bagajele, toate echipajele, bogății imense, tot ce aduseseră și tot ce luaseră francezii. Mi s-a spus că, într-un regiment de cazaci de aproximativ 500 soldați, partea fiecăruia a fost de 84 de ducați. S-au vîndut berline cu 50 de ruble și ceasuri făcute de Bréguet cu 25 de ruble. Suferințele omenești, însă, depășesc orice imaginație și nu lasă loc, chiar și cînd e vorba de cel mai crud dușman, decît la milă. Cei mai mari atei sînt loviți de această nenorocire, în urma unui război care avea satisfacția de a face din jertfele cele mai revoltătoare un capitol al tacticii sale. În ce mă privește, cred că niciodată Dumnezeu nu le-a spus oamenilor mai răspicat: ACESTA SÎNT EU. Francezii au dat dovadă de cele mai mari și ultime eforturi de curaj și răbdare, nu s-au revoltat niciodată (de necrezut!), dar ce putere are omul în fața fierului, a foamei și a frigului adunate la un loc? Au dispărut și s-au predat cu miile; 300 000 de oameni au murit; 200 000 au fost făcuți prizonieri și duși pînă la granița cu Siberia; 1 000 de tunuri, capturate de ruși, vor alcătui un monument colosal la Moscova; alte 500 au fost îngropate sau aruncate în apă chiar de francezi. Cei ce au văzut acest spectacol de aproape nu găsesc cuvinte să se exprime. Unul scrie: *Am mers două sute de verste pe cadavre*. Iar altul: *Am intrat în Vilna trecînd printre cadavre* etc. Sînt

convins că Majestatea Voastră va citi cu interes o scrisoare ce-i va ține loc de toate; e de la fratele meu Xavier și am ales-o deoarece e scrisă de un martor ocular și străin de orice exagerare.

„Vilna, 9/21 decembrie. Nu pot să-ți fac o descriere a călătoriei făcute. Cadavrele francezilor acoperă drumul care, de la Moscova pînă la graniță (în jur de opt sute de verste), arată ca un neîntrerupt cîmp de bătaie. În apropierea satelor, majoritatea arse, spectacolul devine și mai îngrozitor. Trupurile sînt înlănțuite, iar în multe locuri unde nefericiții se adunaseră în case, au ars fiindcă n-au mai avut puterea să iasă. Am văzut case cu cîte cincizeci de cadavre la un loc, iar printre ele trei, patru oameni încă vii, despuiați pînă la cămașă pe un frig de minus 15 grade. Unul mi-a spus: Domnule, scoateți-mă de aici sau ucideți-mă; mă numesc Normand de Flageac, sînt ofițer ca și voi. Nu-mi stătea în putere să-l ajut. I-am dat haine, dar n-aveam nici o posibilitate să-l scap; am fost nevoit să-l las în locul acela oribil. Un conte Berzetti din Torino mi-a spus că sîntem rude și mi-a cerut ajutor. Am trimis imediat un cal și un cazac să-l ia, dar grupul de prizonieri plecase deja: nu știu ce s-a întîmplat cu el (îl caut peste tot). Oriunde și pe toate drumurile întîlnești astfel de nenorociți ce se mai tîrăsc încă, murind de foame și de frig; marele lor număr face să nu poată fi luați

la timp și cei mai mulți mor în drum spre tabăra de prizonieri. La vederea fiecăruia dintre ei mă ducea gîndul la diabolicul ce i-a adus în acest hal de nenorocire".

Scrisoarea atinge o chestiune dureroasă și anume imposibilitatea de a da ajutor. Imaginați-vă un pustiu, unde nu se văd decît cadavre, lupi, corbi și zăpadă; aceasta e scena de la Moscova pînă la frontieră și nimeni nu poate face nimic. Prizonierul moare de frig și de foame și e ucis de căldură și hrană. Monseniorul mare-duce Constantin a dus el însuși pe cîțiva dintre acești nefericiți în propriile sale bucătării, dînd ordin să fie cît mai bine îngrijiți posibil: la primele linguri de supă mureau. Trăind de două luni și ceva cu mortăciuni de animale și chiar de oameni (asupra acestui punct nu mai există nici o îndoială), cei mai mulți dintre ei răspîndesc o duhoare atît de dezgustătoare, încît trei sau patru persoane sînt de ajuns pentru ca în casa respectivă să nu se mai poată intra. Uriașul număr de cadavre a atras pînă și atenția guvernului: la Moscova, puțurile aflate pe lîngă fiecare casă sînt ticsite de cadavre de francezi. S-a ordonat să fie astupate cu diverse materiale și definitiv desființate, cu condiția să se sape altele. Comisarii guvernului au numărat la Borodino și în împrejurimi 42 000 de cadavre de cai și dacă te gîndești că asta nu-i nimic în comparație cu cele umane, ți se face rău. Guvernul luase hotărîrea să le ardă, numai că e nevoie de lemne și de mult timp. În mai multe părți au început să se manifeste boli destul de periculoase, în timp ce la Odessa ciuma continuă să facă ravagii. Domnul să ne ajute!

Împăratul, sosit la Vilna în 22 decembrie (stil nou), declara că nu va uita în viața sa oribilul spectacol la care a fost martor. Imediat, l-a însărcinat pe generalul conte de Saint-Priest, ofițer francez de mare valoare (în serviciul Rusiei), cu inspectarea tuturor prizonierilor pentru ca să nu li se facă nici un rău, ci, dimpotrivă, să fie ajutați. Primii vor putea fi salvați, însă ceilalți? Sînt pe puțin 200 000. Cine știe dacă măcar douăzeci sau treizeci de mii își vor revedea căminele?

Multe nume distinse și-au aflat aici sfîrșitul. Contele Alfred de Noailles, aghiotant al *prințului de Neuchâtel* (Berthier), a fost ucis la Berezina. Asupra lui s-a găsit portretul soției sale. L-am văzut. Sîngele nefericitului tînăr pătrunsese în cutie și formase o hidoasă semilună în josul imaginii. El avea douăzeci și șapte de ani, iar soția sa are douăzeci. În timp ce el era ucis sub drapelul lui Bonaparte, fratele său mai mic (contele Alexis) fugise din Franța și venea încoace pentru ca de aici să treacă în Anglia, de unde să încerce să-și slujească în vreun fel stăpî-

nul, pe Ludovic al XVIII-lea. — *Unul va fi prins, iar celuilalt i se va da drumul.*

La Vilna, Majestatea Sa Imperială a dat mii de dovezi de bunătate și de mărinimie. Prințul de Smolensk a primit marele cordon al Sfîntului Gheorghe, un *nec plus ultra* al onorurilor militare. Seniorilor polonezi le-a spus: „Domnilor, am uitat totul; să trecem cu buretele peste trecut: sper ca de acum înainte...". Sfîrșitul acestei fraze e relatat în mai multe feluri; cum, însă, suveranii, obligați să spună asemenea fraze, o fac mai bine decît alții, avem datoria să nu le repetăm, cel puțin în cazurile cînd nu le-am auzit personal sau nu sîntem foarte siguri.

Unde se află Napoleon și ce va face? Toată lumea se întreabă acest lucru fără a găsi un răspuns. Unul spune că va merge la Viena, altul că se îndreaptă spre Dresda, iar altcineva că a pornit direct la Paris. Nimic nu e sigur încă. Unii cred că-și va înjgheba o armată, dar asta mi se pare imposibil. Cine-l va mai urma după o asemenea îngrozitoare catastrofă? Franța și Germania sînt în doliu. Să luăm în calcul doar ofițerii: au pierit aproape 8 000. E întreaga știință și experiență franceză. Cum se va mai umple acest teribil gol? etc. — În sfîrșit, vom vedea.

Iată un cîmp larg deschis diplomației, dacă ea e înțeleaptă. La Vilna, Împăratul a spus: Domnilor, am învins; acum e nevoie să dovedim că sîntem demni

de victorie. Doresc și sper acest lucru din toată inima.

Ce va face Austria? Împăratul va fi părinte sau suveran? Ce vor face francezii? Mă gîndesc la un partid republican ce n-a murit; la un partid constituțional, format din cîțiva ambițioși, ce va pune mîna pe copil ca să domnească printr-o regență; la un partid regalist etc. Ce va face Anglia care se teme de Rusia, slujindu-se de ea, și are interesul ca cele două coroane, ale Franței și Spaniei, să nu aparțină aceleiași familii? Ce va face Spania care, în cei patru ani de revoluție, n-a produs încă un adevărat talent în materie de organizare militară sau civilă și a cărei constituție nu e decît o treabă de avocați?

Ar fi o cutezanță să faci profeții asupra unor evenimente ce urmează a fi decise de atîtea interese și pasiuni îmbinate și puse în joc. Cel mai probabil lucru e că Revoluția va merge mai departe ca și pînă acum, adică fără ca străinii să se poată implica în mod eficient; că francezii vor avea mult de suferit, așa cum e și drept, dar vor restabili Bourbonii în Franța și în Spania, iar pe Papă la Roma; chiar dacă li se iau sau li se smulg prin izbîndă posesiuni întinse, nu vor fi privați, totuși, de o mare creștere a teritoriului.

Spun și eu ca pretorul roman, *Paret*. Viitorul va aprecia aceste ipoteze.

Un bal la curtea Țarului

Sankt-Petersburg, 5/17 ianuarie 1817

Domnule conte,

În prima zi a anului (stil vechi; 13, stil nou) au avut loc festivitățile obișnuite, binecunoscute de Excelența Voastră: dimineața, ceremonia oficială, iar seara, bal mascat la marele Palat de Iarnă și supeu la Ermitage. Ca să-ți poți face o idee, trebuie să vezi această adunare de oameni. Cred că e ceva unic în Europa. De fapt, e un fel de *saturnalia* și, din acest punct de vedere, Împăratul îi acordă o corectă și bine gîndită importanță. Cu această ocazie, în palatul suveranului se amestecă toate stările: țăranul îl înghiontește pe prinț; te apropii de stăpîni, te uiți la ei, îi admiri; poporului îi place enorm asta și ar însemna să-l cunoști prea puțin pe Împărat ca să nu fii convins că îl încîntă plăcerea lor.

Anul trecut, doamnele noastre s-au expus, amestecîndu-se în mulțime, așa că în acest an au cerut permisiunea să aștepte supeul în saloanele Ermitage-ului, ceea ce li s-a îngăduit fără probleme, eticheta avînd oarecare pondere. Încă o dată, am onoarea să atrag atenția Excelenței Voastre că aici ministrul străin, dacă nu e susținut de o conjunctură

favorabilă și personală, are deseori nevoie de filosofie. Doamnele din corpul diplomatic au dat dovadă în ultima vreme de atîta rătăcire și neatenție, încît imaginația lor și chiar cea a soților lor ar putea, fără o prea mare vinovăție, să vadă aici intenția. De altfel, sînt nevoit, domnule conte, să vă aduc la cunoștință observația care e posibil să vă fi scăpat, cu toată importanța sa, absorbit fiind de treburile curente, că soțiile de ambasadori au uneori fiice care nu pot fi total separate de mamele lor, așa cum se cere; astfel, se întîmplă că, foarte firesc și în virtutea descendenței, ele participă, pînă la un anume punct, la onorurile acordate mamelor: nu e deloc imposibil ca soția unui trimis extraordinar să stea în picioare lîngă fiica unui ambasador care e așezată. Asta face să-ți înghețe sîngele în vine. Doamnele tratează acest punct de drept public cu o profunzime în fața căreia noi sîntem niște copii. Ar fi inutil să-i spun Excelenței Voastre că, aceste probleme importante neinteresînd sexul nostru, am fost amabil ca de obicei. Fiicele ambasadorului stăteau în picioare, la o oarecare distanță de mama lor, așezată, așa cum e firesc.

Un personaj care m-a distrat teribil a fost un negustor din Cașmir, sosit aici cu o grămadă de șaluri, după cum mi-a spus; împingîndu-se ca și ceilalți, a ajuns pînă la noi; dacă poți, trebuie să intri în pielea unui levantin aflat în fața unui asemenea

spectacol; cred că-l ia drept o nălucire. Vorbea cu noi ca şi cum l-am fi înţeles ce spune; cînd Majestatea Sa Împărăteasa, strălucitoare de graţie şi diamante, mi-a făcut onoarea a-mi adresa cuvîntul, caşmirianul, într-un exces de admiraţie, continua să vorbească cu voce tare privind-o pe suverană; cred chiar, dacă mă gîndesc la atitudinea sa şi la direcţia privirii că i se adresa. *Ce spune?* mă întrebă Majestatea Sa Împărăteasa, *Doamnă, sînt sigur de ceea ce spune, dar n-aş putea să vă tălmăcesc*. Aş fi dat oricît să mă aflu pentru o clipă în mintea acelui om. Un alt personaj, cu totul diferit, aflat la bal, era faimosul Ţernîi Gheorghi (Gheorghe cel Blestemat), un şef care a făcut să se vorbească atîta despre el; şi-a ucis tatăl, mama sa onorîndu-l cu epitetul de *blestemat* după acea execrabilă crimă; apoi, pentru a-l merita şi mai mult, şi-a omorît fratele, spînzurîndu-l cu miinile lui, informaţii deţinute de mine de la o sursă serioasă; era un spectacol straniu. Îmi spuneam că gunoiul musulman produce aceste plante străine Europei.

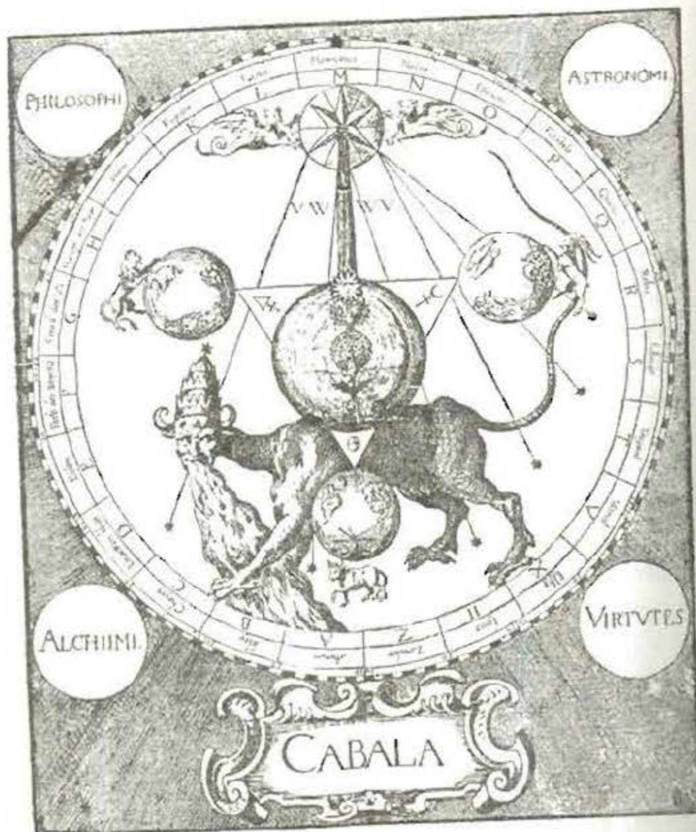
Iluminaţia sălii de la Ermitage e ceva nou, inventat de un italian pe care Excelenţa Voastră nu-l cunoaşte: nu se vede nici o lumină, toate sînt aşezate îndărătul pilaştrilor şi al ornamentelor formate din tuburi de sticlă, lucrate în interior în spirală, în aşa fel încît lumina, străbătîndu-le, să dea ochiului impresia unei străluciri îndreptate permanent în sus; nu înţeleg prea bine *cum* e executată această decoraţie, dar e magnifică. La masa miniştrilor au luat parte aproape şaizeci de persoane. Împăratul a făcut turul ca de obicei, adresînd cuvinte pline de amabilitate fiului meu, mîngîindu-l din spate; cînd a trecut prin faţa noastră, retrăgîndu-se, a binevoit a repeta: *Ne pare foarte rău că tînărul pleacă*. Soţia mea a avut şi ea parte de curtenia supremă, admirîndu-l mult pe împăratul Rusiei care, la acest gen de festivităţi, cunoaşte foarte bine arta de a disimula suveranul. Foloseşte tonul, dezinvoltura şi formulele obişnuite în lumea bună: el *are onoarea de a fi prezentat unei doamne; roagă să fie scuzat;* spune: *Îmi permiteţi*, la fel de bine ca oricare altul. Cu doamnele, în special, e numai nobil. În fond, aşa şi trebuie, căci e într-adevăr un gentilom, ceea ce nu-i atît de uşor pe cît s-ar crede: puterea are întotdeauna multă bunăvoinţă.

M-am mai uitat o dată, în strălucirea miilor de făclii, la tablourile văzute şi admirate de atîtea ori la lumina zilei; m-am despărţit de un preot de la *Carlo Maratta* căruia i-am cerut de cînd sînt aici de o sută de ori binecuvîntarea, fără să înţeleg de ce se încăpăţîna să nu întindă mîna. În fine, domnule conte, am ieşit din rotondă la miezul nopţii, spunîndu-mi cu o vie strîngere de inimă: *E pentru ultima oară*. Omul se întristează întotdeauna la acest cuvînt; e o copilărie de care nu se poate dezbăra.

După curte, cele mai frumoase serbări au loc la ambasadorul Angliei, un reprezentant demn de bogăţia şi de puterea ţării al cărei trimis e. În fiecare marţi dă un bal unde sînt invitaţi toţi cei îndreptăţiţi. Pentru unii dintre noi, la astfel de întruniri, supeul nu e obligatoriu; aici e cu totul altfel: un bal de o sută de bilete presupune un supeu cu o sută de tacîmuri. Acest lux majorează extrem de mult cheltuielile oricărei case, de la negustor pînă la ambasador. O dată pe săptămînă, milord Catheart mai organizează o întîlnire cu mult mai puţin numeroasă, dar mai plăcută, mărginită aproape numai la corpul diplomatic, şi unde se face muzică de către doamnele şi domnişoarele talentate aparţinînd acestei clase.

Domnul ambasador al Franţei procedează exact invers; la el n-au avut loc niciodată serbări. E chiar dezaprobat, dar cred că are motive: se află în doliu. — De altfel, mă tem că nici nu înţelege această ţară.

Consideraţii asupra Franţei

Caracterul fatal al Revoluţiei franceze (1797)

„Cum e posibil (se scrie peste tot) ca vinovaţii cei mai mari să triumfe pretutindeni în lume! Un regicid oribil are parte de tot succesul la care sperau cei ce l-au comis! Monarhia a amorţit în toată Europa! Duşmanii săi îşi găsesc aliaţi pînă şi pe tronuri! Celor răi le reuşeşte totul! Ei îşi realizează cele mai colosale planuri în vreme ce tabăra celor buni e urmărită de ghinion şi ridicol în tot ce întreprinde! Fidelitatea e hărţuită peste tot în Europa! Cei aflaţi în fruntea statelor greşesc în mod constant! Marii generali sînt umiliţi" etc.

Fireşte că e aşa, fiindcă prima condiţie a unei revoluţii decretate e ca tot ce-ar fi putut-o preveni să nu existe, iar celor ce vor s-o împiedice să nu le reuşească nimic. Niciodată, însă, ordinea nu e mai evidentă, nici Providenţa mai palpabilă ca atunci cînd acţiunea superioară se substituie celei a omului şi intervine singură: e ceea ce vedem în acest moment.

Faptul cel mai izbitor în Revoluţia franceză e acea forţă puternică ce trece peste toate obstacolele. Vîrtejul ei ia cu sine, ca pe un pai, tot ce-i

opune puterea omenească: nimeni nu i-a stînjenit nepedepsit mersul. Puritatea motivelor a ilustrat obstacolul, dar atît; iar forța pizmașă, mergînd fără abatere spre țelul său, îi aruncă în urma sa deopotrivă pe Charette, Dumouriez sau Drouet.

S-a remarcat că Revoluția franceză îi conduce pe oameni mai mult decît o conduc ei pe ea. Observația e cît se poate de corectă și, deși poate fi aplicată, mai mult sau mai puțin, la toate marile revoluții, n-a fost niciodată mai incontestabilă ca acum.

Chiar și scelerații care par să o dirijeze n-au ajuns acolo decît ca simple instrumente și, cum încep să aibă pretenția s-o domine, se prăbușesc în mod infam. Inițiatorii republicii au reușit fără voie și fără să știe ce fac, mînați de evenimente: un plan făcut dinainte n-ar fi reușit.

Robespierre, Collot sau Barère nu s-au gîndit niciodată să instaureze guvernul revoluționar și regimul terorii: au fost conduși pe nesimțite la acestea de împrejurări; așa ceva nu se va mai întîlni. Bărbați total mediocri exercitau asupra unei națiuni vinovate cel mai îngrozitor despotism menționat vreodată în istorie și sînt sigur că erau cei mai uluiți oameni din regat de puterea lor.

Însă, exact în clipa cînd acești tirani detestabili au depășit măsura de crime necesare acelei faze a revoluției, au fost răsturnați de o pală de vînt. Uriașa putere ce făcea să tremure Franța și Europa n-a

ținut piept primului atac și, cum o revoluție criminală n-avea nimic măreț, nici august, Providența a vrut ca prima lovitură s-o dea *septembriștii*[1] pentru ca dreptatea însăși să fie infamă.

Ne mirăm adesea că oameni lipsiți de valoare au judecat Revoluția franceză mai bine decît cei de prim rang; ei crezuseră în ea cu putere, în timp ce politicieni cu experiență nu reușiseră să o aprecieze corect. Convingerea aceasta face parte integrantă din Revoluție, care nu putea izbîndi decît prin intensitatea și energia spiritului revoluționar sau, dacă îmi e permis a mă exprima astfel, prin *credința* în ea. Astfel încît, oameni fără învățătură au condus foarte bine ceea ce ei numeau *carul revoluționar;* au avut toate îndrăznelile fără a se teme de o contra-revoluție; au mers mereu înainte fără să se uite în urmă; le-a reușit totul, deoarece nu erau decît instrumentele unei forțe care știa mai multe decît ei. N-au făcut greșeli în cariera lor revoluționară, din același motiv pentru care flautistul lui Vaucanson nu scoate note false[2].

Torentul revoluționar a luat, pe rînd, diferite direcții, iar personajele marcante ale Revoluției nu

---

[1] Autorii masacrării deținuților politici din închisorile pariziene între 2 și 6 septembrie 1792 *(n. trad.)*.

[2] Jacques de Vaucanson (1709—1782), mecanic francez ale cărui automate, Cîntărețul la flaut și Rața, au fost celebre *(n. trad.)*.

și-au dobîndit tipul de putere și celebritate la care puteau ajunge decît urmînd cursul momentului; de îndată ce au încercat să-l schimbe sau măcar să se abată de la el, lucrînd prea mult pentru ei, au dispărut din scenă . . .

În fine, cu cît studiem mai bine aceste personaje, cu atît descoperim la ele ceva ce ține de pasivitate și mecanicism. Nu vom repeta niciodată îndeajuns că nu oamenii conduc revoluția, ci ea îi folosește pe ei. E foarte bine spus că ea *merge de la sine*. Prin aceasta înțelegem că niciodată Divinitatea nu s-a arătat mai evident în vreun eveniment omenesc. Iar dacă folosește instrumentele cele mai josnice, o face pentru a pedepsi în vederea regenerării.

Revoluția a salvat Franța

Dacă ne gîndim bine, ajungem la concluzia că mișcarea revoluționară, o dată instalată, Franța și monarhia nu mai puteau fi salvate decît de iacobinism.

Regele n-a avut niciodată aliați și e destul de limpede că integritatea Franței era amenințată de coaliție. Cum să faci față coaliției? Prin ce mijloace supranaturale să anihilezi efortul conspirației europene? Numai geniul infernal al lui Robespierre putea face această minune. Guvernul revoluționar întărea sufletul francezilor călindu-l în sînge: îi scotea din minți pe soldați și le dubla forțele printr-o disperare crîncenă și un dispreț față de viață vecin cu turbarea. Oroarea eșafoadelor, împingîndu-l pe cetățean la ultimele limite, alimenta forța exterioară pe măsură ce ea anihila ultima rezistență în interior. Viețile, bogățiile, puterea, toate erau în mîinile puterii revoluționare; iar acest monstru al puterii, beat de sînge și de succes, fenomen înspăimîntător, nemaivăzut pînă atunci și pe care, cu siguranță, nu-l vom mai vedea vreodată, era în același timp o pedeapsă groaznică pentru francezi și singurul mijloc de a salva Franța.

Ce anume cereau regaliștii atunci cînd reclamau o contra-revoluție, așa cum și-o închipuiau ei, făcută brusc și prin forță? Cereau cucerirea Franței, împărțirea sa, distrugerea influenței sale și înjosirea regelui său, adică masacre ce ar dura poate trei secole ca urmare a unei asemenea rupturi de echilibru. Nepoții noștri, însă, cărora puțin le va păsa de aceste suferințe și vor dansa pe mormintele noastre, vor rîde de ignoranța noastră de acum; vor trece ușor peste excesele la care am fost martori, dar vor fi păstrat integritatea *celui mai frumos regat după cel din ceruri*.

Din păcate, acel rege al Dahomey-ului, din mijlocul Africii, avea dreptate cînd îi spunea, nu de mult, unui englez: *Dumnezeu a creat această lume pentru război; toate țările, mari sau mici, l-au practicat în decursul timpului, deși din puncte de vedere diferite.*

Istoria dovedește că într-un anume sens războiul e starea obișnuită a genului uman; asta înseamnă că sîngele trebuie să curgă neîntrerupt pe glob, într-un loc sau altul, iar pacea nu e decît un răgaz pentru orice națiune.

Se citează incinta templului lui Ianus din timpul lui August, precum și anul 790 din vremea domniei războinice a lui Charlemagne, cînd n-a luat parte la nici un război. Se amintește o scurtă perioadă după pacea de la Ryswick, din 1697, și o alta, la fel de scurtă, după pacea de la Carlowitz din 1699, cînd n-au fost războaie, nu numai în Europa, dar chiar în întreaga lume cunoscută.

Aceste epoci, însă, nu sînt decît niște monumente. De altfel, cine poate ști ce se petrece peste tot în lume în cutare sau cutare timp?

Secolul care se sfîrșește a început, pentru Franța, cu un război crud, terminat abia în 1714 prin tratatul de la Rastadt. În 1719, Franța declara Spaniei un război căruia i-a pus capăt tratatul de la Paris din 1727. În 1733, alegerea regelui Poloniei a reaprins focul războiului, iar pacea s-a încheiat în 1736. După patru ani începe teribilul război de succesiune la tronul Austriei, ce durează fără întrerupere pînă în 1748. Abia începuseră cei opt ani de pace să vindece rănile celor opt ani de război, cînd ambiția Angliei obligă Franța să pună mîna pe arme. Războiul de Șapte Ani e bine cunoscut. După cincisprezece ani de liniște, revoluția din America antrenează din nou Franța într-un război ale cărui consecințe nu puteau fi prevăzute nici de cea mai luminată minte. În 1782 se semnează pacea; șapte ani mai tîrziu începe revoluția, care mai durează încă și poate că a costat Franța pînă acum trei milioane de oameni.

Așadar, luînd în considerare numai Franța, avem patruzeci de ani de război din nouăzeci și șase. Iar dacă unele națiuni au avut o soartă mai bună, altele au fost și mai nefericite.

Nu e destul, însă, să te oprești asupra unei anumite perioade sau a unui loc de pe glob; e necesară o scurtă privire asupra lungului șir de masacre ce pătează toate paginile istoriei. Vom vedea războiul făcînd neîntrerupt ravagii, ca o arșiță continuă, mereu în creștere. Îl rog pe cititor să urmărească această evocare, începînd cu declinul republicii romane.

Marius extermină într-o bătălie două sute de mii de cimbri și teutoni. Mithridate ucide optzeci de mii de romani, iar Sylla îi omoară nouăzeci de mii de oameni într-o luptă în Beoția, unde pierde, la rîndul lui, zece mii de soldați. Curînd încep războaiele civile și proscrierile. Numai datorită lui Cezar au murit un milion de oameni pe cîmpurile de bătaie (înaintea lui, această funestă onoare o avusese Alexandru); August închide o clipă templul lui Ianus, dar îl redeschide pentru secole, prin instaurarea unui imperiu electiv. Cîțiva suverani mai pașnici lasă Statul să respire, fără ca, de aceea, războiul să înceteze de tot, iar sub *bunul* Titus pier șase sute de mii la asediul Ierusalimului. Numărul vieților omenești distruse de armele romanilor e cu adevărat înspăimîntător. Între 235 și 476, Imperiul roman nu prezintă decît o succesiune de măceluri. Începînd cu Constantin, ce mai războaie, ce mai bătălii! Licinius pierde douăzeci de mii de oameni la Cibalis, treizeci și patru de mii la Adrianopole și o sută de mii la Chrysopolis. Popoarele din nord încep să se miște. Francii, goții, hunii, lombarzii, alanii, vandalii etc. atacă imperiul și-l sfîșie pe rînd. Atila trece Europa prin foc și sabie. Francezii îi ucid mai bine de două sute de mii de oameni lîngă Châlons; în anul următor, goții îl fac să sufere o pierdere și mai mare. În mai puțin de un secol, Roma e cucerită și devastată de trei ori; în timpul unei

răscoale izbucnite la Constantinopol sînt omorîte patruzeci de mii de persoane. Goții cuceresc Milano și masacrează trei sute de mii de locuitori. Totila omoară toată populația din Tivoli și încă nouăzeci de mii cînd pradă Roma. Apare Mahomed. Sabia și Coranul străbat două treimi din glob. Sarazinii pornesc de la Eufrat spre Guadalquivir și distrug din temelii marele oraș Syracusa; într-o singură luptă navală dată lîngă Constantinopol pier treizeci de mii de oameni, iar într-o bătălie terestră, douăzeci de mii. Pierderile acestea nu însemnau nimic pentru sarazini, iar puhoiul e întîmpinat de geniul francilor, în cîmpia de la Tours, unde fiul primului Pepin, în mijlocul a trei sute de mii de cadavre, își cîștigă epitetul ce i se mai alătură numelui și azi. Islamul ajuns în Spania găsește aici un dușman de neînfrînt. Multă glorie, măreție și măceluri. Lupta dintre creștini și musulmani durează de opt sute de ani. Multe expediții și chiar bătălii au costat douăzeci, treizeci, patruzeci, optzeci de mii de vieți.

Charlemagne urcă pe tron și poartă războaie o jumătate de secol. În fiecare an hotărăște în ce parte a Europei trimite moartea. Pretutindeni prezent și învingător, strivește popoarele cum strivea Cezar bărbații-femei din Asia. Normanzii încep un lung șir de distrugeri și de cruzimi care ne fac și acum să ne-nfiorăm. Uriașa moștenire rămasă de la Charlemegne e risipită: ambiția o acoperă de sînge, iar

numele francilor dispare în urma bătăliei de la Fontenay. Întreaga Italie e pustiită de sarazini, în vreme ce normanzii, danezii și ungurii devastează Franța, Olanda, Anglia, Germania și Grecia. Popoarele barbare se așază și încep să se domesticească. Din această venă nu mai curge sînge, dar deîndată se deschide alta: încep cruciadele! Toată Europa se aruncă asupra Asiei: miriade de victime. Gingis-Han și fiii săi distrug totul din China pînă în Boemia. Francezii, care s-au luptat cu musulmanii, încep lupta cu ereticii: sîngerosul război cu Albigenzii. În bătălia de la Bouvines pier treizeci de mii de persoane. Cinci ani mai tîrziu, la asediul Damiette-ei, mor optzeci de mii de sarazini. Guelfii și ghibelinii însîngerează vreme îndelungată Italia. În Anglia se aprinde torța războaielor civile. Vecerniile siciliene. Sub domniile lui Eduard și Filip de Valois, Franța și Anglia se înfruntă mai violent ca niciodată, inițiind o nouă eră de masacre. Măcelărirea evreilor; bătălia de la Poitiers; bătălia de la Nicopole; învingătorul cade sub loviturile lui Tamerlan, un al doilea Gingis-Han. Ducele de Bourgogne pune să fie asasinat ducele de Orléans și astfel începe sîngeroasa rivalitate dintre cele două familii. Bătălia de la Azincourt. Husiții trec prin foc și sabie o bună parte din Germania. Mahomed al II-lea domnește, purtînd război vreme de treizeci de ani. Anglia, împinsă între hotarele sale, se sfîșie cu propriile mîini. Casele

de York și de Lancaster o scaldă în sînge. Moștenitoarea casei de Bourgogne intră cu toate proprietățile în casa de Austria, iar în acest contract de căsătorie e scris că oamenii se ucid de trei secole de la Baltica la Mediterana. Descoperirea Lumii Noi: condamnarea la moarte a trei milioane de indieni. Apar pe scena lumii Carol al V-lea și Francisc I-ul: fiecare pagină a istoriei lor e înroșită de sînge. Domnia lui Soliman; lupta de la Mohacs; asediul Vienei; asediul Maltei etc. Din umbra unei mînăstiri va ieși, însă, unul dintre cele mai mari flageluri ale omenirii. Apare Luther; îl urmează Calvin. Războiul țăranilor; Războiul de Treizeci de Ani; războiul civil din Franța; masacre în Irlanda; masacre în Cévenni; noaptea Sfîntului Bartolomeu; uciderea lui Henric al III-lea, a lui Henric al IV-lea, a Mariei Stuart, a lui Carol I; iar în zilele noastre revoluția *franceză*, avînd aceeași origine.

Nu voi merge mai departe cu această cumplită listă: secolul nostru și cel dinaintea lui sînt cunoscute prea bine. Și dacă ne întoarcem în timp pînă la leagănul fiecărei națiuni și dacă ne coborîm pînă în vremea noastră, cercetînd toate stările posibile, de la cea de barbarie pînă la civilizația cea mai rafinată, vom da întotdeauna de război. Acesta, cauză principală, precum și toate celelalte au făcut ca vărsarea de sînge omenesc să nu se oprească nici un moment: cu cît e mai puțină pe o suprafață întinsă,

cu atît e mai abundentă pe un spațiu mai redus, în așa fel încît e aproximativ constantă. Dar, din timp în timp, se petrec evenimente deosebite, care o fac să crească spectaculos, cum ar fi războaiele punice, triumviratele, victoriile lui Cezar, năvălirea barbarilor, cruciadele, războaiele religioase, războiul de succesiune din Spania, revoluția franceză etc. Chiar dacă ar exista tabele ale masacrelor, așa cum avem tabele meteorologice, cine știe dacă, după cîteva secole de observație, i-am descoperi legile? Buffon a demonstrat că o mare parte din animale e destinată unei morți violente. Dacă ne raportăm la fapte, demonstrația poate fi extinsă și la om.

În plus, nu e sigur că, în general, această distrugere violentă e un rău atît de mare pe cît se crede: măcar face parte dintre relele ce intră într-o ordine a lucrurilor, unde totul e violent și *împotriva naturii*, dar care produce compensații. Mai întîi, deoarece ființa umană și-a pierdut vlaga datorită moleșelii, necredinței și a viciilor degradante ce urmează excesului de civilizație, ea nu mai poate fi recălită decît în sînge. Nu-i deloc ușor de explicat de ce produce războiul efecte diferite în funcție de circumstanțe diferite. Destul de limpede e că omenirea poate fi considerată ca un arbore, tăiat neîncetat de o mînă nevăzută, dar care, adesea, se dezvoltă mai bine după această operație. În realitate, dacă ne atingem de trunchi sau îi tăiem vîrful, ar-

borele poate pieri; cine cunoaște, însă, limitele arborelui uman? Tot ce știm e că moartea în masă e în relație uneori cu o mare creștere a populației, cum s-a văzut în special în vechile republici grecești și în Spania sub dominația arabă. Aprecierile obișnuite asupra războiului nu înseamnă nimic; nu trebuie să fii prea isteț ca să știi că, cu cît sînt uciși mai mulți oameni, cu atît li se împuținează pentru moment numărul, la fel cum, tăind crengile unui arbore, acesta rămîne fără ele. Importante sînt urmările. Rămînînd la aceeași comparație, observăm că un grădinar priceput e interesat mai mult de fructificație decît de înălțimea arborelui; el așteaptă de la plantă fructele, nu lemnul sau frunzele. Or, adevăratele roade ale naturii umane, artele, științele, marile inițiative, concepțiile înalte, virtuțile bărbătești țin mai ales de starea de război. Se știe că popoarele nu ajung niciodată la suprema măreție de care sînt capabile, decît după lungi și sîngeroase războaie. Astfel, cea mai strălucită perioadă a Greciei a fost cea din timpul războiului peloponeziac; secolul lui August a urmat imediat după războiul civil și proscrieri; geniul francez a fost modelat de Ligă și șlefuit de Frondă: toți marii oameni ai secolului reginei Ana s-au născut în mijlocul zguduirilor politice. Într-un cuvînt, s-ar putea spune că sîngele este îngrășămîntul plantei numite *geniu*.

Schiţă imaginară a unei restauraţii

La Bordeaux, la Nantes, la Lyon etc., soseşte un curier cu ştirea că *regele a fost recunoscut la Paris; că o facţiune oarecare* (i se dă sau nu numele) *a preluat puterea şi declară că o păstrează în numele regelui; că i s-a trimis un curier suveranului, care e aşteptat şi că peste tot s-a arborat cocarda albă.* Zvonul devine atotstăpînitor şi încarcă aceste veşti cu mii de circumstanţe impunătoare. Ce va urma? Ca să-i dau un avantaj republicii, îi acord majoritatea, ba chiar şi un corp de trupe republicane. Probabil că în primul moment aceste trupe vor lua o atitudine revoluţionară, dar chiar seara, în aşteptarea cinei, se vor detaşa de o putere care nu mai plăteşte. Orice ofiţer ce nu se bucură de consideraţie, şi el îşi dă foarte bine seama de asta, orice s-ar spune, ştie precis că primul care va striga *Trăiască regele!* va deveni un personaj important: amorul propriu îi conturează cu un penel seducător imaginea unui general al armatelor *Majestăţii Sale Prea Creştine*, strălucind de însemne onorifice şi privind de la înălţimea grandorii sale pe aceia care-l convocau odinioară la municipalitate pentru a-i da ordine. Toate acestea sînt atît de simple şi atît de fireşti, încît nu pot scăpa nimănui: orice ofiţer o ştie; de aici, concluzia că toţi se suspectează unii pe alţii. Teama şi

neîncrederea duc la discuţii şi indiferenţă. Soldatul, dacă nu e îmbărbătat de ofiţerul său, devine şi mai descurajat: liantul disciplinei încasează o lovitură inexplicabilă şi miraculoasă care-l slăbeşte dintr-o dată. Unul îşi întoarce privirea spre plătitorul regal care se apropie, iar celălalt profită de moment pentru a fi din nou în mijlocul familiei; nu se mai comandă, nu se mai ascultă; unitatea a dispărut.

Cu orăşenii e altceva: se duc, vin, se întîlnesc unii cu alţii, discută; fiecare se teme de cel de care ar avea nevoie; din cauza nehotărîrii, timpul trece, iar minutele sînt decisive: pretutindeni îndrăzneala stă faţă în faţă cu prudenţa; celui în vîrstă îi lipseşte hotărîrea, iar celui tînăr un sfat: pe de o parte, pîndeşte primejdia, pe de alta o amnistie sigură şi probabile favoruri. Cum să rezişti? Unde sînt conducătorii? În cine să te încrezi? Dacă stai şi aştepţi, nu-i nici un pericol, pe cînd cea mai mică mişcare poate fi o greşeală ireparabilă: în concluzie, trebuie să rămîi în aşteptare. Zis şi făcut; a doua zi, însă, soseşte vestea că un oraş oarecare şi-a deschis porţile: un motiv în plus să nu se forţeze lucrurile. Curînd se aude că ştirea era falsă, dar alte două oraşe, luînd-o în serios, au dat exemplul, determinîndu-l la aceasta şi pe primul care nu intenţiona s-o facă. Guvernatorul oraşului de garnizoană i-a prezentat regelui cheile *bunului său oraş* ... E primul ofiţer ce a avut onoarea să-l primească într-o citadelă a re-

gatului său. Regele l-a făcut pe loc mareșal de Franța; un brevet nemuritor i-a acoperit blazonul *cu numeroase flori de crin;* numele său rămîne pe vecie cel mai grozav din Franța. Cu fiecare clipă mișcarea regalistă devine mai puternică, iar în scurt timp nu mai are opoziție. TRĂIASCĂ REGELE! strigă iubirea și credința, în culmea bucuriei; TRĂIASCĂ REGELE! răspunde republicanul fățarnic în culmea spaimei. Ce mai contează? Strigătul e același. — Iar regele e sacru.

Iată, concetățeni, cum se fac contra-revoluțiile. Dumnezeu, luînd asupra sa formarea suveranității, ne avertizează să nu încredințăm niciodată mulțimii alegerea stăpînilor săi. El n-o folosește în marile mișcări care decid soarta imperiilor decît ca un instrument pasiv. Mulțimea nu obține ce vrea: ea acceptă fără să aleagă.

Nobilimea franceză și Revoluția

Una din regulile Revoluției franceze este că emigranții n-o pot ataca decît în detrimentul lor și că sînt totalmente excluși de la orice inițiativă.

Încă de la primele iluzii ale contra-revoluției și pînă la jalnica acțiune a lui Quiberon, nimic nu le-a

reușit, ba chiar s-a întors împotriva lor. Nu numai că nu realizează, dar tot ceea ce întreprind e marcat de un sentiment al neputinței și al inutilului atît de puternic, încît, pînă la urmă, opinia publică s-a obișnuit să-i considere niște îndărătnici apărători ai unui partid proscris, ceea ce produce o impresie defavorabilă percepută ca atare chiar și de prieteni.

Această impresie îi va surprinde prea puțin pe cei ce cred că principala cauză a Revoluției franceze e degradarea morală a nobilimii.

Domnul de Saint-Pierre observa undeva în lucrarea sa *Studii despre natură* că, dacă se compară figurile nobililor francezi cu portretele, pictate sau sculptate, ale strămoșilor lor, devine evident că aceste familii au degenerat. Asupra acestui punct îi putem acorda mai multă crezare decît asupra celor privind fuziunile polare sau înfățișarea pămîntului.

În fiecare țară există un anumit număr de familii cărora le-am putea spune *co-suverane,* chiar în monarhii, deoarece nobilimea în acest sistem de guvernare nu e decît o prelungire a suveranității. Ele sînt depozitare ale focului sacru care se stinge atunci cînd încetează de a mai fi *neîntinate.*

CUPRINS

ISBN 973-96667-8-7

Redactor: **BEATRICE STANCIU**
Tehnoredactor: **ERIKA DIÓSZEGI**

Bun de tipar: 24.I.1995
Apărut: 1995
Coli tipar: 6,75

Tiparul executat sub comanda nr. 346/1994,
la Imprimeria de Vest — Oradea,
str. Mareşal Ion Antonescu, nr. 105
ROMÂNIA

ISBN 973-96667-8-7

Seria
CELĂLALT
VEAC AL XVIII-LEA
FRANCEZ
propune cititorilor traduceri din operele mai puțin cunoscute ale unor scriitori ai vremii. Scrierile acestea se constituie într-un curent de gîndire anti-iluminist apărut în mediile eteroclite ale societăților secrete care pregătesc ideologia romantică prin frecventarea antiraționalismului, a simbologiilor esoterice de sorginte medievală, dublate de gustul pentru aventură și pentru speculațiile teosofice.

seria
CELĂLALT VEAC AL XVIII-LEA FRANCEZ

3.200 lei